

LEVÉLTÁRI SZEMLE

69. évfolyam

2019. 4. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- Iratképzők – maradandó értékű iratok – levéltárak
Problématérkép
- „JÁTSSZUNK LEVÉLTÁROSOST!”
Levéltár-pedagógia tanulmányok
- Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből
- A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése 2019
- Beszámoló a MELTE vándorgyűléséről

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

69. évfolyam ■ 2019. 4. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Boross István–Gerhard Péter–Horváth J. András– Laczlavik György–Lux Zoltán–Sipos András Iratképzők – maradandó értékű iratok – levéltárak <i>Problématérkép</i>	5
--	---

MŰHELYMUNKÁK

Rácz Attila Budapest Főváros Levéltárának egy témahete	28
Batalka Krisztina Levéltár-pedagógiai lehetőségek és tapasztalatok a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen	43
Tóth-Péter Veronika Levéltárpedagógiai-foglalkozások a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltárában	51
Pál Ferenc „Játsszunk levéltárosost!”	57
Mákos Judit–Szabóné Maslowski Madlen Fókuszban a papír <i>Beszámoló az MNL Jász-Nagykún-Szolnok Megyei Levéltára tematikus foglalkozásairól</i>	66

HÍREK

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből (Világi Dávid)	79
A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése <i>Gyula, 2019. szeptember 9–11.</i>	85
Árpád-kori kolostortól a régi szemináriumig és tovább... <i>Beszámoló a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének Vándorgyűléséről (Vajk Ádám)</i>	98

IN MEMORIAM

Labádi Lajos (Georgiádes Ildikó–Tánczos Roland)	100
Kiss Mária (Feiszt György)	103

Boross István, igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

Feiszt György, ny. főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára

Georgiádes Ildikó, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Csongrád

Gerhard Péter, osztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Horváth J. András, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Laczlavik György, főosztályvezető

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Lux Zoltán, osztályvezető

- Magyar Nemzeti Levéltár Nemzetközi Kapcsolatok és
Európai Unió Projekt Igazgatósága, Informatikai és E-levéltári Osztály

Máros Judit, levéltári könyvtáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

Pál Ferenc, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára

Rácz Attila, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Sipos András, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Siptár Dániel, könyvtáros

- Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár

Szabóné Maslowski Madlen, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

Szálkai Tamás, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

Tánczos Roland, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szentes

Tóth-Péter Veronika, segédlevéltáros

- MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltára

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Mátvás Evangélikus Gyűjtemény Levéltára

Boross István
Gerhard Péter
Horváth J. András
Laczlavik György
Lux Zoltán
Sipos András

Iratképzők – maradandó értékű iratok – levéltárak

Problématérkép¹

Jelen dokumentumban igyekeztünk számba venni az itt és most szerintünk fő helyre rangsorolható kihívásokat iratképzők, maradandó értékű iratok és levéltárak kapcsolatrendszerében. A munkát a Levéltári Kollégium által 2017-ben létrehozott Módszertani és Szabványügyi Bizottság feladatainak keretében készítettük 2018-ban.² A hazai levéltárügyben elméleti és módszertani munkára, a nemzetközi szabványok, legjobb gyakorlatok nyomon követésére és adaptálására fordítható erőforrások igen szűkösek. Fő célunk ezért az volt, hogy a problématérkép orientációt nyújtson ahhoz, mely területeken a legsúlyosabbak a kihívások, mire kell elsősorban fókuszálni. Tisztában vagyunk azzal, hogy mindezek feldolgozása meghaladja a levéltáros szakma jelenlegi kapacitásait. A számba vett problémákat azonban mind kellően feszítőnek érezzük, a prioritási sorrendet a szakma illetékes döntéshozó testületeinek kell meghatározni.

Azokat a fő problémákat igyekeztünk számba venni és csoportosítani, melyek kifejezetten levéltári szakmai kérdésekkel függnek össze, illetve a szakmai munka során szerzett tapasztalatokból származnak. Így jelen dokumentum nem foglalkozik a – maradandó értékű iratok fennmaradása szempontjából szintén nagyon fontos – szervezeti és finanszírozási kérdésekkel. A levéltári anyag belső feldolgozásának, további használatának, hasznosításának, a levéltár és a felhasználók kapcsolatának témakörei pedig önálló problématérképeket igényelnek.

¹ A problématérkép definíció szerint: „Az a dokumentum, amelyben a helyzetértékelésen alapuló kihívások kerülnek bemutatásra. A problématérkép alapján kialakított célrendszer a stratégiai koncepció része.” AVIR (Adattár Alapú Vezetői Információs Rendszer) Kézikönyv. Fogalomgyűjtemény. https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/AVIR_kezikonyv/AVIR_kezikonyv_Fogalomgyujtemeny.pdf (A letöltés dátuma: 2019. június 30.)

² A Bizottság vezetője Sipos András, tagjai: Boross István, Gerhard Péter, Laczlavik György, Koltai András, Lux Zoltán.

Több olyan szabályozási problémát is megemlítünk, amelyek a szakmában általánosan tekinthető vélemény szerint törvényi szabályozási tekintetben alapvetően rendezettek, a problémák a jogszabályok be nem tartásából, az ahhoz szükséges anyagi és humán erőforrások hiányából, rendelkezésre nem bocsátásából, vagy az iratképzők és a kormányzat nem megfelelő hozzáállásából származnak. Ezekkel kapcsolatban igyekszünk rámutatni, hogy a hatályos szabályozás sok tekintetben megkérdőjelezhető, némely tekintetben egyenesen fiktív alapfeltevéseken nyugszik.

A felsorolt problémák távolról sem merítik ki az új átgondolást igénylő szakmai problémák körét, de a bizottság tagjai az itt körvonalazottakat tekintik a leg súlyosabbaknak, leginkább feszítőeknek.

I. Irat – közirat – magánirat – iratkezelés

I.1. Irat fogalmának meghatározása

Az 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről (a továbbiakban Ltv.) 3. § c) pontjában meghatározott iratfogalom³ alapján megfelelő, és lefedi az iratok lehetséges formáit.

■ Probléma:

1) Ennek ellenére az iratként kezelendő információhalmazok sokfélesége az iratképzők többsége számára még mindig nem tudatosult. Általános gyakorlat, hogy az iratképzők csak az iratkezelési nyilvántartásba vett iratokat tekintik iratnak, és ebből következőleg az olyan irattípusok, mint pl. a hivatali e-mailek, a fájlrendszerben tárolt fájlok, az adatbázisok vagy egyéb adatsomagok gyakran kívül maradnak a szabályozott iratkezelési renden, így teljesen esetleges, hogy egyáltalán a levéltárak látókörébe kerülnek-e.

2) További problémát jelent, hogy az információk tendenciaszerűen egyre kevésbé tárolódnak a klasszikus papíralapú irat-fogalomnak megfeleltethető, önálló, folytonos entitásokban, hanem az egy iratként kezelendő információ-együttes gyakran több önálló entitásban (pl. különböző rekordokban, sőt alkalmazásokban) tárolt tartalmak összekapcsolásával áll elő. Az Ltv. irat-meghatározásába ez is beleérthető, de szakmai megfontolást igényel a további pontosítás, részletezés célszerűsége.

3) Az előbbi témához kapcsolódó elvi kérdésként merül fel, az *adat-irat* fogalompár együtt értelmezésének problémája. A törvény ugyanis „adategyüttes”-ről

³ „irat: valamely szerv működése vagy személy tevékenysége során keletkezett vagy hozzá érkezett, egy egységként kezelendő rögzített információ, adategyüttes, amely megjelenhet papíron, mikrofilmen, mágneses, elektronikus vagy bármilyen más adathordozón; tartalma lehet szöveg, adat, grafikon, hang, kép, mozgókép vagy bármely más formában lévő információ vagy ezek kombinációja”.

beszél, vagyis az irattól nem elszakítható adatok együtteseként fogja fel azt. Magyarán az irat szinonimájaként értelmezi: „egy egységként kezelendő rögzített információ, adategyüttes”. Arra, hogy az irat/adat viszonyának fogalmi tisztázatlansága mennyire veszedelmes lehet a levéltári érdekek érvényesítése tekintetében, jó példa a korábbi adatvédelmi biztosnak az egészségügyi adatok kezelésével kapcsolatos álláspontja. Ő ugyanis elment odáig, hogy teljes mértékben megkülönböztette az egészségügyi adathordozót és az azon szereplő adatok körét, utóbbiak kezelésének jogosságát – az egészségügyi személyzet mellett – kizárólagosan az érintett betegek számára ismerve el. Álláspontja szerint ezekbe az iratokba még a levéltárosnak sem szabad betekintnie, miközben az egészségügyi adatok kezeléséről rendelkező 2017. évi törvénymódosítás a betegekkel kapcsolatban keletkezett egészségügyi dokumentációt is, amennyiben annak „tudományos jelentősége van”, az „illetékes levéltár”, gyakorlatban az általános közlevéltárak illetékességi körébe utalja (1997. évi 47. tv. 30. § (3)).

4) Az intézmények működését támogató integrált rendszerekben egyre több intézményen belüli ügyintézéssel kapcsolatos információ rögzítése történik, és ezekben egyre több információ nem képeződik le virtuális ügyiratok metaadataként sem. A „klasszikus” iratkezelési funkciók mindenre kiterjedő „bele erőltetése” akár a szakrendszerekbe, akár az integrált irányítási rendszerekbe azokat túlságosan komplikálttá teszi, és a felhasználók ezt nem fogadják el.

Az integrált rendszerekben problematikus mind az Ltv. meghatározásában szereplő „egy egységként kezelendő” információ, mind megjelenési formájának értelmezése a konkrét esetekben. Az elektronikus rendszerekre nézve tehát szakmai megfontolást igényel az irat-fogalom kiegészítésének lehetősége. A Society of American Archivists fogalomtárában például az „electronic record”, illetve „digital record” nagyon világos és egyértelmű meghatározása jó kiindulópont lehet, ugyanakkor vizsgálandó, hogyan lehet összhangba hozni az Ltv. irat-fogalmával:

„Data or information that has been captured and fixed for storage and manipulation in an automated system and that requires the use of the system to render it intelligible by a person.”⁴

I.2. Közfeladat, közfeladatot ellátó szerv meghatározásával kapcsolatos problémák

A levéltárak gyűjtőterületi munkájában napi szintű bizonytalanságot okoz a „közfeladat” fogalom egyértelmű jogszabályi meghatározásának hiánya. Ezen remélhetőleg segíteni fog a 45/2018. (III. 19.) Korm. rendelet szerint megvalósítandó közfeladat-kataszter.

⁴ A Glossary of Archival and Records Terminology. <https://www2.archivists.org/glossary> (A letöltés dátuma: 2019. július 31.)

Az állami vagy önkormányzati feladatellátás átruházható, és civil szervezetek útján is végezhető. Az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló törvény alapján közfeladat, vagy egy részének ellátása közszolgáltatási szerződés keretében ruházható át. Számos nem állami vagy önkormányzati fenntartású intézmény (oktatási-nevelési intézmények, sportági szakszövetségek stb.) alaptevékenysége keretében lát el közfeladatokat. Az Ltv. alapján egyértelmű, hogy a közfeladat ellátása során köziratok keletkeznek, azaz ezen iratok vonatkozásában a civil szféra szervezeteire is vonatkoznak a köziratok kezelésével kapcsolatos jogszabályi követelmények és kiterjed rájuk a levéltárak illetékessége.

■ Probléma:

1) A köziratok kezelésének levéltári ellenőrzése ilyen értelemben a civil szervezetek irányában is feladatként jelentkezik. Ezzel kapcsolatban azonban súlyos nehézség, hogy a szervezetek működésében és iratkezelésében a közfeladat-ellátás nem feltétlenül válik el élesen az egyéb tevékenységektől, így a levéltár ellenőrző tevékenysége nehezen végezhető úgy, hogy ne nyerjen illetéktelen betekintést a közfeladathoz közvetlenül nem kapcsolódó ügyekbe, iratokba is. Emellett általános tapasztalat, hogy a levéltárak és civil szervezetek közötti eredményes együttműködés csak bizalmi viszony megertermése esetén érhető el, a hatósági „ornátusban” való fellépés azonban ezt egyértelműen rombolja. Ugyanez a probléma vetődik fel azzal kapcsolatban is, hogy a közfeladattal kapcsolatos iratoknak a civil szervezetektől is illetékességből a levéltárba kellene kerülniük és a köziratokra vonatkozó szabályok szerint kutathatóvá válniuk.

A szakma túlnyomó része jelenleg, a jelzett okokból is, idegenkedik attól, hogy civil szervezetekre, illetve általuk fenntartott intézményekre úgy tekintsen, mint illetékességi körbe tartozó szervekre, ez is oka annak, hogy az ezzel kapcsolatos feladatok csekély mértékben valósulnak meg.

2) Az Ltv. alapján, amennyiben közfeladatot látnak el, a civil szféra intézményeinek is kellene iratkezelési szabályzattal és irattári tervvel rendelkezniük.

A köziratok kezelésével kapcsolatos követelmények arra kényszerítenék a civil szervezeteket, hogy elektronikus iratkezelés esetén – akkor is, ha ez csak az iratok nyilvántartására terjed ki – tanúsított iratkezelési szoftvert használjanak, és felkérjék az elektronikus iratoknak az erre vonatkozó rendelet szerinti levéltári átadására. Ilyen szoftverek piacról történő beszerzése és üzemeltetése a civil szervezetek túlnyomó részének lehetőségeit, erőforrásait meghaladja, de gyakran iratkezelésük volumene sincs arányban azzal, amennyi erőforrást a tanúsított szoftverek beszerzése és üzemeltetése igényel. Jelenleg a központi államigazgatásban alkalmazott tanúsított iratkezelési szoftverek száma igen csekély, valamint egyes iratkezelési szoftverek funkcionalitása korlátozott, nem felhasználóbarátok, így civil szerveze-

teknél történő használatuk a napi munkát nagyban megnehezítené. Ezek az előírások tehát életidegenek, érvényesülésükre tényleges esély nincs, a mai jogszabályi környezetben viszont ezzel szemben csak a papíralapú iratkezelés az alternatíva.

Mindezekre tekintettel szükséges lenne megvizsgálni a nem állami vagy önkormányzati körbe tartozó közfeladatot ellátó szervekre vonatkozó, ezek sajátosságait figyelembe vevő külön szabályozás lehetőségét. Amennyiben a civil szféra szerepvállalása a közfeladatokban vállaltan kormányzati és társadalmi cél, akkor megfontolandó lehet olyan jogszabályi előírásra irányuló szakmai kezdeményezés, melynek értelmében számukra elérhető és sajátosságaikat figyelembe vevő elektronikus iratkezelési szoftvert közfeladatként biztosítani kell.

3) Amennyiben egyházi fenntartású intézmények látnak el közfeladatot, a szakma ezek iratait általában az egyházi levéltárak illetékességi körébe tartozónak tekinti, holott az Ltv. jelenleg csak nevelési-oktatási intézmények köziratnak minősülő iratainak egyházi levéltárban való őrzésére ad felhatalmazást (31. § (1)). Átgondolandó a felhatalmazás kiterjesztése más intézménytípusokra is.

További probléma, hogy amennyiben az intézmény állami vagy önkormányzati fenntartásból került az egyház fenntartásába, akkor a jelzett felhatalmazás nyilvánvalóan csak az egyházi fenntartás alatt keletkezett iratokra vonatkozhat. Máskülönből egyházi levéltár kezelné – tudtuk és hozzájárulásuk nélkül – olyan személyek adatait, akik az adott egyházzal semmilyen kapcsolatban nincsenek, még olyan értelemben sem, hogy általa fenntartott intézménybe jártak. Ennek ellenére a szakma gyakran úgy tekinti, hogy egy intézmény egyházi fenntartásba kerülése után annak irataival az illetékes közlevéltárnak már nem kell foglalkozni.

4) A mai állami, nyilvánvalóan közfeladatot képező, korábban kizárólag egyházak által ellátott funkciók tekintetében problémát jelentenek a hiteleshelyi levéltárak. Van olyan egyházi levéltár, amelyik nem engedi kutatni ezeket az iratokat. A házassági bíráskodás (szentszéki iratok), az egyházi anyakönyvek és a plébániai iratok kutatathatósága is problematikus. Az Ltv. 30. §. 2. c) pontja általában véve ellentmondásos, hiszen miközben a nyilvános magánlevéltár anyagában a kutatást ingyenesen, „a közlevéltárakra vonatkozó rendelkezések szerint” lehetővé teszi, a „saját szabályzata szerint” kitétel ezzel ellentétes gyakorlatnak enged teret. A gyakorlat valójában egyházanként, sőt egyházmegyéenként is eltérő.

5) Az ügyvédek, ügyvédi irodák eseti, közfeladathoz kapcsolódó tevékenysége során keletkezett iratok státusza és levéltári kezelése is élő problémát jelent. A levéltáraknak nincs információjuk és eszközük az efféle tevékenység felmérésére, illetőleg a megszűnt praxisok után hátramaradó iratanyag sorsa teljesen bizonytalan, mivel azt – tapasztalataink szerint – a saját érdekképviselői szerv (ügyvédi kamara) sem képes ellenőrzése alatt tartani.

6) A pártok iratai vonatkozásában sincs semmiféle szabályozás. A pártokra vonatkozó törvény preambuluma szerint ezek „társadalmi rendeltetése, hogy a nép-

akarat kialakításához és kinyilvánításához, valamint a politikai életben való állampolgári részvételhez szervezeti kereteket nyújtsanak”⁵ Ennek megfelelően a pártok egész működése a köz érdekeit kell, hogy szolgálja, ennek érdekében működésüket a költségvetés igen jelentős forrásokkal támogatja, állami vagyonba tartozó ingatlanokat használhatnak. Irataik megőrzéséről, védelméről, hozzáférhetőségéről azonban semmilyen jogszabály nem gondoskodik, illetve a hatályos Ltv. alapján azok egyértelműen a „magániratok” kategóriájába sorolódnak, az „egyszerű”, azaz közfeladatot el nem látó civil szervezetekkel kezelődnek egy szinten, ami a fentiek alapján igencsak megkérdőjelezhető.

I.3. A magániratok védelmének szabályozottsága, lehetőségei

A Ltv. 13. § j pontja alapján a közlevéltár a maradandó értékű magániratok kiválogatására, szakszerű kezelésére vonatkozóan szaktanácsot adhat, a maradandó értékű magániratok védetté nyilvánításában közreműködik. A mondat első felét a Ltv. 32. § (1) kiegészíti azzal, hogy a nem közfeladatot ellátó szervek irattári anyaguk kezelésének módját maguk alakíthatják ki, de az illetékes közlevéltártól szaktanácsot kérhetnek, vele a segítségadás rendszeres módjára, illetve az iratok ajándékként vagy ingyenes letétként való megőrzésére vonatkozóan megállapodást köthetnek.

■ Probléma:

1) Magánszemélyek és szervezetek (pl. társadalmi szervezetek, gazdasági társaságok, pártok) általában csak ad hoc jelleggel keresik meg a levéltárakat ilyen kérésekkel, a törvény által vizionált, rendszeres, hosszú távú együttműködést megalapozó szerződéseknek egyáltalán nem alakult ki gyakorlata, és nincsenek is ösztönzők ilyen irányban. (Kapacitáshiány miatt a levéltárak is ritkán keresik meg ezeket a szervezeteket.) Márpedig ez a maradandó értékű iratok megmaradásának egyik feltétele lenne. Külön probléma, hogy a felszámolási törvény civil szervezetek esetében nem írja elő közlevéltár értesítését. Összegezve, a legtöbb közlevéltárnak nincs kapacitása a magániratok módszeres felderítésére, gyűjtésére, indokolt esetben védetté nyilvánítás kezdeményezésére és az ezzel kapcsolatos eljárásokban való hatékony közreműködésre.

2) A kulturális örökség védelmében eljáró hatóság (a továbbiakban: hatóság) a kulturális örökség védelméről szóló törvény alapján védetté nyilváníthat magániratokat. A gyakorlatban azonban ez többnyire azt jelenti, hogy az iratokat műtárgyként ítélik meg. Nyilvános árveréseken megjelenő iratok védelme éppen ezért meglehetősen nehéz. Egyediségüket kell bizonyítani a hatóság előtt. Ez több szempontból is kérdéses, sőt ártalmas abban a tekintetben, hogy nem akadályozza az árverezőházak azon

⁵ 1989. évi XXXIII. törvény a pártok működéséről és gazdálkodásáról

gyakorlatát, hogy összefüggő levéltári egységeket szednek szét egyes iratokká, és a legértékesebbnek vélt részt több fordulóban értékesítik. A kevésbé értékesnek vélt rész a legtöbbször ezek után megsemmisül, az árverezett anyag pedig szétszóródik. Utóbbi időben tapasztalható jelenség, hogy állami intézmények, önkormányzatok is vásárolnak magániratokat. Nagyobb irategyüttesek egységként történő hatékony védelmének akadálya az is, hogy a hatóság csak abban az esetben nyilvánítja védetté ezeket, ha az iratokat egyenként felsoroló jegyzék áll rendelkezésre.

3) A nem levéltári közgyűjteményekben őrzött magániratokkal is számos probléma tapasztalható:

A múzeumok és a könyvtárak nem levéltári anyagként kezelik az irategyütteseket, akkor sem, ha azok jellege ezt kívánná. Könyvtárak kéziratárában még csak lehet kutatni, de múzeumok esetében ez bajos, sokszor nem is tudni róluk nyilvános segédletek hiányában. Miután a levéltári szakfelügyelet hatásköre nem terjed ki rájuk, nincs is, aki a levéltári szempontból szakszerű őrzést és kezelést számon kérje.

A levéltárak és egyéb közgyűjtemények gyűjtőköre nem elhatárolt. A közlevéltárak és a magánlevéltárak gyűjtőköre is átfedéseket mutat regionális szinten. Jól elhatárolt, logikus munkamegosztás nagyon kevés intézmény között alakult ki.

1.4. Iratkezelés és levéltár

A hatályos Ltv. szerint a nem selejtezhető iratok épségben és használható állapotban történő megőrzését súlyosan veszélyeztető hibákat és hiányosságokat a levéltár jegyzőkönyvbe foglalja, megszüntetésükre vonatkozóan határidőt állapít meg.

■ Probléma:

1) A megállapított hibákhoz illetve ezek elhárításának elmulasztásához nem fűződik semmiféle szankció, negatív jogkövetkezmény. Így a szerv vezetőjének, illetékeinek kellő belátása híján az eredmény gyakran az iratanyag pusztulása, helyrehozhatatlan károsodása, vagy későbbi levéltári használatát jelentősen nehezítő állapota.

2) A hatályos törvény szerint a köziratok kezelésére vonatkozó követelmények betartásáért és a feltételek biztosításáért a szerv vezetője felelős. Ugyanakkor szabályozatlan, hogy amennyiben civil szervezet veszi át közfeladat ellátását, akkor kit terhel ez a felelősség, és azt milyen formában lehet érvényre juttatni.

3) Az iratok közvetlen ügyviteli értékének elhalványulása, az irattárba helyezés után az iratképző szervek jó részénél azt tapasztalhatjuk, hogy „ellenérdekelteké” válnak abban, hogy az iratok őrzése, az iratselejtezés, az iratértékelés és az iratátvétel terén a levéltári szakmai elvek érvényesítésében aktívan közreműködjenek, azt inkább felesleges tehernek tekintik. Ebből az iratképzői attitűdből mindenestre a maradandó értékű iratok megmaradására számos veszélyforrás következik.

Az iratképző szervek iratkezelésének jogszabályban előírt ellenőrzése az iratok aktív életciklusára vonatkozóan formális jellegű, mélyreható vizsgálatra nincs lehetőség az iratképzőnél tett rövid látogatások alkalmával. (A közlevéltárak többségétől reálisan nem is várható, hogy a jogszabály által előírt látogatási gyakoriság teljesítésével és a többi alapfeladat elvégzése mellett hosszabban és mélyebben vizsgáljanak egy-egy iratképzőt.) Az iratok aktív időszaka utáni helyzet még rosszabb képet mutat, mivel az irattárba helyezés után dől el ténylegesen, hogy az irat elpusztul vagy fennmarad. A közlevéltárak magukra hagyatva küzdenek a maradandó értékű iratok fennmaradására veszélyt jelentő jelenségekkel, amelyeket az iratképzőknél tapasztalnak.

I.5. Iratvédelem és levéltár

A hatályos törvény szerint, ha a közfeladatot ellátó szerv jogutód nélkül szűnik meg, irattári anyagának maradandó értékű részét az illetékes közlevéltárban kell elhelyezni. Az irattári anyag többi részének meghatározott ideig történő további őrzéséhez, kezeléséhez és selejtezéséhez szükséges költségek biztosításáról a megszüntetésről intézkedő szerv gondoskodik.

■ Probléma:

1) A közszférához tartozó iratképzőknél zajló gyors átalakulások elsősorban a követhetlenség miatt veszélyesek, mivel nincs intézményesült „változáskövetés”, nem érkeznek be automatikusan a levéltárakhoz a szervezetek változásairól szóló információk, valamint ezek nyilvántartására sincs kialakult használható metodika. A szervnyilvántartás előírás szerinti vezetése ezt a kérdést nem oldja meg.

2) Amennyiben nem az állami vagy önkormányzati szférához tartozó szervről van szó, különösen közfeladatot átvevő civil szervezetek vagy általuk fenntartott intézmények esetén, nem megfelelően szabályozott, hogy a maradandó értékű rész közlevéltárban való elhelyezéséért ki a felelős, és ezt milyen eljárásrendben kell lebonyolítani, és ki tartozik viselni a sok esetben tetemes költségeket. (A jogalkotó itt nyilván azt feltételezi, hogy ezek a szervezetek is betartják a köziratok kezelésének a vonatkozó jogszabályokban előírt követelményeit, így az iratok maradandó értékű része az irattári tételek egyszerű elkülönülésével megoldható. Erre nézve ld. az I/2. pontot.) Elvben természetesen a civil szervezet, illetve a fenntartó felelőssége fennáll. Ugyanakkor egy alapítványi iskola megszüntetése esetén pl. maga az irattár rendezése, a maradandó iratok elkülönítése és a vonatkozó jogszabályi követelmények szerinti levéltári átadása olyan költségekkel járhat, amit a civil szervezet viselni nem képes, különösen, ha a megszűnésre éppen azért kerül sor, mert nem tudja a feladatot tovább ellátni.

I.6. Az elektronikus iratok, digitális kommunikáció jelentette kihívás

A szervek és személyek tevékenysége során számos olyan elektronikus tartalom keletkezik, ami beleérthető az Ltv. szerinti iratfogalomba (ld. I/1.), azonban az iratkezelés jogszabályi követelményei szerinti nyilvántartásra és kezelésre nem alkalmas. Így fontos információk maradnak az iratkezelés rendjén kívül.

■ Probléma:

1) Az egyik kiemelésre kívánczó területet a honlapok jelentik, amelyek egy szerv működéséről ma már többé vagy kevésbé strukturáltan egyre több nélkülözhetetlen és más irattípusokból rendszerezetten meg nem ismerhető információt tartalmaznak. A honlapok begyűjtése viszont más irattípusoktól egészen eltérő gyűjtési módszert kíván meg (webaratás), amelyet leginkább országos/nemzeti szinten érdemes végezni, azaz átnyúlik az egyes levéltárak illetékességi körén. Átgondolandó, hogy hosszabb távon ezt levéltári feladatnak tekintjük-e.

Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) az elmúlt két évben lefolytatott egy webarchiválási pilot projektet. Ennek eredményei nyomán úgy tűnik, a magyar web archiválására a jövőben is rendelkezésre áll majd anyagi forrás az OSZK számára, sőt talán törvény is készül a webarchiválásról. A közeli jövőben szükséges annak végiggondolása, a levéltárak egyáltalán hogyan tudnának szerepet vállalni a magyar web megőrzésében. Ennek legcélravezetőbb útja lehet a levéltárak látókörébe kerülő, de a webarchiválási projektbe be nem vont, maradandó értékű honlapok körének meghatározása, illetve olyan kommunikációs csatorna kialakítása, melyen keresztül jelezni lehet, ha egy honlap archiválandó. Itt különös hangsúly helyezendő a megszűnő intézmények, szervezetek honlapjainak archiválására. A másik fontos eset, amikor egy levéltárba kerülő iratanyag – különös tekintettel a magániratokra – része az archiválandó honlap. Amennyiben tényleg beindul a magyar web szisztematikus archiválása, ebben az esetben a levéltárak ez irányú teendőinek standardizálására is szükség lesz. Számolni kell azzal is, hogy a honlapok tartalma folyamatosan változik, tehát folyamatos archiválási kérdést jelent.

2) A folyamatos változás és a kollektív/kollaboratív szerzőség jellemzi az ún. Web2 tartalmait is, amelyek a jelenlegi tendenciákat látva, egyre több, egy adott korszak, illetve társadalom megértéséhez, sőt egy-egy szervezet, iratképző működésének megismeréséhez is kulcsfontosságú információt tárolnak. Ezek begyűjtése, archiválása és megőrzése pedig még nagyobb kihívást jelent. Miután egy iratképző által működtetett ilyen típusú alkalmazások az irat-fogalomba beleérthetők, szükséges át gondolni az e tartalomtípus sajátosságainak megfelelő szabályozás és szakmai eljárások lehetőségét, szükségességét is.

3) Adatbázisok, integrált rendszerek bonyolultabb adatállományai esetében, amelyek szerkezete az iratképzőnél is folyamatosan változik, nem igazán értelmezhető a „keletkezéstől számított x év végéig” történő átadás, sőt a „keletkezés” fogalma, illetve annak időhöz kötése is problematikus. (Összefügg az irat-fogalom meghatározásával, ld. I.1.)

4) Az információs technológiák fejlődésének következménye, hogy az újabb technológiákra épülően, egyre nagyobb mennyiségű, egyre bonyolultabb és specifikusabb struktúrájú elektronikus információ keletkezik, amelyet már egyre kevésbé lehet pusztán a „formátum” problematikával megragadni. Ilyenek például az adattárházak és az azokra épülő elemzési technológiákkal előállított adatok, információk – hogy az üzleti világban régóta alkalmazott technológiát említsünk – amelyet nem lehet pusztán a SIARD formátum (relációs adatbázisok archiválására kidolgozott formátum) alkalmazásával archiválni, és nincs is széles körben elfogadott módszer erre vonatkozóan, pedig a technológiát már több mint 10 éve bevezették. Folyamatosan kerülnek bevezetésre olyan technológiák, amelyek sok esetben a levéltárak látókörébe sem kerülnek (pl. big data, blockchain, data lake). De ebbe a körbe tartoznak a folyamatosan fejlődő említett web2 szolgáltatások, a social media archiválása is.

II. Iratképző – iratörzés – iratátadás – levéltár

Az iratképző szervezetek működésük biztosításához szükségszerűen és – talán nem túlzás így fogalmazni – kissé talán kényszerűen is iratokat keletkeztetnek, őriznek és kezelnek. Az iratokat ezek a szervezetek nagyságuk, közeleti jelentőségük, profizmusuk mértéke szerint hol egyszerűbb, hol bonyolultabb rendszerben és változó színvonalon kezelik. A belső kényszer mellett, amely az iratképző jól felfogott érdekéből (működés biztosítása) származtatható, külső kényszerítő erőként jelentkeznek természetesen az iratkezelést körbejátszó jogszabályok, amelyek keretet nyújtanak az iratképzőknek a saját iratkezelési rendszerük felépítéséhez. Az iratok fontos háttérrel képeznek tehát az iratképzők működéséhez, többnyire mindaddig megbecsült státuszban is vannak, amíg jogbiztosító erejük és/vagy ügyviteli értékük nyilvánvaló. A probléma többnyire ott kezdődik, amikor az iratok aktív életciklusa lezárul. Az irattározás pillanatától a levéltárba jutásig, avagy a selejtezésig terjedő kritikus időszak az, amikor az iratképzők magatartását erősen befolyásolja az az erőteljes késztetés, hogy mielőbb (ebbe belefér még nem egyszer a „bármí áron” is) és minél kevesebb költséggel, humán erőforrás felhasználásával essenek túl az iratok sorsának elrendezésén. A közlevéltárak ugyan már az iratok aktív életciklusában is gyakorolnak egyfajta (némiképp felületes) felügyeletet az iratképzők iratkezelése felett, de ekkor még viszonylag közel esnek egymáshoz a két érdekelt fél szándékai és céljai. Viszont az irattárba helyezés után az iratképző szervek jó részénél tapasztalhatjuk, hogy „ellenérdekelteké” válnak az iratok őrzése, az iratselejtezés, az iratértékelés

és az iratátvétel tekintetében a levéltári szakmai elvek érvényesítésében, mondhatni az inkább felesleges teher a számukra. Részben érthető is az iratképzők „színeváltozása”, hiszen működésüknek számtalan fontos célja van, aszerint, hogy az élet mely területén működnek: személyi okmányok kiállítása, valóperes ügyek rendezése, mezőgazdasági támogatások kiosztása, gyerekek oktatása, ingatlanok tulajdonos változásának rögzítése és nyilvántartása, és még sorolhatnánk. Ami általában kevésbé céljuk, az az, hogy a „melléktermékként” született iratok irattározás utáni sorsát is hosszú távra átgondolják és megfelelően rendezzék. Ebből az iratképzői attitűdből mindenestre a maradandó értékű iratok megmaradására számos veszélyforrás következik.

II.1. Iratképzők felelőssége az irataikért

Az Ltv. megadja a megfelelő felhatalmazásokat az iratkezelés közlevéltári ellenőrzésére, a 27/2015. EMMI rendelet 8. § pedig részletesen meghatározza ennek szempontjait. Látszólag tehát e téren minden rendben van.

■ Probléma:

1) A jogszabályban előírt ellenőrzési tevékenység sokszor formális, egy szervátogatás alkalmával – amibe általában az irattárban őrzött, levéltári átadásra váró anyagok felmérésének is bele kell férnie – általában nem is lehet meggyőződni egy nagyobb, összetettebb szervezet irat- és információkezelésének szabályosságáról, és arról, hogy a maradandó értékű iratok fennmaradása valóban biztosított-e. A levéltárosok adatokat vesznek fel a helyszíni látogatás során, jegyzőkönyveket készítenek, de az elkészült jegyzőkönyvek a lehetségesnél kevésbé hasznosulnak. A két legnagyobb közlevéltárban (MNL, BFL) használt scopeArchiv levéltári nyilvántartórendszer funkciói nem igazán támogatják a jegyzőkönyvek adatainak lekérdezhetőségét, összegezhetőségét. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy az iratkezelés, irattárak általános állapotáról nem rendelkezünk megfelelő országos adatokkal, mutatókkal, összeggel. Az irattári helyzet átfogó elemzése megmutathatná, hogy milyen intézkedésekre, fejlesztésekre van szükség a jövőben, illetve milyen hatással van mindez a levéltári működésre. Hasonlóképpen nem rendelkezünk átfogó képpel az elektronikus iratkezelés helyzetéről, tényleges gyakorlatáról sem.

2) Nagy probléma az iratképzőknél jelentkező iratkezelési hiányosságok esetén a szankcionálás fentebb már említett (I/4.) teljes hiánya. Megvizsgálandó, lehetséges-e a közlevéltár jogosítványait legalább olyan esetekben erősíteni, kiterjeszteni, amikor az iratok az iratképzőnél ténylegesen veszélyeztetett állapotba kerülnek.

3) A szankcionálás, egyáltalán a hatósági jellegű fellépés csak a szükséges rossz kategória, de nem kínál megoldást az iratkezelési anomáliákra. Mint fentebb kifejtettük, az iratképzők és a levéltárak eltérő mértékű érdekeltsége az iratok aktív

életciklust követő sorsában a rendszer immanens része. Az egyetlen lehetőségnek jelenleg a levéltárak proaktív fellépése tűnik, azaz az iratképző szervek gondolkodásmódját alakítani, befolyásolni oly módon, hogy erősítjük a partneri kapcsolatokat. Ez magában foglalja rendszeres továbbképzések workshop-ok szervezését is az iratképzők számára, szükség esetén levéltárosok és külső szakértők együttes közreműködésével. Ehhez megfelelő jogi háttér és finanszírozás megteremtése lenne szükséges. A rendszerességen és folyamatosságon lenne a hangsúly, mert egyszeri továbbképzések, tájékoztatók, konzultációk most is vannak a szervek, irattárosok részére, melyeknek látható is a tényleges hozadéka, de ezzel nem oldjuk meg a problémákat.

(Pozitív minta pl. a Dán Állami Levéltár gyakorlata: továbbképzés, illetve rendszeres workshop jellegű eszmecsere eredményeként Dániában az iratképzők által vonalkóddal ellátott, a levéltári elvárások szerint rendszerezett, dobozolt és jegyzékelt iratokat vesz át az állami levéltár.)

4) Az olyan követelmények, mint az elektronikus iratok olvasható, értelmezhető formában való megőrzése, az adatvesztés elkerülése, illetve a selejtezés és levéltári átadás dokumentálása a hatályos előírásokból is következnek, de ezek egyelőre nem tudatosultak az iratképzőknél. Az olvashatóság és értelmezhetőség fenntartására való törekvés, amennyiben érvényesül, csak az iratképző általi közvetlen, rövid távú használatra terjed ki, de általában nem foglalja magában a kontextus-információk következetes és tudatos megőrzését, ami az eredményes levéltári kezeléshez elengedhetetlen lenne. Éppen ezért az elektronikus iratkezelés a jogszabályok által előírt és a levéltárak alapfeladatának tekintett gyűjtőterületi, szervellenőrzési tevékenységnél intenzívebb odafigyelést és kifejezetten erre a területre irányuló módszertani munkát is igényelne. A problémahalmaz kezeléséhez első lépcsőben célszerű lenne egy olyan szakmai anyag létrehozása, ami felkészítheti a gyűjtőterületi munkával foglalkozó levéltárosokat, hogyan deríthetik fel a leghatékonyabban az egy-egy iratképzőnél „lappangó” elektronikus iratokat, hogyan tudatosíthatják az iratképzőknél az elektronikus iratok jelentőségének felismerését, és hogyan támogathatják azok biztonságos megőrzését az iratképzőknél.

II.2. Iratkezelés és maradandó értékű iratok fennmaradása

A megfelelő iratkezelést a jelenlegi jogszabályi környezetben az iratkezelési szabályzatok kiadása és az ezekkel kapcsolatos levéltári egyetértési jog gyakorlása biztosítja.

■ Probléma:

1) Az iratkezelési szabályzatok csak fogyatékosan töltik be elvárt szerepüket. Különösen az e-iratok kezelése körül sok a zavar, a hagyományos iratkezelési szabályza-

tokba nehézkesen történik az e-iratokkal végzendő feladatok beépítése.⁶ A központi iratkezelési szabályzatok nincsenek tekintettel a helyi sajátosságokra. Mivel akkor könnyebb a rendelkezéseket betartatni, ha egy iratképző olyan iratkezelési szabállyal rendelkezik, ami a tényleges gyakorlathoz közelít, ezért központi szabályzat helyett inkább iratkezelési-szabályzat mintákat lenne célszerű készíteni, talán nem is mindent átfogóan, hanem egy-egy részterületen (pl. elektronikus iratok kezelése, selejtezés, levéltári átadás), így közelebb lehet hozni a tényleges gyakorlatot a levéltári elvárásokhoz.

2) Az iratkezelési szabályzatok és irattári tervek nem feltétlenül alkalmasak arra, hogy valóban a maradandó értékű iratok kerüljenek levéltárba. (Bővebben lásd IV/1-2.)

Talán a legsúlyosabb probléma, hogy – egyes kivételektől eltekintve – nincsenek komoly intellektuális erőforrások bekapcsolva az iratértékelésbe, ennek végzését egy-fajta rutintevékenységgént értelmezik a szakma képviselői is. Többször nem az adott terület beható és sok szempontú elemzése eredményeként születnek az iratértékelési javaslatok – amennyiben az igen-igen kétséges értékű és megbízhatóságú irattári tervekkel való foglalkozást, azok véleményezését egyáltalán annak lehet nevezni. Ezeknek alapproblémája, hogy – egyébként nyilvánvaló módon – kizárólagosan az adott iratképző belső összefüggésrendszerét, s szervezeti hierarchiáját veszik, vehetik tekintetbe, az adott szerv ügyviteli pragmatikájára korlátozódó beszűkült értelmezési bázison. Figyelman kívül hagyván azt a tágabb kontextust, amely magának az iratképzőnek az intézményi-szervezeti beágyazottságából következik. Az alkalmazott értékszemponatok tehát egyoldalúan, ám szükségszerűen ügyviteli-, illetve működésorientáltak, nincsenek tekintettel az iratképző külső meghatározottságaiból fakadó látszólag „külődleges”, valójában mérvadó szempontokra, a tágabb társadalmi kontextusra.

3) Meg kell vizsgálni azt a kérdést, hogy a 1121/2017. (III. 17.) Korm. határozat, az 1658/2017. (IX. 13.) Korm. határozat és az 1790/2016. (XII. 19.) Korm. határozat által előírt Központi Közigazgatási Irattár és központosított irattári szolgáltatás milyen hatással van az iratképzők és levéltárak kapcsolatára, a maradandó értékű iratok átadásának folyamatára és arra, hogy a levéltáraknak módjuk legyen iratértékelést végezni, és ennek alapján dönteni az iratok átvételéről.

II.3. Az iratképzők által ellátott funkciók és az iratok

1) Szükség lenne olyan információs rendszerre, ami segítené a levéltárosokat naprakész ismeretekkel a közfeladatok és az ezeket ellátó szervek átalakulásairól,

⁶ Jelen problématerkép készítésének időpontjában még nem ismert, hogy a 137/2019. (VI. 11.) Korm. rendelet 11. §-ában foglalt előírás betartására, mely szerint megőrzési kötelezettségüket hiteles elektronikus másolat készítése és megőrzése útján teljesítik, miképpen készülnek fel az erre kötelezett szervek és mindennek milyen hatása lesz az iratok biztonságos fennmaradására.

mert ez napjainkban a „hagyományos” gyűjtőterületi módszerekkel követhetetlen. Ennek hiányában a levéltárak nagyon korlátozott ismeretekkel rendelkeznek arról, hogyan hatnak az átalakítások az iratkezelésre? Miként történik az iratok átadása feladatkörök átalakulásakor? Mi a helyzet a jogutódlással és a jogutód nélkül megszűnő szervek irataival? Kérdés, hogy a 45/2018. (III. 19.) Korm. rendelet szerinti közfeladat-kataszter érdemben közelebb visz-e ennek a problémának a megoldásához.

2) Úgy tűnik, végleg elmúlt az az időszak, amikor a közfeladatot képező funkciókat hosszabb időn (több évtizeden) át több-kevesebb stabilitást mutató szervezetek, szervezetrendszerek látták el. Napjainkban a folyamatos átszervezések következtében a funkciók, a hozzájuk rendelhető konkrét feladat- és hatáskörök sokszor évről évre mozognak az őket ellátó szervezetek között, melyek közül számosan kifejezetten rövid életűek, és mire az iratok levéltáréretté válnak, az általuk termelt iratok már nagy valószínűséggel a sokadik jogutódnál bukkannak fel, mégpedig az egyes feladat- és hatásköröknek megfelelően más-más jogutódnál. Kérdés, hogy a hazai közlevéltárakban általánosan megszokott rendezési módszerek mennyiben lesznek alkalmazhatók ilyen körülmények között? A proveniencia elvének érvényesítése döntően az egy iratképzőtől származó (általa „termelt”) iratok fizikai összerendezése útján történt és történik. Kérdéses, hogy ez a jövőben ilyen formában követhető lesz-e. Valószínűleg szükség lesz a proveniencia-elv alkalmazási módjának átgondolására, olyan irányban, hogy polgárjogot nyerjen a rendezés és leírás olyan módja, ami fizikailag inkább funkciók, feladat- és hatáskörök szerinti irategyütteseket eredményez, melyek több szerv egymást követő működése során jönnek létre, és a proveniencia elv a leírásban és nyilvántartásban, a kontextus-információk hozzákapcsolása útján érvényesül. A nemzetközi levéltári szabványok lehetőséget kínálnak a funkciók önálló leírására (ISDF szabvány) és ennek összekapcsolására az iratképzők (ISAAR/CPF) és az iratok leírásaival (ISAD/G). A Nemzetközi Levéltári Tanács jelenleg új komplex leírási szabvány kifejlesztésén dolgozik (RIC – Records in Contexts), ami az iratképzők – funkciók – iratok közötti viszonyrendszer még komplexebb és többretegű ábrázolását fogja lehetővé tenni. A következő évek módszertani munkája során kiemelten kellene foglalkozni a proveniencia-elv alkalmazásának alternatív lehetőségeivel.

Korlátot jelent, hogy a hazai levéltárügyben jelenleg használt szoftverek – az egyházi levéltárak közös segédletének keretét adó AtoM (Access to Memory) alkalmazás kivételével – nem tartalmazzák az önálló funkcióleírás lehetőségét.

II.4. Az iratátvételek elvei, szabályozottsága és gyakorlata

A papíralapú iratátvételek szabályozottsága a jogszabályokban elvben megfelelő.

■ Probléma:

1) Az iratképzők részéről mégis kevés a hajlandóság az átadásra. Elmaradások, kintlévőségek felszámolása akut probléma, igen nagymértékben beszélhetünk még 1990 előtti – sőt ezt megelőző évtizedekre is visszanyúló – kintlévőségekről is, holott a Ltv. egyik fő eredeti intenciója volt, hogy a rendszerváltozás előtti korszak iratai 15 éven belül levéltárba kerüljenek. A nehézségek okai közé tartozik, hogy nagy tömegű irat jogszabályi követelményeknek megfelelő átadása igen költség- és munkaigényes, amit az iratképzők jelentős része csak vonakodva vállal, de a szakszerű irattári selejtezést sokszor a hozzáértés hiánya is akadályozza. A levéltárárett iratok átvételének gyakorlatát nagyban befolyásolja levéltári oldalon a fenntartói hozzáállástól függő raktárkapacitás léte vagy hiánya. Mindamellet a szakmában megvan az a kényelmesség is, hogy a raktárak hiánya miatt nem is látják értelmét a levéltárosok, hogy az iratátvételek metodikájával intenzívebben foglalkozzanak.

2) A 27/2015. EMMI r. 9. § (2) c, biztosítja a levéltárnak a selejtezhető irattári tételekből megőrzésre való visszatartás lehetőségét. Ennek gyakorlata esetleges, az iratképzők kevéssé vannak tisztában a levéltár e jogával. Maguk a levéltárosok sem gondolkoznak erről egységesen.

3) A hatályos Ltv. szerint a köziratok levéltárba adása 15+5 éves határidejének meghosszabbítását a kultúráért felelős miniszter engedélyezheti, de ez legfeljebb 10 évre szólhat, jogszabályi felhatalmazás híján ennél tovább nem hosszabbítható meg. Ennek alapján minden nem selejtezhető köziratnak a keletkezése után legkésőbb 30 évvel levéltárba kellene kerülnie, minden ettől eltérő helyzet törvénytörő. A szabályozás jogi értelemben kerek és logikus.

Az előírás ugyanakkor köszönő viszonyban sincs sem a levéltárak oldalán biztosított kapacitásokkal, sem az iratképzőknek az iratátadás előkészítésére és lebonyolítására fordítható erőforrásaival. Az elmaradások olyan mértékűek, hogy a törvényben előírt engedélyek megkérése egyáltalán nem vált gyakorlattá. Jellemző, hogy ezek elmaradását, illetve a köziratok 30 év utáni tömeges őrzését az iratképzőknél az illetékes minisztérium soha nem kifogásolta, holott erről a levéltárak munkabeszámolóiból és statisztikai adatszolgáltatásából, valamint a Levéltári Szakfelügyelet jelentéseiből nyilvánvaló hivatalos tudomása van. Olyan törvényellenes helyzetet, melynek megváltoztatásához szükséges feltételek megteremtésére nincs tényleges jogalkotói és kormányzati szándék, nem szabadna fenntartani. A szakma képviselőinek jelentős része viszont az átadási határidő bármilyen meghosszabbításában az iratok fennmaradására nézve veszélyforrást lát. Szakmai és szakmán túli, szakpolitikai vitára lenne szükség arról, hogyan lehetne a levéltárba adásra vonatkozó jogszabályi előírásokat életszerűvé és alkalmazhatóvá tenni.

II.5. Az elektronikus iratok, iratkezelés jelentette kihívás

1) Az elektronikus iratok hosszú távú megőrzését a jelenlegi jogszabályi rendelkezések előírják, ez azonban sok esetben írott malaszt marad, amit elsősorban a hardver- és szoftverkörnyezet változásai okoznak, illetve a nehéz tervezhetőség: az sem mérhető fel előre, hogy hosszú távon milyen irányú változások fognak lezajlani az informatika területén. Ide kapcsolódnak a tárolás problémái is (növekvő költségigények, mind a tárolás, mind az állományok átalakítása terén). Az átalakítás során problémát jelent az információvesztés veszélye. Az elavuló hardver- és szoftverkörnyezet kezelésének mindkét útja, azaz az eredeti környezet emulálása (az eredeti szoftverkörnyezet reprodukálása új környezetben), illetve a befogadott fájlok transzformálása/migrációja további problémákat vet fel: itt a migrációból adódó esetleges információvesztésre és az átvétel problémáira kell gondolni (szabványos átvétel költség- és munkaigénye). További problémák: a tulajdonjoggal korlátozott szoftverekben olvasható fájlok megőrzése, illetve a személyes adatok védelmének a kérdése.

2) A levéltár az esetek jó részében nem igazán tudja, hogy milyen digitális tartalmat keressen az iratképzőnél. A szervezetek különböző (igazgatási, vállalkozási stb.) informatikai rendszereket használnak szervezeti és szakmai tevékenységük támogatására. Ezek a rendszerek különbözőképpen vannak egymáshoz integrálva és az integráltságuk foka és módja is változik, de nem csak az egyre teljesebb integráltság irányában. Egyes funkciókat meglévő rendszerek továbbfejlesztésével integrálnak, egyes, már integrált funkciókat viszont önálló rendszerek implementálásával támogatnak, sok esetben a külső szabályozások módosítása következtében. A szervezetek irattárának sincs sok esetben rálátása, hogy a szervezeten belül hol és milyen elektronikus információgyűjtés és feldolgozás zajlik, az érintett rendszerek hogyan kapcsolódnak egymáshoz. Az IT részlegek és az információbiztonsági felelős nélkül egy szervezet adatvagyonának áttekintése már nem is lehetséges.

3) Arra mind rövid-, mind középtávon kicsi az esély, hogy a kisebb levéltárak hardver-, szoftver- és tárolási kapacitásigények szempontjából, vagy az elektronikus iratok szakszerű kezelésének szempontjából a nagyobb levéltárakkal egyenértékűen felkészülhessenek az elektronikus iratok átvételére, ezért az elektronikus iratok átvétele kapcsán újragondolandó a levéltárak illetékességi körének meghatározása. Ehhez kapcsolódik az a probléma is, amikor több levéltár illetékességi körébe tartozó szervek iratai vagy nyilvántartásai egyetlen központi adatbázisban találhatók meg. Ilyen esetekben is újragondolandó, hogy mely levéltáraknak kell átvenni és kezelni az ilyen adatbázisokat. Olyan javaslat kidolgozása szükséges, amelyik lehetővé teszi az adatállomány egyben való hosszú távú megőrzését, nyilván az erre inkább felkészült levéltárban, de amely hozzáférést biztosít az adatokhoz vagy az adatok adott köréhez a többi illetékes levéltár számára is. A feladat ráadásul eléggé összetett, és elég költségigényes is lehet.

4) Az elektronikus iratok levéltári átvétele kapcsán további probléma a lemaradás a már az 1980-as évek óta képződő elektronikus iratok megőrzése terén. Ezt kiküszöbölheti a 34/2016. (XI. 30.) EMMI rendelet az elektronikus formában tárolt iratok közlevéltári átvételének eljárásrendjéről és műszaki követelményeiről, de egyelőre nem látszik az, hogy az iratkezelő szoftverek fejlesztői valóban fel akarnának készülni a szabványos levéltári iratátadásokra. Ennek kapcsán komoly probléma, hogy jelenleg a levéltárak egyáltalán nem látnak rá a szoftvertanúsítási folyamatokra, ezt mindenképpen indokolt lenne felülvizsgálni.

5) Mivel nem látható, hogy belátható időn belül ezek az anomáliák a közirat-képzők széles körénél kiküszöbölhetők lennének, indokolt a szakma részéről átgondolni elektronikus iratok esetében a 15 éves levéltári átadási határidő felülvizsgálatának, csökkentésének lehetőségeit és következményeit.

6) Egyre nagyobb mennyiségű adat egyre több, bonyolultabb formátumban keletkezik. (Pl. relációs adatbázisok, adat tárházak, OLAP objektumok stb.) Ezek egyrészt segítik az adatokból történő hasznos információ kinyerését, azonban az archiválás tekintetében újabb kihívásokat jelentenek:

Fontos e technológiák megismertetése a digitális archiválással foglalkozó levéltárosokkal, erre a levéltárügy eddig nemigen fordított figyelmet, holott külön projekteket igényelne önálló finanszírozással. Szükség lenne egy szakmai anyag létrehozására ez elektronikus iratok iratértékelési szempontjainak meghatározására, mivel ehhez a levéltárosok kezében jelenleg nincs semmiféle fogódzó, módszertani anyag. Itt elsősorban nem a papíralapú ügyiratokkal analóg elektronikus iratok forrásértékeléséről van szó (amely területen szintén hiányoznak a korszerű módszertani segédanyagok), hanem a specifikusan új típusú iratokról. Ide sorolhatók például az adatbázisok, adat tárházak, speciális szakrendszerekben (például térinformatikai rendszerekben) tárolt adatok, honlapok, e-mailek, web2 tartalmak, adatbányászati módszerekkel kinyerhető információhalmazok. Ehhez levéltári és más szakemberekből álló munkacsoport(ok) felállítása lenne célszerű. Mindehhez kapcsolódóan szükséges irattárosok, iratkezelők (records managerek) számára továbbképzési rendszer kidolgozása, amely rendszeresen, ingyenesen közvetíti az elektronikus iratok kezelésének alapelveit, illetve ehhez kapcsolódóan javaslatot kell tenni a megfelelő jogi háttér és finanszírozás lehetőségeire.

Szükséges továbbá a technológiai és infrastrukturális feltételek megvalósítása a levéltárak számára, az e-levéltári rendszer ezt jelen formájában nem oldja meg.

7) Kérdés, hogy a levéltárak archív tárolójában levő információk hitelességét hosszú távon mi garantálja. Az elektronikus levéltári rendszerek követelményeknek való megfelelését jelenleg kizárólag a Levéltári Szakfelügyelet ellenőrzi, amely ebben csak a levéltárak által szolgáltatott információkra tud támaszkodni, valódi auditálás elvégzése lehetőségeit és jogosítványait meghaladja. Ezért szükség lenne erre nézve külön auditálási folyamatok kidolgozása, bevezetése.

Trusted Digital Repository auditálásra nemzetközi példák és szabványok (ISO 16363) is vannak. Az egyre nagyobb mennyiségű és egyre bonyolultabb struktúrájú digitális adattartalom hosszú távú megőrzése és használhatóságának fenntartása egyre nagyobb felelősséget jelent a digitális archívumok számára és a társadalomra. Ezért fontos vizsgálni és auditálással megbizonyosodni, hogy a levéltár/archívum szervezetileg, archiválási folyamatai és IT infrastruktúrája alapján valóban biztosítani is tudja ezt, nem elegendő azt az e-levéltári rendszer bevezetésével „kipipálnak” tekinteni.

III. Közlevéltár – magánlevéltár – illetékességi és gyűjtőkör

III.1. A levéltárak „igazgatási feladatai” és a gyűjteményi funkció

A hatályos Ltv. szerint „a közfeladatok folyamatos ellátásához” szükséges valamennyi irat maradandó értékű iratként értelmezhető, és ezeket a közlevéltáraknak – általában 15 év után, ami elvben csak külön eljárással hosszabbítható meg – kellene átvenni.

■ Probléma:

A szabályozás abból a fikcióból indul ki, hogy minden olyan iratot, ami olyan irattári tételbe tartozik, amihez keletkezésekor nem rendelhető selejtezési idő, tehát nem látható előre, hogy meddig lesz szükség rájuk a közfeladatok folyamatos ellátásához, a levéltárak képesek átvenni és kezelni. A közlevéltárak azonban nem rendelkeznek az ehhez szükséges raktári és személyi kapacitásokkal, és erre való tényleges felkészítésükre láthatóan hosszabb idő távlatában sincs tényleges szándék.

Mivel a közlevéltárak őrzik „a gazdasági, társadalmi, politikai, jogi, honvédelmi, nemzetbiztonsági, tudományos, művelődési, műszaki vagy egyéb szempontból jelentős, a történelmi múlt kutatásához, megismeréséhez, megértéséhez” nélkülözhetetlen (magyarán a történelmi értékű) iratokat is, az ott szükséges és előírt tárolási és kezelési követelmények ehhez igazodnak. Átgondolandó, hogy valóban célszerű-e minden olyan irat őrzését és kezelését levéltári feladatnak minősíteni, ami bizonyos – előre nem meghatározható – ideig szükséges lehet a közfeladatok ellátásához, de iratértékelés alapján nem szükséges azok végleges megőrzése.

Egyik jellegzetes példa az építésügyi-műszaki iratok területe. Jogos igény, hogy az építmények, létesítmények hatóságilag engedélyezett tervei hozzáférhetőek legyenek, amíg az adott létesítmény áll. Valamennyi tervdokumentáció levéltárba adása és ottani kezelése – akár 15 év, akár hosszabb idő után – azonban nem reális, hiszen ehhez a levéltári kapacitások hosszabb távon sem biztosíthatók. Más oldalról a közpénzek nem hatékony felhasználását is jelentené a levéltárakban előírt követelmények szerinti őrzést és kezelést biztosítani olyan iratoknak, amelyek végleges

megőrzést nem igényelnek. A közfeladatok folyamatos ellátásához szükséges iratok tekintetében szükséges lenne a levéltári feladatrendszer gyökeresen átgondolni, és a közfeladatok ellátásához hosszabb időn át szükséges, de végleges levéltári megőrzést iratértékelés alapján nem igénylő iratokra nézve új szabályozási koncepciót kialakítani.

III.2. A közlevéltárak és magánlevéltárak szerepe közötti eltérések

A magánlevéltárak esetében nyilván a fenntartó szándéka és lehetőségei az elsődlegesek. Ennek ellenére gond, hogy kevés van belőlük. Átgondolandó, hogyan lehetne nagyobb támogatással ösztönözni magánlevéltárak létrejöttét, ugyanakkor erősebb felügyeletet biztosítani az ott folyó szakmai munka felett.

III.3. A levéltár, mint dokumentációs, és mint emlékezeti intézmény

A Ltv. 14. § (3) szerint a maradandó értékű magániratok gyűjtése a köziratok forrásértékének kiegészítését szolgálja.

■ Probléma:

Nemcsak a forrásérték kiegészítéséről beszélhetünk, hanem másfajta, a köziratokból nem megismerhető, de szintén nélkülözhetetlen nézőpont beemeléséről. Ezért kiemelten kellene kezelni a magániratok gyűjtését a közlevéltárakban, és ezt a szabályozásban is érvényesíteni, nem csak „lehetőségként” meghagyni. A hosszú ideig nagyon háttérbe szorított területen az utóbbi évtizedekben elindult egyfajta szemléletváltás. Naplók, visszaemlékezések, levelezések, családi irategyűttesek, személyes fotók és hagyatékok, civil szervezetek iratai is a történeti múlt részévé válnak levéltárba kerülésükkel. Ugyanakkor a levéltárak krónikus humán erőforrás hiánya a gyűjtőköri munkák szervezése, aktivizálása terén továbbra is óvatosságra inti a levéltári vezetőket, hiszen ez a terület rendkívül munkaigényes. A potenciális iratajándékozók bizalmának elnyerése, meggyőzésük arról, hogy féltve őrzött családi ereklyéik legjobb helye a levéltárban van, személyes kapcsolat kialakítását, sok időt és empátiát igényel.

A levéltárak aktív és kezdeményező szerepére stratégiákat kellene kidolgozni (kampányok, évfordulók, magánszemélyek megszólításának módszerei stb., a magánszemélyektől iratok, fotók, nyomtatványok gyűjtésének összekapcsolása orál history gyűjtéssel és digitális másolatok készítésével). Hasonlóan fontos lenne politikai pártok, egyesületek iratainak módszeres, proaktív gyűjtése is (ld, I/2.). A magániratok terén is megalapozottabbá kell tenni az iratértékelést, ebben a levéltárosokat szakmai anyagok kidolgozásával kellene segíteni, orientálni.

A begyűjtött iratok maradandó értékén túl egy olyan kapcsolati tőke jöhet létre, amely a levéltárak társadalmi beágyazottságára jótékony hatással van. A levéltárba került magániratokra különböző és szerteágazó projektek építhetők. A teljesség igénye nélkül: helytörténeti előadások, rendezvények, adatbázisok, kiadványok alapját képezhetik az átvett magániratok. (Példaként említhető a Topotéka Európai Unió támogatással létrejövő projekt, vagy Veszprémben a Kaleidoszkóp-projektek.) A helyi közélet vezetői, önkormányzatok könnyebben állíthatók a levéltár mellé, akár a projektek finanszírozásáig is el lehet jutni velük. A helyi közösségek megismerik a levéltárat, megnő a hajlandóság a magániratok levéltárba adására, illetve a levéltár megjelenése a közösségi tér bármely pontján érdeklődést vált ki belőlük. Sajtójelentet is nagyobb eséllyel biztosítanak az olyan projektek, amelyek a helybeliek érdeklődésétől övezettek. Tehát a levéltár a maradandó értékű levéltári iratokra (is) épülő tevékenységei révén válhat igazán dokumentációs és emlékezeti intézménnyé.

III.4. Elektronikus iratok, digitális gyűjtemények

Napjainkban a „maradandó értékű magániratok” mind meghatározóbb része is digitális formában, nem utolsósorban web2 alkalmazások révén keletkezik.

■ Probléma:

1) A levéltárak nagy részében hiányzik a megfelelő infrastrukturális háttér és a munkatársak kompetenciái is hiányosak az igazi digitális levéltári „forradalomhoz”. A köziratok szféráján kívüli digitális irat- és információtermelés következményeit a levéltárak jelen és jövőbeni gyűjtőköri munkájára nézve külön kutatások, projektek keretében kellene vizsgálni.

2) A digitalizáló műhelyek vagy funkciók működtetése, fejlesztése a levéltárakban olyan szempontból is fontos, hogy bővíti a lehetőségeket a társadalmi kapcsolati háló építésében. Szolgáltató levéltár eszméje bővíthető a digitalizálás és digitális megőrzés irányába.

A levéltárakban polgárjogot nyer az a gyakorlat, hogy csak digitális másolatban gyűjtsünk maradandó értékű magániratokat. Egyrészt tapasztalat szerint nagyobb a hajlandóság a digitális másolat levéltárba adására, az eredetihez jobban ragaszkodnak a magánszemélyek. Másik vetülete a kérdésnek, hogy adott esetben nagy tömegű iratot adnának át, amelyek történeti értéke egyenetlen. Digitalizálás esetén pedig tárhelyet foglal. Tehát a tudatos iratértékelés, szelektálás ezen a téren sem kerülhető meg.

IV. Iratértékelés – maradandó érték – levéltár

IV.1. A maradandó érték meghatározásának problémái

A közfeladatot ellátó szervek körében a jelenlegi jogszabályi környezet alapján az irattári terv és annak tételeibe történő besorolás egyértelműen elválasztja a „selejtezhető” és a „maradandó értékű” iratot. Így mind az iratképző, mind a levéltár feladata és felelőssége látszólag egyértelmű, a rendszer jogi értelemben kerek és logikus.

■ Probléma:

Levéltári szakmai értelemben mindez azonban fikcióra épül: arra, hogy az irat keletkezésekor (de legkésőbb 15 év elteltével), egyértelműen megállapítható, eldönthető a maradandó érték. (A rendszerben kicsi rést hagy a 27/2015. EMMI rendelet 9. § (2) c. pontja.) A szakmai gyakorlatban mindennapos tapasztalat, hogy megnevezésük alapján maradandó értékűnek vélhető és az irattári tervben ilyennek szánt tételeket valójában tetemes részben végleges megőrzést nem igénylő iratok töltenek ki. De ennek ellenkezője is, amikor selejtezhetőnek minősített tételbe tartozó iratok a múlt vizsgálatához nagyon fontosnak bizonyulhatnak. Így az iratátvételnek szigorúan az irattári tervhez kötése – a kulturális örökségben történő károkozás mellett – a levéltárügy erőforrásainak alacsony hatékonyságú hasznosítását is előidézi.

Az egységes irattári tervek, illetve ezek készítésének és jóváhagyásának gyakorlata alapján további súlyos probléma, hogy ezek nincsenek tekintettel a helyi sajátosságokra, ami nagyban korlátozza a területi és helyi levéltárak lehetőségeit abban, hogy a helyi történelmi, kulturális és intézményi sajátosságoknak megfelelő gyűjteményt alakítsanak ki. Az iratértékelés teljes elbürokratizálása ahhoz vezet, hogy a nemzeti kulturális örökség értékes részei megsemmisülnek, és a levéltárak kizárólag az állami és önkormányzati szervek nem selejtezhető iratainak tárolási funkcióit látják el a jövőben.

Szükséges lenne a szabályozás átalakítása olyan értelemben, hogy a levéltáraknak az illetékességből történő iratátvétel során, illetve ezt előkészítve is legyen lehetőségük iratértékelés alapján döntéseket hozni, természetesen az értékelés dokumentációja és a döntés indoklása mellett.

Javasolható az áttérés hasonló típusú rendszerre, amit pl. a németországi Bundesarchivgesetz állapít meg, mely szerint az iratképzők kötelesek a levéltárnak felajánlani azokat az iratokat, amelyekre feladataik ellátásához már nincs szükség, legkésőbb az iratok keletkezése után 30 évvel. Az iratok maradandó értékét a levéltár állapítja meg az iratképzővel egyeztetve, nem maradandó értékűnek ítélt iratok átvételét visszautasíthatja.

Mindez kombinálva alkalmazandó a köziratok selejtezésére vonatkozó jelenlegi szabályokkal. Tehát az irattári terv szerinti tételbe sorolás és az ennek alapján történő rendszeres selejtezés, ennek közlevéltár általi engedélyezése fenntartandó. Az irattári tervben selejtezési idővel el nem látott tételek esetében lenne érvényes a levéltárnak való felajánlás, az ennek nyomán történő iratértékelés és döntés.

Ennek az előbbinél szigorúbb, ugyanakkor a levéltár kevesebb lehetőséget nyújtó változata lehet, ha a jogszabály az irattári tervek készítése során kifejezetten lehetővé teszi a selejtezhető és a maradandó mellett olyan kategória alkalmazását, mely meghatározott idő (pl. 30 év) letelte után az adott tételre vonatkozóan iratértékelést ír elő. Bár a gyakorlatban van rá példa, szükséges lenne, hogy jogszabály kifejezetten lehetővé tegye meghatározott irattári tételekre mintavételes eljárás alkalmazását is.

Az iratértékeléshez és a mintavételhez eljárásrendi szabályokat és dokumentációs követelményeket is rendelni kell. Azt azonban egyértelművé kell tenni, hogy a maradandó értékről és az iratátvételtől a levéltár dönt.

IV. 2. Iratértékelés és iratképzők értékelése

Az iratértékelés tekintetében a legsúlyosabb probléma maga az „iratértékelés”... Az tudniillik, hogy kivételes esetektől eltekintve pusztán csak *iratértékelés*, nem pedig *szervértékelés* történik. Szükséges lenne az iratképzőket, illetve azok körét vizsgálni, értékelni; a funkciók előtérbe helyezése mellett a teljes kormányzati, illetve hivatali vertikum irattermeléséből mint egészből kiindulni; az iratok értékelésének ez képezhetné az alapját. Manapság a hivatali szempont elvének elsődlegessége érvényesül az iratértékelés kapcsán, annak ellenére, hogy a hivatali iratok információtartalma csökkenésének, mind formálisabbá válásuknak problémájával gyakran találkozunk a szakirodalomban és a gyakorlatban. Más szavakkal, ami a széleskörű forrásértelmezés bázisát illeti, nincs eldöntve az alapvető kérdés, miszerint a társadalomnak vagy csak a hivatalok működésének a dokumentálása a levéltárak célja?

Az irattári tervek készítésének és jóváhagyásának jelenlegi gyakorlata nem teszi lehetővé, hogy a maradandó értékű tételek az egyes szervek/igazgatási szintek esetében a teljes irattermelési kontextus átgondolásával jelöltessenek ki. Megvizsgálandó, hogyan léphetne előre a levéltárügy olyan irányba, hogy ne egyedileg, elszigetelten szemléljék csupán az egyes iratképzők tevékenységét, hanem a funkciókat és a szervezeti kontextust figyelembe véve hangolják össze a maradandó értékű iratok levéltári elhelyezésének lehetőségeit. Ez egyszersmind a férőhely-problémák kezelése tekintetében is pozitív kimenetelű kezdeményezés lehetne. A levéltáraknak – túllépve a hagyományos, regisztratív jellegű funkción és szerepen, szakértők rendszeres bevonásával, valós, az iratképzés teljes kontextusát felölelő értékelő tevékenységet kellene végezniük. Adott területi egységre vagy ágazatra vonatkozó megalapozott irat-

értékelési javaslatok csak ilyen átfogóbb, kétségkívül erőforrás-igényes vizsgálatok alapján születhetnek, munkacsoportokba szerveződő levéltárosok hosszú idejű fel-táró-kutató tevékenységének eredményeképpen.

Annak ellenére, hogy szakmai körökben ma már közbeszéd tárgya, miszerint a „maradandó érték” jelentős része folyamatosan tolódik át a (fél)magánszférába, részint gazdasági és szociális ellátás, részint a társadalmi és kulturális élet területeire, s a közfunkciók folyamatos kiszervezése tapasztalható, ez eddig nemigen befolyá-solta az érvényben lévő levéltári szakmai gyakorlatot.

IV. 3. Magániratok értékelése

Magániratok tekintetében a maradandó érték meghatározása szintén erősen függ a levéltár típusától. Más megítélés alá esik országos, megyei vagy helyi szinten ugyanaz az iratanyag. Például egy település önkéntes tűzoltóegyletének iratai országos, de talán még megyei szinten is kihullhatnak a rostán, ellenben az adott település életében rendkívül fontos szerepet játszanak.

Tekintettel a magániratok nélkülözhetetlen jelentőségére a múlt megismerésében, a közlevéltáraknak aktív és kezdeményező szerepet kellene játszaniuk ezek gyűjtése terén, ami aránylag ritkán valósul meg, többnyire passzív, a felajánlott iratokat fogadó hozzáállás jellemző. Vizsgálni kell annak lehetőségét, hogy a szabályozás hogyan segítse és ösztönözze e téren a proaktív levéltári fellépést. (Ld. még III/3.) Másrészt arra is szükség van, hogy minden levéltár a helyi sajátosságoknak megfelelő tudatos gyűjtőterületi politikát alakítson ki, melyben kiemelt szempont kell, hogy legyen a hivatalos irattermelés fókuszából kieső, illetve az alulreprezentált jelenségek, rétegek, rejtett struktúrák, „nyombiztosításának igénye”.

Napjainkban már valamennyi levéltártípus találkozott a levéltár-pedagógia iránti igénnyel, és sok helyen már viszonylag jelentős tapasztalatot szereztek az e területen tevékenykedő kollégák. A Magyar Levéltárosok Egyesületének levéltár-pedagógiai szekciója is alakult. Szerkesztőségünk úgy véli, hogy szükség van e területen is a szakmai segédanyagok, ötletek, tapasztalatok közzétételére. A következő blokkban olvasható tanulmányok a levéltár-pedagógia más-más szeletét ragadták meg különböző megközelítésben; általános tapasztalatok összegzése, konkrét program bemutatása, kérdések feltevése egyaránt olvasható. Tanulságos már csak azért is, mert megismerhetjük belőle, hogy az azonos kérdésekről hogy gondolkodnak a levéltár-pedagógiát a gyakorlatban folytató munkatársak. Bízunk abban, hogy ezekkel az olvasmányokkal szakmai segítséget nyújthatunk a téma iránt érdeklődőknek, vagy akár párbeszéd, szakmai vita is kezdetét veheti folyóiratunk hasábjain a témakörben.

A szerkesztők

Rácz Attila

Budapest Főváros Levéltárának egy témahete

Budapest Főváros Levéltára 2019-ben sikeresen lezárta a *Nevelési-oktatási intézmények tanórai, tanórán kívüli és szabadidős tevékenységeinek támogatása* címet viselő TÁMOP-3.2.11/10/1KMR pályázatát. A pályázat meghirdetése óta eltelt egy évtizedben jelentős változások történtek a levéltárak pedagógiai tevékenységében, új foglalkoztató terek épülhettek ki, a Magyar Levéltárosok Egyesületének önálló levéltár-pedagógiai szekciója alakult, és a kollégák számos, a témával kapcsolatos előadással látogatnak egyetemeket, múzeumokat. Ezeken a konzultációkon gyakran felmerül, hogy szükség lenne olyan tájékoztató füzetek, szakkönyvek megjelentetésére, amelyekből kollégáink, de akár a szülők, pedagógusok is ötletet meríthetnek, hogy milyen foglalkozásokat lehet tartani a levéltárban, vagy ezek mely elemeit lehet felhasználni az oktatásban. Ezért is tartom fontosnak, hogy a Levéltári Szemle tematikus számot szentelt a levéltár-pedagógiai tevékenységnek.

A következőkben egy olyan témahét részletes ismertetésére vállalkozom, amely több 2013-ban tartott „tábor” programján alapul. A témahetek a *Címer, pecsét, család-fa* és *Az írás története* címet viselték, és ezeket Balogh János és László Zsófia levéltáro-

sokkal dolgoztam ki.¹ A program célközönsége: 9–12. osztályos diákok, időigénye: 4 nap x 5 óra x 3 fő. A helyszínek Budapest Főváros Levéltára oktató-, tárgyaló- és pácélterme, valamint az állományvédelmi műhelyek voltak, de a különböző intézmények nyilvánvalóan egyedi bemutatótereket igényelnek.

A foglalkozásaink során mindig ügyelünk arra, hogy egy foglalkozásvezető – a figyelem fenntartása okán, illetve a raktárak, oktatóhelyiségek szűkössége miatt – ideális esetben 10-15 diákkal tud egyszerre foglalkozni, ezért egész osztályok érkezése esetén igyekszünk a diákokat több csapatra osztani és forgó rendszerben egymással párhuzamosan több témát feldolgozni. Az alábbi ismertetéstől eltérően a megvalósítás ideje más helyszíneken az itt rögzítetten kívül tetszőlegesen változtatható, a programelemek kiemelhetők vagy tetszőlegesen felcserélhetők. Szünet bárhol szabadon beépíthető, ennek ideje általában a gyermekek/fiatalok figyelemküszöbétől függ, valamint attól is, hogy szükséges-e például az étkezésre tekintettel lenni.

1. NAP

1. Bemutatkozás, a foglalkozás céljának ismertetése

Bemutatkozásunk után érdemes időt szánni a foglalkozás céljának ismertetésére, amely lényegében annak a négy nap alatt történő bemutatása, hogyan jutott el az emberiség az oklevéltől (pergamen, tinta, kézírás) a virtuális írásképig.

Amennyiben időnk engedi bevezetésként érdemes egy egyetemes írástörténeti bevezetést adni. Ebben ki lehet térni az ékírásra, az egyiptomi hieroglif/hieratikus/demotikus, majd a többféle görög, latin írástípusokra, ezek fejlődésére. Érdekesként lehet foglalkozni a „kvázi” írásokkal, így a barlangfestményekkel vagy akár az észak-amerikai indiánok piktogram jellegű „történetírásával” is.

Idő: 5–20 perc

Anyag-, eszközigény: projektor

2. A levéltárak szerepe

Először is tisztázni kell, mi a levéltár (és mi a különbség az irattár és a levéltár, valamint a levéltár, a könyvtár és a múzeum között), miért alakultak ki, mi tartozik a gyűjtőkörébe, milyen típusú levéltárak vannak Magyarországon, miben különböznek egymástól, majd arra hívjuk fel a figyelmet, hogy milyen történeti források

¹ A tanórán kívüli oktatás pedagógiai hátterével itt nem kívánok foglalkozni, azokat lásd: Vágola Éva: A tanórán kívüli oktatás és az élménypedagógia. Levéltári Szemle, 2013. 4. szám. 61–71.

vannak a levéltárakban, milyen célból érkeznek hozzánk a kutatók és az ügyfelek. Érdekes téma lehet az is, mi alapján őrződnek meg a források, és mi szerint válogatva kerülnek az iratok levéltárba, itt érdemes kitérni az irattári tervre, a selejtezésre, kölcsönzésre, valamint a közirat–magánirat problémára is. Érdekes játéklehetőség annak kikövetkeztetése, hogy az életünk során keletkezett forrásokból, mi lesz „levéltárérett” és mi nem.

Mivel az ismertető előtt a diákokat megkérdeztük meglévő ismereteikről, így sokkal tanulságosabb lesz a tábor végi ismétlés.

Idő: 30 perc

Anyag-, eszközigény: nincs

A következő két feladatnál mi kettéosztottuk a csoportokat, fél-fél órát töltöttek egy helyszínen, majd cseréltek. Létszámtól és időkorláttól függően egy csoportban, egymás után is tartható.

3. Egy a levéltárban őrzött konkrét oklevél segítségével az oklevél hordozóinak bemutatása (kézírás pergamenen)

A foglalkozáson Zsigmond magyar király által 1426-ban írt, és II. Ulászló által 1491. június 20-án megerősített oklevél segítségével az oklevelek „hordozóit” vizsgáljuk. (A célra bármely pergamenre írt oklevél megfelel.)

Legelőször az oklevél anyagával, a pergamennel foglalkozunk. Lehetőség szerint anyagmintákat kézbe adva mutassuk meg, mi a különbség a papír, a papirusz és a pergamen között. Beszélhetünk a pergamen elkészítéséről, az oklevelek különböző fajtáiról (pl. kutyabőr), a húsos–szőrös oldalról, hogy egy állatból hány lap készíthetett, ennek folytán miért voltak a könyvek korábban oly drágák.

Ezután az írás hordozójával, a tintával foglalkozunk, pontosabban azzal, miből készülhet (gubacs kézbe adása) – és fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az évszázadok elteltével is egységes, megbonthatatlan szerkezetet alkot a tinta és a pergamen.

A következő megjelenő anyag a viasz, amely a pecsét anyaga, itt lehet a hitelesítésről, a pecsétfajtákról (pl. aranybulla) és az egyes hitelesítési technikákról (chirographum, függesztett, rányomott stb. pecsét) beszélni, illetve ezeket bemutatni.

Ezek után a vonalvezetésről beszélünk, ahol a vakvonalakba beült idő porát a látogatók rendszeresen ceruzavonalnak hiszik.

Mivel az oklevél a hét során többször is előfordul, a tartalmával is foglalkozni kell. A diákok először a protocollum részével ismerkednek, az intitulatio (oklevéladó neve, címe) elolvasása korosztálytól függetlenül – segítséggel – bárki számára megoldható. Itt kibetűzhetik, hogy az oklevelet II. Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya adta ki, és tanulmányaikra hivatkozva rájöhetnek, hogy ki lehetett Wladislaus,

illetve – ha úgy nyitjuk az előadást, hogy 1426-os az oklevél – kitalálhatják, hogy ekkor Ulászló nevű királyunk nem volt. Ekkor észreveszik a beírt „Nos Sigismundus” szövegrészt, amelyből következtetni lehet, ki lehetett az oklevél eredeti szerzője (fordítva is kezdetünk, Zsigmondot észrevetetni, majd ekkor felfedni Ulászló és 1426 „rejtélyét”). Ekkor érdemes a tartalomról beszélni, miszerint „Zsigmond király előtt Óbuda város mészárosai panaszt tettek, amely szerint az erre vonatkozó kiváltságai ellenére Buda és Pest város mészárosai a Pest környékére felhajtott marhák javát felvásárolják előlük. Miután Buda és Pest bírái, esküdtjei és polgárai a három város mészárosainak jelenlétében eskü alatt azt vallották, hogy a budai és pesti mészárosok régi kiváltságai alapján elővételi joggal rendelkeznek, az óbudai mészárosok panaszát a király elutasította.”² Lényegében ez a bizonyítéka, hogy Óbudán is volt mészáros cég. Az oklevél kapcsán beszélhetünk a cégrendszeréről, az árumegállító jogról, a piacolásról, a kereskedelmi és hadiutakról, de az említett városok részéről, valamint „Dobzse” Lászlóról is.

Miután a dátumot feloldottuk,³ felfedhetjük, hogy az ulászlói oklevélbe írták bele a zsigmondit. Jelen esetben a későbbiekben foglalkozunk még a dátumokkal és a számokkal, ha erre nincs lehetőség, mai példákkal vegyítve itt bőven beszélhetünk a különféle időszámításokról és a keletezésekről.

Amennyiben lehetőség nyílik rá, a foglalkozás során érdemes a tollal való írást kipróbálni: ideális esetben a tollfaragással kell kezdeni, majd tintával pergamenre írni, ennél sokkal könnyebb előre vásárolt tollheggyel vagy nádtollal, tussal vagy tintával merített papírra írni.

Idő: 30 perc

Anyag-, eszközigény: kikészített oklevelek, iratok

Levéltári forrás: BFL XV.5.6.002 sz. oklevél

4. Iskolai anyakönyv, tantestületi jegyzőkönyv

Ez az elem önálló foglalkozásként is megállja a helyét. Kezdetben azt idézzük fel, mely dokumentumok keletkeznek életünkben, és ezek közül melyeknek marad nyoma a jövő nemzedékei számára. Már a 9. osztályos diákok is tudják, hányféle anyakönyv

² (Az oklevélleírásatlásd: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BFLV_Fbkkut_01_meszarosok/?query=1426%20ul%C3%A1szl%C3%B3%20oklev%C3%A9l&pg=348&layout=s, fordítása: Borsody Bevilag Béla: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai, 1270–1872. Az ipartársulat és az ipartestület története, 1873–1930 (1931). 1931.

³ Datum in dicta civitate nostra Pesthiensi feria quinta proxima post festum sanctarum undecim milium virginum, anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo sexto, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. quadragesimo, Romanorum decimo septimo et Bohemie septimo. Az ulászlói oklevél: Buda, Keresztelő Szent János születésnapja ünnepé előtti hétfő, az Úrnak 1491. esztendejében, magyar Királyságunknak első, a többi, Cseh Királyságunknak pedig 20. esztendejében.

létezik, ha mégsem, az emberi élet fázisaival rá tudjuk őket vezetni (születés, iskolakötelesség, házasság, halál). Az életünk során keletkezett, levéltárba is kerülő egyik legfontosabb dokumentumaink az iskoláinkhoz köthetőek, ezért iskolai anyakönyveket is szemléltetünk. Lehetőség szerint a fogadott iskola iratait vizsgáljuk – sokkal nagyobb a hatás, ha rendelkezésünkre áll egy, az iskolába járt ismertebb személy anyaga.

A felvételi tanfolyam P. osztálya.

Sor-szám	A növendék neve és születési éve	Hazája, születési helye, laka	Atyjának vagy gyámjának neve állapota és lakhelye	Tandíjmentes-e, vagy feltandíjmentes, vagy egész tandíjmentes?	Vallása
5	Kriszta Flóra 1863	Baja Bács m.	K. Ignác	egész tandíjmentes	mór.

Tantárgyak	I d ő s z a k o k			Észrevételek.
	I.	II.	III.	
	Tanulmányi előmenetel.			
Vallás	2	1	1	I.
Magyar nyelv	2	2	1	
Magyar irodalom történet				
Német nyelv	1	2	1	
Francia nyelv	1	2	1	
Történet				II.

Előre utalva a későbbi napok foglalkozásaira, megjegyezzük, hogy az iskolai anyakönyvek is használhatók családfakutatásra. Ehhez a következő adatok hozzáférhetőek: név, atya/gyámja neve (hangsúlyozzuk, akár kérdésként, hogy a családfenntartó fizet, ezért jegyezték be őt), születési hely, vallás, egyéb információ még a tandíjfizetés mértéke.

Amennyiben 1948 előtti iskolai anyakönyvet nézünk, a diákok mindig érdeklődve figyelik meg, hogy milyen „rossz” tanuló volt a választott személy, míg rá nem jönnek, hogy a jegyek kiosztása a maihoz képest fordítva működött.

Egyúttal azt is megvizsgálhatjuk, hogy a tanulók honnan származnak, általában a környéken laknak-e, az egyes tantárgyakat hány órában tanulják, és összehasonlíthatjuk azt is, hogy mennyiben hasonlít egy mai tanterv egy ötven-száz évvel ezelőtthez.

Több iskola értesítője már elérhető a Hungaricana oldalain is: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok/. Ezeket akkor is használhatjuk, amennyiben nem áll rendelkezésünkre az iskola iratanyaga (pl. egyházi iskolai anyakönyv általános levéltár esetén).

Érdekes vizsgálati anyag lehet a tantestületi jegyzőkönyv is, amelynek tanulmányozásakor azt figyelhetjük meg, mely információk őrződnek meg az iskola életéről: tanárok cserélődése, fegyelmi ügyek, kihágások, részvétnyilvánítás stb.

Miközben felhívjuk a figyelmet, hogy mely iratok nem kerülnek levéltárba, és megnyugtadjuk a diákokat, hogy a múlt heti dolgozatuk valószínűleg nem lesz levéltárérett anyag, ezekre tudunk ellenpéldát is adni, ilyenek például a Veres Pálné Gimnáziumban 1949/1950-ből fennmaradt érettségi dolgozatok. Ezzel kapcsolatban is feltehetünk kérdéseket: milyen feladatokat kellett ebben az időben megoldaniuk, mi számított az értékelésnél, jó válaszokat adott-e a vizsgált személy?

Bárhova máshová beépíthető, mi itt foglalkoztunk az iskola térképi ábrázolásával, mely jó lehetőség a Hungaricana használatának gyakorlására. Tetszőleges keresést folytathatunk a térképadatbázisban, megfigyelhetjük az utcanevek változásait és a mai utcaképhez képest történt épületváltozásokat (a budapesti Veres Pálné Gimnázium kapcsán például a Veres Pálné és Zöldfa utca, Kálvin és Széna tér, ill. a Leánygimnázium és az Országos Nőképző Egylet – ahol nem állnak rendelkezésre olyan digitalizált térképek, amelyeken ezek az adatok megtalálhatóak, ott – elsősorban a kataszteri és a katonai felmérések térképeinek segítségével – vizsgálhatjuk a domborzati, vízrajzi, településrész stb. nevek változásait).

A tervtári kereséssel pedig meghatározhatjuk, milyen épületek voltak, illetve milyen épületek építését tervezték az iskola helyén vagy közelében, itt alaprajzokat, homlokzatokat is vizsgálhatunk, összehasonlíthatjuk az épület mai képével. Ahol lehetőség van rá, ott későbbi, például 1950 és 1990 közötti tanácsi anyagban újjáépítést (1956 után is!), költségvetést, a népi ellenőrzési bizottságoknál vizsgálatokat (pl. felújítás) találhatunk, a pártanyagban személyzeti ügyeket, pártéletet vagy iskolafelújítást kutathatunk. A különféle digitalizált lakcímjegyzékek segítségével az utcában lakókat akár társadalmi státus szerint is vizsgálhatjuk.

Idő: 30 perc

Anyag-, eszközigény: Feladatlap, ceruza, projektor

Felhasznált iratanyag: BFL VIII.33.a.20, VIII.33.b.1.1877/78, VIII.33.b. + Hungaricana

5. Határidőnapló készítése (kézműves foglalkozás)

Előre kinyomtatott régi városképek felragasztása kemény borítóra, a könyv összefűzése, ragasztása.

Idő: 30 perc

Anyag-, eszközigény: papír, fekete-fehér városképek, karton,

merített papír, olló, ragasztó vagy tű, cérna

Kézműves foglalkozásokat természetesen minden nap tarthatunk. Levéltárunkban a legsikeresebb elem a pesti és budai polgárlevelek másolatainak lúdtollal és tintával való feliratozása és pecsételése szokott lenni. Ezzel a programelemmel nem csupán

egy „értékes” és maradandó emléket alkotunk, de élőben is megtapasztalhatják, hogy milyen időigényes volt a hagyományos tollhasználat, hogyan zajlik a pecsétöntés és nyomás. A pecsétöntésnél mindig ügyeljünk a biztonságra, valamint a füstjelzők közelségére. A programunk előtt érdemes meggyőződni róla, hogy az általunk használt papírfajta hogy szívja magába a tintát, illetve képes-e megtartani a pecsétet.

Idő: 20 perc

Anyag-, eszközigény: toll (madártoll, töltőtoll, filc, nádtoll, tollszár-tollhegy), tintapapír, merített papír vagy rajzlapra nyomtatott polgárlevél(másolat), pecsétviasz, pecsétnyomó(k), kávékiöntő, rezsó.

6. A kronológia tudománya. Ki érti a csíziót?

A téma tárgyalását a már vizsgált BFL XV.5.6.002 sz. oklevél kronológiai feloldásával kezdjük. Az oklevélben a „Datum in dicta civitate nostra Pesthiensi feria quinta proxima post festum sanctorum undecim milium virginum, anno Domini millesimo quadingentesimo vigesimo sexto, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. quadragesimo, Romanorum decimo septimo et Bohemie septimo.” szöveg szerepel, amelynek számunkra minden szava érdekes lehet. Fel kell hívni a figyelmet, hogy a kelet nem csupán számot, de helyet is jelent (Pest városunk).

Ezután az év (az Úr 1426. évében), hónap, nap feloldása következik (a 11 000 szűz ünnepét követő – ötödik nap, azaz – csütörtök, azaz október 24.), majd az uralkodás kezdő évszámának megállapítása (magyar stb. királyként 40., római királyként 17., cseh királyként 7. év) következik, amelynél rá lehet kérdezni ezek szükségességére, illetve adott esetben a történész munkájára, valamint bizonytalansági tényezőkre.

Az uralkodási évek kapcsán kitérhetünk a különböző évkezdetekre (január 1: stilus communis vagy stilus Circumcisionis, március 25: stilus Annuntiationis vagy incarnationis, húsvéti évkezdet (stilus paschalis), szeptember 1., karácsonyi, december 25-ei évkezdet (stilus Nativitatis), január 1-jei évkezdet) és ezek buktatóira, valamint a húsvétszámításra és a Julianus- és Gergely-féle naptárreformra.

Az oklevélben szereplő keltezés napját a Szentpétery-naptár⁴ segítségével oldjuk fel. Először megállapítjuk mely táblát kell használni,⁵ majd kikeresve a megfelelő táblát megállapítjuk a pontos napot.

Egy kis segítséggel (a megfelelő tábla kiválasztásával) a diákok születésnapját is kikereshetjük, illetve a következő – mindig aktualizált – feladatlapot is kitöltik.

⁴ Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. A Chronologia és az Oklevéltani naptár összevont, javított és bővített kiadása. A szerző hagyatékának felhasználásával sajtó alá rendezte: Gazda István. Kiegészítette: Érszegi Géza, Raj Tamás, Szögi László. A digitalizált változat Gazda István útmutatásai alapján készült. <http://mek.oszk.hu/05400/05442/pdf/>

⁵ <http://mek.oszk.hu/05400/05442/pdf/okleveltani.pdf>

Feladatlap a Szentpétery-naptárhoz:

1. Mikor volt/lesz idén húsvétvasárnap (Pascha)?
2. 1083 után melyik évben esett Szent István király ünnepe augusztus 20-ára?
3. A Szentpétery-naptár 2059-cel ér véget. Hányas táblán találjuk azt az évet?
4. Milyen napra esik idén Szenteste és Szilveszter?
5. Milyen napra esett (mert az eső esett) 1848. március 15-e? (33. tábla)
6. 1905-ben vagy 1759-ben vagy 2002-ben volt Szent Iván (Johannes) napja (június 24.) hétfőn? (3 különböző táblán)
7. Melyik hónapban lesz idén péntek 13-a?
8. Írjatok legalább 1 évet, amikor az elmúlt 150 évben Szilveszter vasárnap volt!

Bár a kezelése nehézkes, a középkorban elterjedt volt az ún. Cisióianus vagy ismertebb nevén a csízió szerinti való napjelölés. A lényege: a főbb állandó ünnepek neveinek kezdőszótagjait hexameterbe rejtve igyekeztek rögzíteni, a hónap szótag-száma egyezett az illető hónap napjainak számával. Példaként az április: April in Ambrosii festis ovat atque Tiburci et Valer sanctique Geor Marcique Vitalis. Ebből látszik, hogy a 4. nap Szent Ambrusé (Ambrosius), a 14. pedig Tibor napja (Tiborc), 24. Szent György.

Azonban ez így nehezen megérthető, ezért egyszerűbb egy saját szerzeményű verssel bemutatni például januáron:

Január

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Ki-	nek	szebb	a	ne-	ve	At-	ti-	la-	e	vagy

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.
Er-	nő?	Mind-	egy	csak	sok	ter-	mést	hoz-	zon

22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.
Vin-	ce	az	ősz-	szel,	s lesz	bo-	runk	bő-	ven!

Azaz január 7-e Attila, 12-e Ernő, 22-e Vince.

Most már választ tudunk adni, honnan ered a mondás, tudja a csíziót!

Egyéni feladat

A példa segítségével írjunk csíziót a különféle hónapokra, a többi csapat pedig fejtse meg azt. Augusztusra példa:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.

22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.

Augusztus 10-e Lőrinc, 20-a István, 24-e Bertalan

Idő: 25 + 15 perc

Anyag-, eszközigény: projektor, munkafüzet

2. NAP

Családkutatás

Előzetesen arra kérjük a diákokat, hogy gyűjtsék össze felmenőik adatait a nagyszülőkhöz (név, születés esetleg halál helye, dátuma) és hozzanak magukkal (ténylegesen vagy gondolatban) egy családi emléket vagy történetet.

A nap folyamán a családfakutatás történetéről, céljáról, módszertanáról, a családfakutatás forrásairól adunk ízelítőt a fiataloknak.

Ezek kapcsán „megtanulják” kezelni a születési, házassági, halotti és iskolai – egyházi és polgári – anyakönyveket, de megtapasztalják, hogy bizonyos esetben a munkahellyel, lakhellyel kapcsolatos adatok, házassági szerződések, hagyatéki leltárak, végrendeletek, fegyelmi ügyek milyen fontos adatokat tartalmazhatnak.

A kutatást mindenképp valamilyen előre kidolgozott feladat szerint kell követni, itt is segítség lehet egy híres ember életének követése születésétől a haláláig, de ahogy a negyedik napon bemutatott irányított kutatás szemlélteti, a vizsgálat tárgya egy „átlagos” személy és családja is lehet.

A foglalkozás során lehetséges fiktív (például Trónok harca, rajzfilmek) és egy valós családfa megrajzolása, vagy annak körülbírása, hogyan vizsgálható a házasság kérdése 19. századi magán- és hivatalos iratokban.

3. NAP

1. A számok története

A nap elején rövid összefoglalást adunk a számok történetéről.

Először a számok eredetével (például rovás–dica) foglalkozunk (1, 2 sok; testrészek, túlzások, egzotikus népek számolási technikái, a tucat eredete, római számok „keletkezése”).

Ezután érdekes és viszonylag könnyű gyakorlatokat folytathatunk a mezopotámiai és a maja számokkal, hiszen az előbbi gyakorlatilag két jelre, utóbbi pedig a „húszas” számrendszerre épít, helyi értéket használ.

A hindu számok eredetén keresztül, Dürer közvetítésével és a legkorábbi magyar előfordulások megemlékezésével már eljuthatunk a mai, arabnak nevezett számokig. A magyar számhasználat kapcsán a magyar – számokra vonatkozó – szavak eredete ugyanolyan érdekes, mint a több száz éves alakok feloldása.

Idő: 20 perc

Anyag- és eszközigény: projektor

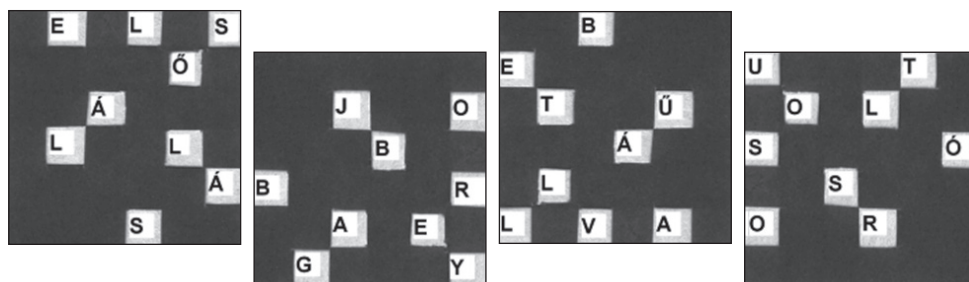
2. Titkosírások a történelemben és az irodalomban

Kezdetben néhány példát mutatunk a titkosírásokra. Ezek közül a legegyszerűbbek az eltolásos és a különböző behelyettesítő titkosírások.

Ábécé: a á b c d e é f g h i j k l m n o ö p r s t u ü v x y z Eltolás: p r s t u ü v x y z a á b c d e é f g h i j k l m n o ö

Itt irodalmi példát is beemelhetünk, hiszen Jules Verne Sándor Mátyás című regényében egy híres rostély-titkosírást ismerhetünk meg. A műben a HAZRXTRÉÉ GÉSNELTEGGÜFGÁZSRORAYGAMLEFKENLEKKEGEMÖTYGANLANN OZAERÉLEJÖSLEGELOZEKRELOBTZSEIRTNÖZALLÁNEZSÉKNEDNIM szöveg feloldásából indul az összeesküvés leleplezése (MINDEN KÉSZEN ÁLL. AZ ÖN TRIESTBŐL ÉRKEZŐ LEGELSŐ JELÉRE AZONNAL NAGY TÖMEGEK KELNEK FEL MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGÉÉRT.) A rostély használatának megismerése után könnyűszerrel gyárthatnak a következőképpen a diákok egymásnak is feladványokat.

Póbálkozhatunk régi iratok elolvasásával, hiszen ez is egyfajta titkosírás fejtés. (Mi itt Ibrahim pasa Pisky Istvánhoz írt levelét használtuk.)

Idő: 40 perc

Anyag- és eszközigény: projektor, rostély, feladatlap

3. Szerelmes polgár és polgárlány a 19. század végén

A magyarországi levéltárak ma már módszeresen gyűjtenek magániratokat is, ezért fontosnak tartottuk, hogy ezt a tevékenységet is bemutassuk a diákoknak. Szemléltetni kívántuk azt is, hogy az „átlagember” hétköznapi élete során keletkezett és megőrzött „emlékeivel” kapcsolatban is mennyi érdekes kérdést tehetünk fel. Kollégánk családi archívumában fennmaradt 19. századi – szó szerint – magániratának vizsgálata volt a következő téma. Itt naplórészleteket hasonlítottunk össze táncrenddel, el nem küldött levelekkel. A diákoknak egy rövid bevezető után a következő kérdésekre kellett választ adniuk:

1. A táncpartnerek közül kiket említ meg naplójában Anna?
2. Milyen kifogások merültek fel Horváthtal kapcsolatban?
3. Mikor született Anna?
4. Mi volt Kotsis látogatásainak célja?

Hogyan viszonyult Anna kettejük kapcsolatához?

Mindezek után egy levéltárban vagy könyvtárban őrzött, publikált vagy publikálatlan napló vizsgálata következhet. Mi – életének rövid bemutatása után – Lowetinszky János naplójában használt titkosírást fejtettük meg, egyúttal bevezetést nyertünk a Morse-ábécébe is.

Ezen a blokkon belül lehetőség van érintőlegesen foglalkozni a II. világháború előtt használt külügyi titkosírások vizsgálatára, egyes – általunk előre elkészített – titkosírások siffírozására.

Mindhárom irathoz feladatlapot szerkesztettünk.

Idő: 30 perc

Anyag- és eszközigény: projektor, fénymásolatok, feladatlap

4. Rejtett nyilvánosság. Közjegyzői okiratok vizsgálata

Az előző feladat első része gyakorlatilag ennek a résznek játékos felvezetése. Közjegyzői és bírósági iratokon keresztül a hivatalos eljáráson túl a régmúlt embereinek életébe is betekinthetünk.

Többek között egy budapesti közjegyző előtt aláírt házassági szerződést vizsgálunk. Ebből megvizsgálható, kik kötötték, milyen feltételek mellett. Kérdést tehetünk fel arra vonatkozóan, mennyire modern dolog a házassági szerződés, mire használhatja ezt a történész, milyen érdekességek deríthetők ki belőle. A legszembe-tűnőbb, hogy az esetleges leltárakban milyen tárgyak szerepelnek. Feltűntetnénk-e ezeket ma is (például 10 pár új kesztyű, egy ülőke, egy pad, 2 pár színes harisnya)? Kideríthetjük együtt azt is, mi a kredenc, ottomán? Mire következtethetünk a felsorolt tételekből, mi mennyibe került? Ezután megtervezhetjük mi is, mit vennénk fel leltárba, mire következtetnénk ebből a jövő történészei (pl. nem hordtunk ruhát?). A diákok egyúttal megismerik, mely bírósági iratok kerül(het)nek levéltárba.

Idő: 25 perc

Anyag- és eszközigény: projektor, fénymásolatok, feladatlap

Felhasznált források: BFL VII.168.1877.0548, VII.200/302/1885, VII.200.1885/558/1885

4. NAP

1. A levéltáros mai feladatainak gyakorlati ismertetése.

Adatbázisok, a virtuális hordozók felismerése, bemutatása

A negyedik nap kezdetén a levéltárosok mai feladatainak gyakorlati ismertetésével kezdjük: mennyire mások a hangsúlyok, mint például 10-15 éve. A digitális információhordozók fejlődésével megváltoztak a kutatói igények, ezáltal a feladataink is. Elsőként egy bemutató vagy helytörténeti kutatás keretében a virtuális hordozókat mutatjuk be, egyúttal megismerkedünk a hitelesítés jelenkori problémáival.

Helyszín: hálózatba kötött és internettel rendelkező számítógépes szoba

Idő: 20 perc

Anyag- és eszközigény: projektor

2. Kutatási szimuláció a digitális levéltárban

Ebben a modulban irányított kutatást folytatunk egy „tetszőlegesen” választott család társadalomtörténeti módszerekkel történő elemzésével. A kutatást első alkalommal a Szlovák Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Szakközépiskola és Diákotthon diákjaival folytattuk le, és mivel ezt 2013-ban a Levéltári Szemlében közöltem, ezért itt nem részletezem.⁶ Azóta azonban ezen módszertan mellett önálló programot építettünk fel például a Pál utcai fiúk című regényhez, de használjuk a különböző iskolatörténeti órákon is.

Itt kell megemlítenem egy nagyon érdekes tapasztalat folytán egy számomra fontos szempontot, amely bemutatja, miért tud az iskolától annyira különböző oktatási helyszín lenni a nem formális oktatási tevékenységet folytató levéltár. Az egyik iskolai anyakönyvvél való oktatótermi foglalkozás kapcsán arra lettem figyelmes, hogy a terem másik végében lévő fiatalok nem azt teszik, nem arra figyelnek, amit mondok nekik. Ilyen a számítógépek közelében időnként előfordul, az élelmesebb gyermekek hamar használni kezdik az internet adta közösségi felületeket is, azonban itt nem ez történt. Adatbázisaink segítségével a fiatalok azt vizsgálták, hogy az adott időmetszetekben mely utcákból és egyáltalán a környékről iratkoztak-e be az egykor az iskolájukba járt gyermekek. Mivel ebben a pillanatban a hallgatóság egy spontán kialakult kutatást folytatott, természetesen nem állíthattam le őket, sőt arra buzdítottam, hogy folytassák ezt a tevékenységet, hiszen nekünk nem egy a tantervben meghatározott anyagot kell átadnunk, hanem azt bemutatni, miért és hogyan érdemes a levéltárban kutatásokat folytatni.

Idő: 60 perc

Anyag- és eszközigeny: projektor, feladatlap

Felhasznált források: BFL VII.170.32/1889, VII.12.b.187700/1922, VII.12.e.3375/1922, VII.12.e.3375/1922

3. A szocialista kori iratok

A szocialista kori iratoknál egyszerre figyelhetjük meg a hagyományos kézírást, de a sokkal elterjedtebb gépírást is. Ma már lehetséges a párt- és tanácsi iratok internetes böngészése, szabad szavas keresése, akár Budapesten, akár a Hungaricanához csatlakozott megyei levéltári anyagban találhatunk az iskolára vagy környékére vonatkozó iratokat.

⁶ Bővebben lásd: Rácz Attila: TÁMOP gyermekfoglalkozások Budapest Főváros Levéltára szervezésében különös tekintettel az „irányított kutatás” programelemre. Levéltári Szemle, 2013. 4. szám. 50–52.

Ennél a foglalkozásnál a pártiratokra helyeztük a hangsúlyt, példaként itt a Csepeli Posztógyár egyik 1957-es alapszervi iratát hozom. Az irat kapcsán előre elkészített feladatlapot kellett kitölteni, amely kapcsán a vicces tartalom mellett a következő feladatokra koncentráltunk: dátumozás ellentmondásosságának feloldása, helymeghatározás, eredetiség vizsgálata.⁷

Kérdések az irathoz:

1. Hol jelent meg „a Jézus”?
2. Mi volt Győri elvtárs érve Jézus megjelenése ellen?
3. Ki volt a „jelentés” írója és mi volt a pártfunkciója?
4. Szerinted eredeti-e az irat?
5. Van-e ellentmondás a hír terjedésének és a jelentés megírásának dátuma közt?

Magyar Posztógyár
MSZAF Szervezete

49/a
93

Jelentés lett a BP. P.B.-nek 4/29/1
Ezenkívül a posztógyári
piéntragon a dolga
meglett cefélre
B. P. III. 15. Kocsi

J e l e n t é s .

F. hó 18-án, az éjszakai műszak alkalmával a fésűsfonócai üzemi részünkben elterjedt az a hír, hogy:

"Bugyi község határában megjelent a Jézus, meztelenül, nagy szakállal az égből ereszkedett le. Annyira csunya volt, hogy megijedtek tőle, hogy rendőrt hívtak, aki odament és megbilincselte, a bilincs lepattant a kezéről. A Jézus nyugodtan állva, kijelentette, hogy "száraz volt az tava, vízes a nyár, véres lesz az ősz és telire nem marad ember"

Egy másik helyen egy kenyeret sütő asszonynál jelent meg, és azt mondta az asszonynak, hogy vegye ki a kenyeret a kemencéből, aki nem akarta kivenni, mert nem telt le a sütés ideje, mire megis engedelmessé vált, kivette a kenyeret és felvágta, aminek a belsejében belülről egy buzakalasz volt, Jézus utasítására megfogta a buzakalasz szemeit, amire azt mondta a Jézus, hogy a világon csak annyi ember marad meg, amennyi buza szem volt a kalaszban."

Arról beszélnek, hogy még több helyen is meg fog jelenni, és ennek hatására a fésűsfonó üzemből nem merték az éjszaka folyamán az ablakot nyitva tartani.

A bibliára hivatkozva arról beszélnek, hogy az emberiség nem fogja megérni a 2000-ik évet.

Ezt a problémát az aktív értekezleten is felvetette Győri elvtárs, aki azt mondta, hogy beszéltek róla a dolgozók, és úgy válaszolta meg, ilyenmel ne foglalkozzanak, mert ez lehetetlen, egy a klerikális reakció újabb rémhíre.

A szövetségi dolgozók a 3 gépes rendszerről beszélnek, nincsenek megelégedve a keresettel, mivel ez havonta, csak 100-150 Ft. többletet jelent.

Aktív értekezletet tartottunk az elmúlt héten, ami jól sikerült, jegyzőkönyvet a hét folyamán beküldjük.

Budapest, 1957. július 12.

Elvira...
Készítette: ...
Ellátott: ...

⁷ A forrást lásd: http://www.archivnet.hu/kuriozumok/jarte_jezus_bugyi_kozsegeben_1957ben.html?oldal=2

Természetesen a szocialista kori iratokba is be lehet vonni bírósági, ügyészégi vagy rendőrségi iratokat, koncentrálhatunk az 1956-os forradalom és szabadságharc helyszíneire, szereplőire, megvizsgálhatunk legendás vagy kevésbé ismert bírósági ügyeket, utcaelnevezéseket – a tapasztalatokat pedig beilleszthetjük az írástörténeti ismereteinkbe: hogyan változnak a hordozók, íróeszközök, a hitelesítési és (illeték) fizetési eljárások.

Idő: 20 perc

Anyag- és eszközigény: feladatlap, ceruza, fénymásolatok, projektor

Vizsgált iratok: BFL XXXV.26.a.1957., XXXV.33.1965.2.őe, 1961.37.őe, 1959.11.őe., XXV.4.a.606/1966, XXV.4.f.9031/1966, XXXV.1.a.4.212.őe.

4. Restaurátorműhely bemutatása

Bár tulajdonképpen a témahét bármely szakaszába beépíthető, érdemes itt egy látogatást tenni az állományvédelmi osztályon, megtekinteni azokat a munkaállomásokat, ahol az adatbázisok mögé illesztett képanyagot készítjük, kipróbálni ezeket a gépeket, majd elmagyarázni, hogy a levéltári anyag digitalizálása nem merül ki az iratok szkennelésében, hanem mennyivel több munkát jelent ezek előkészítése, ellenőrzése, OCR-ezése. Amennyiben kapacitás és igény van rá, érdemes valamilyen kézműves tevékenységet is folytatni.

Idő: 30 perc

Anyag- és eszközigény: kézműves tevékenység igényétől függő

5. Záró beszélgetés

A témahét zárásaként összefoglaljuk a héten tapasztaltakat, majd – esetleg míg szárad, köt stb. a kézműves munka – vitát generálhatunk azokból a kérdésekből, hogyan változik ma az írás, milyen hatással van a változás a kézírásra, az írástudásra, a helyesírásra, szükség van-e kézírásra, jó-e, hogy a gépi írás során lehetőségünk van a hibák javítására, milyen kedvező(tlen) hatással van ez a helyesírásunkra.

Idő: 15 perc

Anyag- és eszközigény: nincs

Batalka Krisztina

Levéltár-pedagógiai lehetőségek és tapasztalatok a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen*

A levéltár-pedagógia fogalmának a szakmai köztudatban történő hazai megjelenése és az ilyen programokat megvalósító levéltárak munkatársainak első beszámolóitóta kerestük a lehetőséget hasonló foglalkozások meghonosítására a BME Levéltárban is. Egyrészt úgy gondoltuk, hogy a levéltár közművelődési feladatai és színterei (kiállítások, levéltári napok stb.) közül a levéltár-pedagógiai foglalkozások adhatják meg leginkább az élményszerű ismeretszerzés és tanulás lehetőségét, másrészt felismertük, hogy a levéltár önreprezentációja szempontjából fontos ennek a levéltári tevékenységnek a fejlesztése is.¹

Az adottságaink egyike, hogy levéltári órák tartására alkalmas előadó- vagy oktatótér nem áll rendelkezésre (bár a levéltár-pedagógiai foglalkozásoknak nem feltétlenül levéltárban kell történnie). Emellett a munkatársi létszám is befolyásolja az erre a tevékenységre fordítható energiákat.² Ezért elsősorban olyan lehetőségeket kerestünk és használtunk, illetve használunk ki, amelyek akár raktártérbe is helyezhetők, valamint amelyekkel különböző formákban valamilyen egyetemi rendezvényhez tudunk kapcsolódni. Nemcsak a gyermek- és ifjúsági korosztály részére kínált, épp ezért talán nem is a szorosan vett levéltár-pedagógia³ körébe sorolható alkalmak azok a kulturális, illetve ismeretterjesztő tömegrendezvények (Múzeumok Éjszakája, Kulturális Örökség Napjai, Kutatók Éjszakája, Emlékhelyek Napja), amelyek szélesebb látogatói közönséget vonzanak a Műegyetemre. Ezek az események mind alkalmasak voltak arra az elmúlt években, hogy a levéltár minden korosztály számára bepillantást biztosítson akár szó szerint a levéltári raktárba, akár átvitt értelemben a forrásokkal való munkába, és ezeken keresztül a helyi, műegyetemi múlt és hagyományok megismerésébe.

* A szerző korábban két alkalommal tartott előadást a témában (a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2017. évi vándorgyűlésén, valamint a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2018. évi hasonló rendezvényén), jelen tanulmány ezeket alapul véve készült.

¹ Simonkay, 2017: 53.

² Jelenleg négy fő dolgozik a BME Levéltárban, ebből egy levéltárvezető, egy pedig részmunkaidős munkatárs nem szakirányú középfokú végzettséggel.

³ Simonkay, 2017: 51.

A rendezvényekbe szintén rendszeresen bekapcsolódó könyvtáros kollégákkal együtt úgy tapasztaltuk, hogy a Múzeumok Éjszakája nyújtja a legkevesebb érvényesülési lehetőséget a műegyetemi megjelenések számára, mivel hatalmas a fővárosi kínálat. Emellett az egyetem vezetése is elsősorban más programokban (pl. Emlékhelyek Napja) számít a könyvtár és levéltár feladatvállalására.⁴ A Kulturális Örökség Napjai – az egyetemi campus műemléki épületeinél fogva – mindig érdeklődést generálnak, ahol elsősorban az építéstörténet és az épületek titkai iránt fogékonyak a résztvevők. Külön levéltári programot ezekre az alkalmakra még nem terveztünk, inkább az előadásokat tartó és sétákat vezető építész és történész kollégák hívják fel a figyelmet a levéltárunkban található, a témára vonatkozó forrásokra. A Kutatók Éjszakája szintén nagyon jó lehetőség, hiszen az egyetem oktatói által végzett érdekes kutatások tömegeket vonzanak minden szeptember végén a BME számos épületébe és laborjába. Itt a „belső konkurencia” ellenére is érdemes levéltári programot tervezni, amelyre többször volt is példa. Már a 2012-es első alkalom nyilvánvalóvá tette, hogy a forrásokba történő bepillantás és az aktivitásra épülő egyetemtörténeti kvízek, puzzle játékok stb. – korosztálytól függetlenül – valóban élményt adnak. Egy másik évben a könyvtárban dolgozó történész kollégánk nyújtott betekintést a nálunk őrzött levéltári források alapján végzett, a műegyetemi polgárok párbajaival kapcsolatos kutatásaiba. Egy következő alkalommal a levéltár egyik munkatársa egyetemtörténeti sétát tartott, és arra is volt példa, hogy más levéltár munkatársainak bevonásával szerveztünk közérdeklődésre számot tartó beszélgetős programot (állambiztonság és műegyetemi olimpikonok témában). Idén a Műegyetem Topotéka, a BME online helytörténeti gyűjteményének népszerűsítését valósítottuk meg.

Nemcsak a tömegrendezvények kínálnak alkalmat a levéltárat bemutató, élményszerű ismeretszerzést biztosító programokra. A műegyetemi könyvtár rendszeresen tart az elsőéves hallgatóknak, időnként pedig külföldi csoportoknak, illetve nyugdíjas közösségeknek könyvtári és egyetemi sétákat. Ebben eddig még nem vettünk részt, azonban ezekre a csoportokra is érdemes figyelmet fordítani, hiszen például az idősök más megközelítésből fogékonyak a levéltárról szóló ismeretszerzésre, egyben jól csatlakoztathatóak az élethosszig tartó tanulással kapcsolatos programokhoz is.⁵

A levéltár fenntartójának oktatási intézmény jellege természetesen adná az itt őrzött levéltári anyag (felső)oktatásban történő hasznosulását. Ez azonban az elsősorban műszaki és természettudományi képzést biztosító egyetemen nem magától

⁴ A BME 2016-ban, az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján nyerte el a történelmi emlékhely címet, és 2017-ben csatlakozott az Emlékhelyek Napját megtartó intézmények közé. Ennek keretében a nemzeti és történelmi emlékhelyek szerte az országban megnyílnak egy szombati napra és változatos programokat kínálnak. A Műegyetem eddig filmvetítést, kiállítást, illetve saját fejlesztésű mobiltelefonos applikáció segítségével zajló programot kínált – mindegyiket levéltári részvétellel és tartalommal.

⁵ Lásd még Rác–Mautner, 2019

értetődő, ezzel együtt a Gazdaság- és Társadalomtudományi Karon korábban működő Tudományfilozófia és Tudománytörténet Doktori Iskola képzési programjának keretében évente egy-egy alkalommal lehetőség nyílt doktorandusz hallgatók fogadására, akik nálunk elsősorban a tudománytörténet műveléséhez hasznosítható levéltári forrásokkal ismerkedtek meg.

A középfokú oktatásban részt vevőkkel még nincsen tapasztalatunk, nem kezdeményeztünk kapcsolatfelvételt középiskolákkal. Ugyanakkor egyedi megkeresésektől nem zárkozunk el, több témakörben gondolkozunk, amelyek rugalmasan, az adott korosztályhoz, az iskola jellegéhez, illetve a tanári kérésekhez igazíthatóak. A Budapest Főváros Levéltárában kidolgozott tematikákhoz hasonlóan mi is többféle foglalkozástípust tartunk megvalósíthatónak: a műegyetemi oktatás és az egyetemi polgárok mindenkori életének levéltári források alapján történő megismertetése; az 1956-os műegyetemi események felidézése, akár az egykori helyszíneket bemutató campus-sétával egybekötve; illetve az iratkezeléssel kapcsolatos iskolarendszerű vagy egyéb oktatásban résztvevők számára az irat életciklusának utolsó állomását jelentő levéltár működésének és az egyetemi iratkezelésben betöltött szerepének bemutatása. A gyakorlatban eddig egyetlen alkalommal érkeztek középiskolások: ügyviteli ismereteket tanuló szakközépiskolások számára kifejezetten levéltári óra megtartását kérték. Emellett az 1956-os témakörben számos kiaknázatlan lehetőség látszik, amelyet felerősít az egyetem történelmi emlékhely címe, az intézménynek az 1956-os forradalomban és szabadságharcban betöltött szerepét elismerve. Emiatt nemcsak az októberi időszak adhat lehetőséget a levéltár számára levéltár-pedagógiai foglalkozás megtartására, hanem a májusi Emlékhelyek Napja rendezvény is.

Az eddig ismertett lehetőségek mellett nem véletlenül maradt utoljára az alacsony fokú oktatásban részt vevőkkel való kapcsolatunk. Rendszeres, szervezett formában az ő számukra biztosítunk ugyanis klasszikus levéltár-pedagógiai programot, ráadásul szó szerint helyben, azaz a levéltári raktárban. A Műegyetem 2015 óta szervez tudományos nyári gyerektábort *BME Gyerekegyetem* címmel, amelyben levéltárunk a kezdetektől szerepet vállalt. A tábor célja, hogy az általános iskolás diákok kíváncsiságát egy nagyon fogékony életkorban próbálják meg felkelteni a műszaki és természettudományok iránt. A Gyerekegyetem igyekszik mindazokból a tudományterületekből, amelyeket a BME oktató-kutatói és közösségei művelnek, minél többet megmutatni az egyetem életébe betekintést nyújtó gyerekek számára, hogy érzékelhessék a tudományok sokszínűségét, a felfedezés örömét, a kutatói életútja szépségét, a tudományok gyakorlati életben való alkalmazását.⁶ Az egyhetes nyári tábor, amelyet teljes egészében a BME polgárai biztosítanak (infrastruktúra, szervezés, tartalom, felügyelet), előadásokból, sok-sok kísérlet és gyakorlati feladat

⁶ Dallos-Farkas-Hornyánszky-Lángné-Lukács, 2017: 875.

elvégzését biztosító szemináriumokból, sport- és szabadidős programokból, valamint projektfeladat megoldásából áll, és jelképes diplomaátadó ünnepséggel zárul. A megvalósulást a szinte jelképes önköltségen túl számos szponzor biztosítja.

Az első évben az egyhetes táborban összesen 300 gyerek vett részt; azóta korosztályi bontásban (2–5. osztályosok és 6–8. osztályosok), kétszer egyhetes turnusban évente közel 700 gyermek részese a tudományos programsorozatnak. Már az első rendezvény átütő sikere, az azóta is töretlen óriási érdeklődés, a többszörösen telített várólisták, valamint a programokat megtartó műegyetemi oktatók, munkatársak és hallgatók lelkesedése egyértelművé tette mind a szervezők, mind az egyetem vezetése számára a folytatást és egyben a bővítést is.⁷ A kezdeményezés mára igazi közös műegyetemi programmá, egyben az egyetemi utánpótlás és tehetséggondozás első érintkezési pontjává nőtte ki magát, a műegyetemi oktatók mellett pedig a tavalyi óraadók között szerepelt Navracsics Tibor oktatásért, kultúráért, ifjúságpolitikáért és sportért felelős uniós biztos is, aki a gyermekjogokról tartott előadást.

Levéltárunk ebben a rendezvénysorozatban találta ki programját és szerezte meg főbb levéltár-pedagógiai tapasztalatait is, a foglalkozás keretében évente kb. 100 gyermek jut el hozzánk.⁸ Eddigi foglalkozásainkon az iratokkal való közvetlen találkozás reményeink szerint olyan többletet biztosított a gyerekek számára, amely élményszerűvé tette az ismeretszerzést mind a Műegyetemről, mind az érintett történelmi korokról és eseményekről, valamint fejlesztette a kritikai gondolkodást és a szövegértést is. A táborban való részvételünknek éppen ez volt az egyik célja. A bekapcsolódásunk egyúttal a fenntartó egyetem számára is jelzés, hogy a levéltár természetes része az intézménynek, teljes mértékben betagozódik a szervezetébe és jelen van a mindennapokban; munkánknak és szolgáltatásainknak pedig nemcsak közvetlenül az egyetemi szervezeti egységek felé, hanem a társadalom felé is látható a hasznosulása.

A Gyerekegyetem napirendje szerint 9 és 17 óra között zajlanak a foglalkozások, amelyeken a görög ábécé betűiről elnevezett 20-25 fős tankörök vesznek részt. A kezdetektől csak felső tagozatosokban gondolkodtunk, azaz a gyerekegyetem második hetében vállalunk órákat (általában 4-5 csoport jut el a levéltárba a párhuzamosan zajló szemináriumi kínálatból).⁹ Nagy kihívást jelentett számunkra, hogy az alapvetően természettudományos érdeklődésű, 9–14 éves gyerekeknek hogyan mutassuk be nemcsak a levéltár fogalmát, feladatait, hanem rávilágítsunk az intézménynek az egyetemi múltörzésben és közösségépítésben betöltött szerepére, annak jelentőségére is. Mindezt úgy, hogy érzékelhető különbség van az 5. és a 8. osztályos csoportok között (a tankörök összeállításakor a szervezők az életkor szempontjából törekedtek

⁷ Ezt szolgálják a két tábor közötti őszi és tavaszi hónapokban tartott Gyerekegyetem Plusz előadások vagy a pontgyűjtő rendszer, amely hosszabb távon is a BME-hez kapcsolja a gyerekegyetemistákat. Minderről a következő oldalon lehet tájékozódni: www.gyerekegyetem.bme.hu

⁸ 2015 és 2019 között összesen 24 csoport, mintegy 500 gyermek járt a levéltárban.

⁹ Ld. még Simonkay, 2017: 53.

a homogenitásra, így minél jobban igazodni lehet a csoport érdeklődéséhez, témájához), miközben csak egy programmal tartjuk meg a levéltári szemináriumokat.

A tapasztalataink alapján évente frissülő programjaink kidolgozásakor mind az időtartam, mind a rendezvény jellege egyfajta kötöttséget jelentenek. Olyan óratervekre van ugyanis szükség, amelyek teljes tartalma belefér 45 percbe és maximuman alkalmazkodik a rendezvény jellegéhez, azaz a hangsúly a személyes tapasztalásra, a mindenki számára elérhető manuális munkára, az alkotási lehetőségre, az anyagokhoz való hozzáférésre került.

2015-ben, az első alkalommal egy klasszikus levéltár-ismertető foglalkozást tartottunk „*Irány a múlt! Avagy a Google előtti keresés*” címmel. A 45 perces szemináriumok két részből álltak, amelyek közül mindkettőben számítottunk a gyerekek aktív részvételére. Az első 20 percben olyan kérdéseket tettünk fel, hogy az ezekre adott válaszokból ők maguk fogalmazhatták meg, mi a levéltár, hogyan kerülnek be az iratok, illetve mi történik velük, mind a feldolgozást, mind a kutatást érte. A beszélgetés közben így olyan fogalmakat is megtanulhattak, mint az iratkezelési szabályzat, a fond, az adatvédelem vagy az iratfolyóméter. Arra is kíváncsiak voltunk, hogyan fogalmazzák meg a levéltár létjogosultságát, jelentőségét az egyetemen belül. A tapasztalatok alapján a levéltár fogalmával tisztában voltak, értették a múzeum, könyvtár és levéltár közötti különbségeket. Példák alapján azt is jól kiválasztották, hogy milyen iratokat, fotókat, terveket stb. őrzünk egyetemi levéltárként (ezeket az általános tapasztalatokat azóta minden évben megerősítik a gyerekek). A szeminárium második részében az egyetemi tanév történéseinek időbeli rendjét tudták rekonstruálni irat- és fotómásolatok segítségével.¹⁰ A feladat során nemcsak egyetemi fogalmakat ismertek meg (pl. szigorlat, rektor, szakdolgozat stb.), hanem magának az egyetemi tanulmányoknak a rendjét is. Az óra végén egyetemtörténeti kvízt osztottunk ki, amelyeket kiértékelve a győztes a családja kíséretében térhetett vissza egy részletesebb levéltári bemutatólátogatásra.

2016-ban a *Retró Műegyetem* című órán a levéltári forrásokra (közte sok fotóra) támaszkodva egy régi diák átlagos napját idézhették fel a gyerekegyetemisták a reggeli felkeléstől kezdve az egyetemre jutáson, előadásokon és menzán át a szórakozásig és vizsgázásig bezárólag (a források között szerepelt pl. 1960-as évekbeli kollégiumi szobafotó, 1956-os villamosbérlet, 1944-es menza étrend is). A tapasztalatok szerint a gyerekek figyelmesen és számunkra meglepő részletekbe menően tanulmányozták a régi iratok és fotók másolatait.

Ebben az évben fizikai aktivitással is kiegészült a program: az órák végén gyakorlatban is kipróbálhatták a tömörállványzat működését.

¹⁰ Ezek között voltak műegyetemi hallgatói törzskönyvek (pl. Oláh György Nobel-díjas kémikus, a BME egykori hallgatója vegyészmérnöki tanulmányait igazoló oldala), hallgatói eskü, kollégiumi életkép, ballagási bál meghívója, diplomaterv kiadása, felvételtől szóló hivatalos értesítés vagy éppen egy öregdiák-találkozó fotója.

1. Ismerkedés az egykori műegyetemisták hétköznapijaival fotók és iratok segítségével

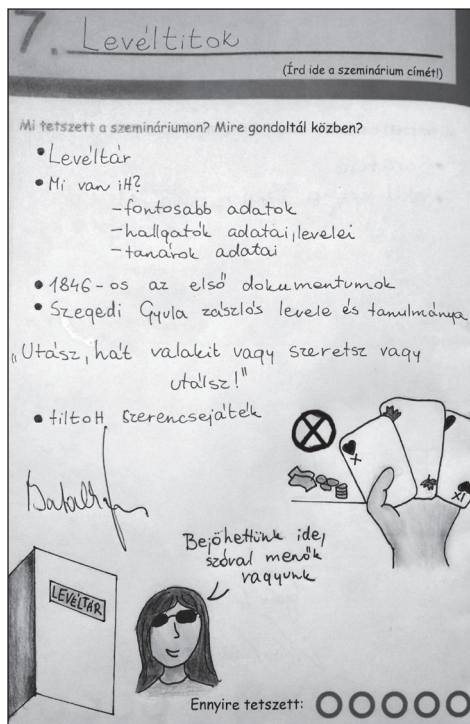

3. Ismerkedés a levéltári mobil állványzat működésével

4. Gyerekegyetemi jegyzetfüzet részlete

5. Eredeti 1849-es dokumentum tanulmányozása

2017-ben *Levéltitkok* címmel egykori hallgatóktól fennmaradt leveleket elemeztünk a gyerekekkel, itt elsősorban történelmi eseményekre, helyzetekre tudtak következtetni a forrásokból (pl. I. világháborús katonahallgató tábori lapját vagy egy szerencsejátékon ért, egyébként Trianon utáni menekült diák levelét olvasták el; itt már maga a kézírásos levél megtapasztalása és kisértőbizálása is az átadható élmény része). A történelmi ismereteik bővítésén kívül korabeli megszólításokat és írásmódot is felfedezhettek a fennmaradt levelekben. Ebben az évben kísérletet tettünk a közösségi média felhasználására is, zárt Facebook-csoportot indítottunk további levelek megosztására, ám – az ismert trendeket megerősítve – azt tapasztaltuk, hogy már nem ez a gyerekek által leggyakrabban használt kapcsolattartási felület.

2018-ban az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 170. évfordulójára emlékezve az egykori elődöntőmény, a József Ipartanoda hallgatói által 1848 áprilisában megfogalmazott 12 pontot elemeztük végig a gyerekekkel. Milyen volt a műszaki felsőoktatás a 19. század közepén, mi történt az ipartanoda diákjaival – megállítva az 1848. március 15-i nap forgatókönyvét egy ponton –, mit miért követeltek és mi valósult meg az általuk kért pontokból – ezekre a kérdésekre kerestük közösen a válaszokat. Ezt követően arra kértük őket, hogy fordítsák le a megismert követeléseket a mai viszonyokra, azaz reagáljanak saját koruk problémáira, fogalmazzák meg, mit kívánnak a gyerekegyetemisták 2018-ban? A szó szerint összekiabált ötletekből kirajzolódott új 12 pontot a hetet lezáró diplomaosztón a teljes tábor előtt bemutatták.¹¹ Ebben az évben első alkalommal lehetővé tettük, hogy az 1848. márciusi eseményekről szóló jelentés eredeti példányát is megnézhessék a gyerekek (kesztyűben, felügyelet mellett), hogy azt is megtapasztalhassák, milyen egy egyetlen példányban létező 170 éves dokumentumot kézben tartani.

Az idei terveink között az szerepelt, hogy a levéltári szemináriumba kicsit több természettudományt vigyünk: milyen levéltári mértékegységeket használunk, melyek a levéltári anyagot (és egyben a családi archívumok papír és egyéb alapú adathordozóit is!) károsító fizikai és kémiai tényezők. A július elején lezajlott ötödik alkalom is megerősítette bennünk: a gyerekek értik a levéltár fogalmát és fontosságát.

¹¹ Mit kívánnak a gyerekegyetemisták 2018-ban, milyen az az iskola, ahová jó járni?

1. Legyenek jó állapotú épületek, modern bútorok és nagy udvarok.
2. Legyen több tiszta mosdó és wc-papír mindenhol.
3. Legyen ingyenes és jó a menzákaja, kedvesek a konyhás nénik.
4. Legyen free wifi és digitális tábla minden iskolában, kapjon mindenki tabletet a jegyzeteléshez.
5. Legyenek digitális tankönyvek, a hagyományosak pedig ne másoktól megörökölték, összefirkáltak.
6. Reggel később kezdődjön az iskola.
7. Legyenek rövidebbek és érdekesebbek az órák, cserébe keményebb a tanítás.
8. Osszák el a nyári szünet egy részét a tanévre.
9. A tanárok kapjanak több bért, legyenek rendesek és fegyelmezzenek jobban.
10. A tanítás és a számonkérés ne csak a lexikális tudásra épüljön, lehessen gondolkodni.
11. Hosszabb idő legyen a szakosodásra, ne kelljen minden tárgyat végig tanulni.
12. Ne legyen verekedés az iskolában, viselkedjenek a diákok is normálisan.

Érdekes tapasztalat volt, hogy fiatal-középkorú szüleik révén olyan „retro” adathordozókat is ismernek, mint a VHS kazetta, természettudományos ismereteiket pedig tudták hasznosítani (pl. mi történik a papírral a túl nedves levegőjű raktárban vagy mi az oltógáz mechanizmusa).

Összefoglalásként úgy gondoljuk: nagy kihívás elé állítottuk magunkat, amikor gyakorlatilag tapasztalatok nélkül belevágtunk a levéltár-pedagógiai programjaink kidolgozásába és megvalósításába, cserébe viszont inspiráló élményekkel lettünk gazdagabbak – reméljük, hogy a hozzánk látogatók is.

További információk és fotók a BME Levéltár honlapján és közösségi médiafelületein találhatóak:

www.omikk.bme.hu/leveltar

<https://hu-hu.facebook.com/bmeleveltar/>

https://www.instagram.com/bme_leveltar/

Szakirodalom

Dallos–Farkas–Hornýánszky–Lángné–Lukács, 2017: Dallos Györgyi–Farkas László–Hornýánszky Gábor–Lángné Lázi Márta–Lukács Mónika: Új fogalom robbant be a köztudatba: BME Gyerekegyetem. Magyar Tudomány, 2017. 7. sz. 875–884.

Mészáros, 2017 = Mészáros Ádám: A levéltár-pedagógia szerepe a történelmi gondolkodás fejlesztésében. Módszertani Közlemények, 2017. 2. sz. 23–27.

Rácz–Mautner, 2019 = Rácz Attila–Mautner Zoltán: Budapest Főváros Levéltára levéltár-pedagógiai foglalkozásai. <http://ujkor.hu/content/bfl-leveltar-pedagogia> (A letöltés időpontja: 2019. március 9.)

Simonkay, 2017 = Simonkay Márton: Levéltár-pedagógia ma és holnap. Levéltári Szemle, 2017. 4. sz. 50–65.

Tóth-Péter Veronika

Levéltárpedagógiai-foglalkozások a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltárában

A Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára kiemelt feladatának tekinti az iratok gyűjtésén, őrzésén és rendszerezésén kívül a dokumentumok tartalmának feltárását, elérhetővé tételét látogatói számára. Ezen vezérfonal mentén kerül sor az ifjúság megszólítására a levéltárpedagógiai-foglalkozások, családi foglalkozások, táborok és a Múzeumok Éjszakája által. Cél, hogy intézményünket olyan közelségbe hozzuk programjaink segítségével, ahol minden generáció megtalálja élményalapú, személyes kötődését. Az interaktív, tapasztalati tudásszerzés olyan kivételes tanulási forma, amely a legkiemelkedőbb eredmények elérését teszi lehetővé. Nemcsak a pillanatnyilag elsajátított ismeret fontossága a meghatározó, hanem az érzelmi elköteleződés, a pozitív élményszerzés motivációja is, amelyet visszajáró vendégeink is alátámasztanak.

A klasszikus értelemben vett muzeális intézmények már évek óta komoly kínálattal vannak jelen az oktatási-nevelési munkát végző intézmények megszólításában, számos csatornán kommunikálják kínálatukat a pedagógusok felé, hogy ezáltal megszólítva célközönségüket bevonzzák őket egy-egy múzeumpedagógiai foglalkozásra. Hatalmas pénzüsségeket emészt fel a múzeumpedagógusok foglalkoztatása, a sok reklám, a nyomdailag előállított foglalkoztatófüzetek, amelyekért cserébe a látogatócsoport egy feltehetően igényes foglalkozást kap. A levéltárak újszerű feladata, hogy felzárkózzon a múzeumok kínálata mellé, és olyan lehetőséggel támogassa az iskolákat, családokat és közösségeket, amelyek által az oktatás és tudásszerzés élményszerű lesz, s a múlt szinte érzékelhető közelségbe kerülhet. Foglalkozásaink díjmentessége miatt azon intézmények is megismerkedhetnek ezekkel a modern tudásszerzési formákkal, amelyek anyagi lehetőségei korlátozottak.

A kommunikációnak nagyon fontos szerep jut programjaink ismertetésében. Merjünk élni a közösségi média ingyenes felületeivel, hiszen nagyon sokan tájékozódnak az interneten, de ma már számos olyan lehetőség áll rendelkezésre díjmentesen, amely a kulturális intézmények programkínálatának népszerűsítését tűzte ki célul, s ezekkel a szervezetekkel együttműködve különösebb erőfeszítés nélkül tudunk megszólítani nagyobb tömegeket. Érdemes a helyi médiával is felvenni a kapcsolatot, hiszen a lokális információterjesztés egyik meghatározó eleme.

Cél, hogy minél több emberhez eljusson a hírünk és minél többen éljenek az általunk kínált lehetőségekkel. Merjük megszólítani a környék intézményeit, tudassuk velük, hogy szeretettel várjuk őket, ne legyenek bátortalanok felkeresni a levéltárat egy-egy tábor, tanításnélküli munkanap, projekthét alkalmával.

De mi az alapja egy jó foglalkozásnak? Egy-egy levéltárpedagógiai foglalkozás kidolgozása során jó, ha kicsit át tudunk szellemülni, és ismét tudunk diákok lenni. El kell vonatkoztatnunk saját magunktól, a minket körülvevő világtól, a birtokunkban lévő tudástól és olyan szempontból kell megközelítenünk minden mozzanatát mondanivalónknak, ahonnan majd azt vendégeink szemlélik. Vajon nyomot hagy-e bennünk az élmény? Azonkívül, hogy tudásátadás a cél, nem mindegy, hogy ezt milyen úton tesszük meg. Az amúgy is sokszor unalmasnak és porosnak titulált levéltári séma alól ki tudunk-e törni olyan kreatív, ötletes, a mai gyerekekre is meghatározó élményt gyakorló kínálattal, hogy ezek a ránk ragasztott, ósdi elképzelések elsorvadjanak, és lássák, hogy programjaink, elképzeléseink, dinamizmusunk által mi is azok közé tartozunk, akik joggal formálnak igényt a fiatalság figyelmére. Megszólítani, bevonítani és rendszeres látogatókat nevelni a közösségekből egy olyan megtisztelő és felelősségteljes feladat, amely által nemcsak a mának és nemcsak magunknak alkotunk, hanem a jövőnek és az elkövetkező generációknak.

A témaválasztás

Témakínálatunk meghatározása komoly kihívás, hiszen ezek megkonstruálásakor is azt kell keresnünk, hogy mi az, ami őket érdekli, ami az életkoruknak, érdeklődésüknek megfelel. Elsősorban olyan témákat kell felvázolnunk, amelyek elég feldolgozottak intézményünkben ahhoz, hogy kellő mennyiségű adat álljon rendelkezésünkre. Ha ettől eltérően döntünk, akkor alapos kutatómunkának kell megelőznie a gyakorlati feldolgozást. Megyei levéltár lévén természetesen olyan témákat kínálunk elsősorban, amelyek megyénkhez, városunkhoz és annak történelméhez, nagy családjaihoz, gyáraihoz, üzemeihez, épületeihez, eseményeihez kötődnek. Praktikusnak kell a témákat megválasztani, hiszen ami minket érdekel, lehet, hogy egyetlen csoportot sem fog vonzani. Jó, ha úgy választunk, hogy az az iskolai tanórak tematikájához is illeszkedjen, vagy a helyi nevelési-oktatási munkát folytató intézmények pedagógiai programjának és helyi tantervének ismeretében alakítunk ki kimondottan olyan foglalkozásokat, amelyek a helytörténet témakörét ölelik fel, hiszen számos iskolában van heti rendszerességgel helytörténeti óra. Kínáljunk titkokat, rejtélyeket, felfedezésre váró területeit a városunknak.

A megszólított korosztály

A legjobb, ha minden korosztály számára van mondanivalónk csaknem minden kínált téma esetében. Számos témánál azt gondoljuk, hogy konkrétan csak egyetlen korosztály, csak bizonyos iskolai évfolyam érhető el, pedig a gyerekek tudásvágya háttérrel. Hogyan közelítsünk, ha nagyon elüt az ajánlott életkortól a célközönségünk? Vizsgáljuk meg, mi lehet izgalmas a számukra, milyen helyzetben érzik jól magukat. Vegyünk a kezünkbe korabeli dokumentumokat (rövidebbeket, egyszerű nyelvezettel) és digitalizálás után cseréljük ki benne bizonyos szavakat. A gyerekek keressék meg a kicserélt szavakat, és találják ki, mi lehetett ott eredetileg. Vegyünk képeket a témával kapcsolatban, és készítsünk keresztrejtvényt, ahol az elhangzott ismertető segítségével ki tudják tölteni. Legyen kakuktktojásos feladat, ahol az oda nem illő eszközöket kell megtalálni amelyet akár nemcsak papíralapon, hanem tárgyakkal is kivitelezhetünk, vagy kavicsra transzferált képekkel. Drámajátékok, mini előadások, párbeszédek eljátszása, mind-mind olyan lehetőség, amelyet a kicsik is nagyon élveznek, és élményekkel teli, hasznos a tudásszerzés általa. Keressenek a térképen, hiszen a térbeli tájékozódás készségének alakítása már a korai időktől rendkívül fontos a mai digitális világban, és a különféle helymeghatározást szolgáló technikai eszközöknek köszönhetően egyre inkább jelent problémát az új generációnál. Készítsünk időegyenest, amelyen különböző eseményeket kell sorba rendezniük. Ugyanez a feladat megoldható más módszerrel, ha a homlokukra/hátukra rögzített papíron szerepel az esemény és nekik maguknak kell sorban felállniuk az események sorrendjének megfelelően. A kronológiai sorrend felállításának gyakoroltatásáért a pedagógusok is hálásak lesznek, hiszen a térbeli tájékozódáshoz hasonlóan az időben való tájékozódás szintén komoly problémákat jelent. A nagyobbaknál bátran merjünk használni technikai újdonságokat. Éljük a QR kódok és okostelefonok adta lehetőséggel, az online használható kvízprogramokkal, digitális foglalkoztatófüzetekkel, a nyilvános videómegosztó portálok használatával.

A foglalkozások időtartama

Nagyon sok csoport számára komoly gondot jelent az idővel való gazdálkodás egy-egy program esetében. Meglehetősen nagy problémát jelent egy osztálykirándulás szervezésekor, hogy a különféle intézmények csak meghatározott időpontokban hirdetnek foglalkozásokat, és azokat csak és kizárólag meghatározott időtartamra szabva kínálják. Nálunk, amennyiben a foglalkoztatóterem a rendelkezésünkre áll (és a kolléga időbeosztása is lehetővé teszi), azzal a rugalmassággal tudjuk kezelni az egyéni kéréseket is, amellyel sok más intézménnyel szemben hatalmas előnyünk van. Ennek a rugalmasságnak a foglalkozás tartamában is meg kell mutatkoznia, hiszen

gyakran nem csak 45–60 percre terveznek intézményünkkel, és nagy örömmel fogadják, amikor lehetőséget biztosítunk akár 120–180 perces programokra is. Az esetek többségében ez nyilván több téma feldolgozását teszi szükségessé, de egy levéltárismertető óra önmagában kitölthet 90 percet. Egy levéltár tartogat annyi titkot és feltárni való anyagot, hogy igazodhatunk igényeikhez. Többórás foglalkozás esetében azonban már természetesen számolnunk kell szünetekkel, hiszen bár nem egy kötött iskolai foglalkozásról van szó, mégiscsak gyerekek, és szükségük van rá. Összegezve, ha a mi lehetőségeink lehetővé teszik, érdemes a jelentkező csoportra bízni az idő kérdését és rugalmasan kezelni a kívánságaikat, hiszen ez olyan segítség lehet számukra, amely még inkább növeli elégedettségüket.

Váratlan helyzetek

Mindig vannak váratlan helyzetek. Az időjárás elromlik, így a szabadba tervezett óra meghiúsul, stb. Legyünk felkészültek mindenre, a fellépő helyzeteket kezeljük nyugodtan és határozottan, legyen szó rosszullétről, útközben történt sérülésről, hiszen sok esetben vendégeink más településekről érkeznek, nem járatosak a helyi viszonyokban, ennek megfelelően mi vagyunk azok, akikre támaszkodhatnak, akiktől segítséget remélhetnek. Mivel minden intézményben van elsősegélynyújtó hely, mosdó, kollégáink közreműködésével az ilyen komolyabb esetek is gyorsabban megoldhatók.

A váratlan esetek között azonban meg kell említenünk a magatartási problémákat is. Egyre komolyabb nehézséget jelent a magatartás kérdése az oktatásban, amely legtöbbször nem szellemi rendellenességnek köszönhető. Ezzel szemben sokszor

érzi magát tehetetlennek a pedagógus és a látogatások alkalmával is elő-előfordul, hogy új hely láttán sem szeppen meg a diák, s megszokott viselkedésformáját hozza. Legtöbb esetben a pedagógus már előre mérlegel, és az ilyen osztállyal nem is jelentkezik, vagy a „rebellis” diáknak más programot szervez erre a napra, de alkalomadtán előfordul olyan helyzet, hogy nekünk kell megbirkózni vele. Természetesen a kísérő pedagógus segítségünkre van, de alapvetően a mi óránkon nekünk kell rendet tartanunk. Ilyenkor rögtönöznünk kell, és kreatívan le kell kötni a rendetlenkedőt, hogy csöndben legyen. Kapjon önálló feladatot, foglaljuk le. Ha végképp nem boldogulunk, kérjük a pedagógust, legyen kedves vele sétálni egyet. Akár érdekeltenséggel is találkozhatunk bizonyos százalékban, ahol szintén nehéz dolgunk van. Igyekezzünk megfogni az érdeklődésüket, de ha végképp nem megy, akkor engedjük őket, hogy csöndben elfoglalják magukat, míg a többiekkel dolgozunk. Az esetek többségében a pedagógus érzi, hogy probléma volt, a csoport viselkedése nem felelt meg az elvártaknak, így érdemes megbeszélni vele a további foglalkozásokat. Fordult már elő olyan osztály, akik több alkalomra jelentkeztek be, de az első foglalkozás után az osztályfőnök maga kérte a további órák elhalasztását és törlését a csoport magatartására hivatkozva. Mindenkinek ez volt a legkevésbé kellemetlen. Az évfolyam másik osztályával semmilyen gond nem volt egyik foglalkozáson sem.

Tapasztalatok

Minden levéltári óra után szükség van pár percre vagy akár többre is, hogy megvizsgáljuk a foglalkozásunkat kívülről is. Érdemes önreflexiót tartanunk, amelyet akár rögzíthetünk is a foglalkozás segédletei között, hogy máskor mire figyeljünk, mik voltak azok a pontok, amelyek kiemelkedően jók voltak, mik voltak azok a részek, ahol lehetnénk jobbak, csinálhatnánk valamit másként. Az egyik legjobb mércéje foglalkozásunknak, ha vendégkönyvünk van, amelybe a diákok szabadon írhatnak. Ebbe sematikus rajzokkal, a divatos #hashtag-ekkel és emoji-kkal, saját szavaikkal mondhatják el gondolataikat, véleményüket. Mindig van a foglalkozás után egy összegző érzésünk, mennyire vagyunk elégedettek magunkkal, az aznapi foglalkozással. Előfordul, hogy érezzük, tudjuk, hogy valamit másként kellett volna csinálni, másként kellett volna felépíteni. Ne szégyelljük ezt megvallani magunknak, hiszen jobbá lenni egy folyamat, amelynek első lépése a felismerés. Tapasztalataink végső összegzésére pedig legkiválóbb az év vége, hiszen ilyenkor minden más téren is igyekszünk rendet tenni, lezárni az elmúlt munkában töltött időszakot is. A levéltári órákat is érdemes összefogni, összerendezni, levonni tanulságainkat, nyugtázni eredményeinket, kitűzni új céljainkat a jövő esztendőre, s az idei év csoportjai és látogatóinak száza felett pedig csak pár pillanatig elmerengve egy új lélegzettel nekilátni az új témák tervezgetésének.

A foglalkozások nyilvántartása, segédanyagok

Napi teendőink és egyéb szakmai feladataink mellett előfordulhat, hogy nem tudunk minden csoportot fejben tartani. Érdeemes a titkárságon naptárt vezetni, amelybe külön jelölőszínnel bevezetjük a bejelentkezett látogatókat. Így mindenki tudja, hogy aznapra hogyan tervezze teendőit, hiszen csoport várható. Jegyezzük fel magunknak is, hogy mettől meddig tartózkodik nálunk a csoport, milyen foglalkozásra és hányan jönnek. Ez fontos az előkészületek szempontjából, hiszen témánként más lehet a terem elrendezése, több foglalkoztatófűzet kell, esetleg több székre van szükség. A csoport távozását követően is jegyezzünk fel minden adatot egy fűzetbe vagy a számítógépünkön egy dokumentumba, amelyben a megtartott órákat vezetjük, így minden foglalkozás nyomon követhető. Érdeemes vezetni egy mappát, amelyben a már kidolgozott foglalkozásokhoz szükséges segédanyagokat rendszerezünk, így ha bármikor szükség van rá, van mihez nyúlni. Ha vannak Power Point vetítéseink, azokat is érdemes egy mappában tárolni, esetleg a hálózaton elhelyezni, hogy más kollégák is könnyen hozzáférhessenek.

Összegzés

Olyan világ van a kezünkben levéltárosként, amely sokak számára ismeretlen. Feladatunk ezt feltárni és a múlt iránti kellő tisztelettel a látogatók elé tárni. Nemcsak egyszerű poros dokumentumokról van szó, nem csak régi, töredezett viaszpecsétokről, hanem a múltnak a háborúkat, járványokat, tűzvészeket, országos vagy családi tragédiákat túlélő őrzőiről. Nem csak megfogjuk ezeket, hanem a régmúlt egy fizikálisan tapintható darabját tartjuk a kezünkben. Nem csak elolvassuk őket, hanem időutazást teszünk letűnt korok világába. Ezt az érzést kell átadni a foglalkozások révén a látogatóknak is. Nem felületesen kezelt sárguló papírlapok ezek, hanem az idő varázslata az íráshordozókon, amelyek túléltek századokat és művészi pontossággal mesélnek a kor legapróbb részleteiről. A gyermek, ha belép, érezze a tiszteletet a múlt iránt, és lássa, hogy munkánk által mi is tisztelettel bánunk vele. A raktárakban uralkodó rend és tisztaság, a pontos munkavégzés, a kiállítások, publikációk pontossága mind-mind egy-egy indikátora és fokmérője munkánk minőségének, fontosságának. Az a diákcsoport, aki levéltár-ismertető órára tér be hozzánk, már másként fog tekinteni távozásakor ezekre az iratokra, mint akkor, amikor belépett. A levéltár-pedagógia egyszerre tartja kezében a múltat és a jövőt, ezért kap kiemelt szerepet intézményeinkben. Kincskeresők, kutatók, haditudósítók, nemesek, uralkodók vagyunk arra a hatvan percre és ez az az érzés, amely megmozdít valamit az idelátogatókban.

Pál Ferenc

„Játsszunk levéltárosost!”

Az alapok

Magyarországon az elmúlt években egyre nagyobb figyelmet kapott és egyre nagyobb népszerűségnek örvend a levéltár-pedagógia. Szinte minden magyar levéltárban van olyan munkatárs, aki kiemelt munkaköri feladatként kapta meg a levéltári foglalkozások megtartását. Emellett meglehetősen sok pályázati forrás állt, illetve áll rendelkezésre tanórán kívüli alkalmak fejlesztésére, új eszközök beszerzésére. Ezeket figyelembe véve némi csodálkozással tölt el minket a tény, hogy az egyes – amúgy aktívan és jól működő – szakmai műhelyek levéltár-pedagógiáról alkotott fogalma néha teljesen eltérő. Ez nem feltétlenül baj, a fontos az, hogy minden szakmai műhely definiálja önmaga számára az általa gyakorolt pedagógia fogalmát, illetve ezzel együtt határozza meg annak célját és eszközeit.

Az MNL Vas Megyei Levéltára Simonkay Márton meghatározásával azonosult, aki a levéltár-pedagógiát a következőképpen írta körül: „a levéltár (irat)anyaga, kutatómunkája, valamint látogatói közötti közvetítőtevékenység azon területe, amely a gyermek – és ifjúsági korosztály oktatásával, nevelésével foglalkozik.”

A fentiekből kiindulva Simonkay nem tekinti a levéltár-pedagógia körébe tartozónak a felnőttek levéltár látogatását és az egyetemisták szakmai gyakorlatát, de azokat a foglalkozásokat (oktató- nevelő tevékenységet) igen, amelyeket a közoktatásban részt vevő diákoknak tartanak a levéltárban őrzött anyaggal vagy a levéltári kutatómunkával kapcsolatosan, a helyszíntől és a foglalkozást tartó személytől függetlenül.¹

Ezt alapul véve intézményünkben meghatároztuk azokat a célokat, amelyek mentén foglalkozásainkat megszervezzük. Ezek közül elsőként – mint vidéki levéltár – a helyi identitás erősítését emelem ki. E tekintetben intézményünk kiemelt figyelmet fordít a már-már kiveszőfélben lévő megyei öntudatra. Tesszük ezt nem csupán hagyománytiszteletből, de amiatt is, mivel így a diákoknak sokkal nagyobb körét tudjuk megszólítani, a források nagyobb tárházát tudjuk felvonultatni, s nem utolsósorban a köztörténeti folyamatok közül többet tudunk ábrázolni.

Ebből következően a foglalkozásokon használt források kiválogatása során ügyelünk arra, hogy azok kapcsolódjanak az iskolai történelemoktatás anyagához, illetve a fontosabb köztörténeti folyamatokhoz. Így nemcsak, hogy olyan tudást adunk át

¹ Simonkay, 2017: 51.

a gyerekeknek, amelyeket hasznosítani tudnak az iskolai történelemoktatás során, de segítjük a pedagógusok munkáját is, hiszen így a levéltári órákat nemcsak ismeretterjesztésre, de ismétlőóráként is fel tudják használni. Foglalkozásaink során azonban nem csak a történelemtanár munkáját kívánjuk megkönnyíteni. Azoknak, a NAT-ban megfogalmazott kompetenciáknak az elsajátítása is fontos számunkra, amelyeket akár más tanórán is nagy haszonnal alkalmazhatnak a diákok. Így programjainkon segítséget nyújtunk a tanulók szövegértési, szövegalkotási és szociális kompetenciáinak fejlesztése terén is.

Mindezzel együtt lényeges – mivel a foglalkozások során mégiscsak elsődleges cél a levéltári ismeretek átadása –, hogy szakköreinket, óráinkat átszójék levéltártani fogalmak, illetve a levéltári források feldolgozásához nélkülözhetetlen különféle történeti segédtudományok. E kettő közül a levéltártan jelent nagyobb nehézséget, hisz az e területen használt fogalmak (fond, állag, sorozat stb...) a közoktatásban gyakorlatilag nem fordulnak elő. Éppen ezért direkten ezekkel nem foglalkozunk, csak mintegy említés szintjén merülnek fel: „ezt mi levéltárosok úgy mondjuk, hogy...”. Emellett természetesen törekszünk arra, hogy az adott levéltári óra végére kialakuljon a résztvevőkben egy általános kép a levéltári munkáról, illetve magáról a levéltárról is. A történeti segédtudományok felhasználása, illetve megismertetése – szemben a száraz levéltártannal – már sokkal több lehetőséget rejt számunkra.

Didaktika

Múzeumpedagógiával foglalkozó kollégáinktól vehettük át, s használjuk úton-útfélen az élménypedagógia fogalmát. Úgy tűnik, hogy ma már egy tanórán kívüli foglalkozás elképzelhetetlen ennek alkalmazása nélkül. Kérdés azonban, hogy a levéltár alkalmas-e e módszer eszköztárának felvonultatására, illetve nem esünk-e abba a hibába, hogy az élménypedagógia esetleges túlzott használata során a gyerekekben hamis kép alakul ki a levéltárról? Az nyilván cél, hogy a diákok a foglalkozásokon motiváltan, jókedvűen vehessenek részt, s az intézményről pozitív képet vihessenek magukkal haza, de meggyőződésem, hogy az interaktivitásnak egészen más módját kell fellelnünk a levéltár-pedagógiában, mint az most a múzeumokban bevett gyakorlat.²

Korunkban, mikor az informatikának és az egyéb technikai eszközöknek köszönhetően a gyermeket számtalan inger és számtalan információ éri, egyre inkább háttérbe szorul a monotóniatűrés, olyannyira, hogy az már – szinte mintegy készségként – számos gyermeknél fejlesztésre szorul, azért, hogy azt a minimális szintet, amelyet a szociális közeg elvár tőle, teljesíteni tudja.

² A múzeumpedagógia gyakorlat központú, a gyermekek mozgásigényét is igyekszik kielégíteni, gyakran imitálva a régész, a néprajzos vagy a restaurátor munkáját. A levéltári munka több tekintetben különbözik ezektől, így nekünk más utat kell követnünk.

Esetünkben ez hatványozottan igaz. A tényleges levéltári-történetési munkához – John Lukács szavaival élve, – elmélyülésre van szükség. Ugyanerre az elmélyülésre, s az elmélyüléshez szükséges időre van szükség a kutatáshoz is. Nyilván egy tanórán kívüli foglalkozáson ennek csak illúzióját élhetjük meg, vagy játszhatjuk el. Keveseknek sikerül elérni azt, hogy miközben látványos drámapedagógiai eszközöket felvonultat, mégis sikerül a tényleges levéltári munka illúzióját megteremtenie.

Dr. Rác Attila már évek óta kitűnően alkalmazza az általa kifejlesztett, levéltárpedagógiára adaptált módszerét, az irányított kutatást. A természettudomány-oktatás ezzel együtt már – kutatás alapú oktatás elnevezéssel – ennek a módszernek több típusát is régóta gyakorolja. A módszer gyakorlata során a diákok megismerik a kutatási módszereket, elsajátítják az alapvető kutatási készségeket, és így – a szükséges alapokat megszerezve – gyakorlatilag játszva tanulnak. Ezalatt, a részben irányítatlan, feladatvégzés során a tanulók átélik a tudásalkotás folyamatát.³

A kutatás alapú tanítás/tanulás több típusát is megkülönböztetjük. A strukturált kutatás (1) alkalmazása során a tanár adja a tanulóknak a kézzelfogható problémát a kutatáshoz, az eljárásokat, anyagokat is, de nem informálja őket a várható eredményekről. A tanulók fedezik fel az összefüggéseket a változók között, általánosítanak a gyűjtött adatokból. Az irányított kutatás (2) esetén a tanár csak az anyagokat és a problémát adja a kutatáshoz. A tanulók gondolják ki az eljárásokat a probléma megoldásához. A harmadik típus, a nyitott kutatás (3). Ez a megközelítés hasonló az irányított kutatáshoz, azzal a kiegészítéssel, hogy a tanulók fogalmazzák meg a problémát is a kutatáshoz. A nyitott kutatás sok tekintetben analóg a természettudomány művelésével. A tudományosan helyes tevékenységek gyakran a nyitott kutatás példái, mindenesetre levéltári foglalkozást ez utóbbi módszerrel a legnehezebb szervezni.⁴

A foglalkozásaink eszköztára

Levéltári foglalkozások előtt a pedagógusok részéről gyakori kérdés a foglalkozást tartó levéltárhoz, hogy a gyerekek kézbe vehessék, megtapinthatassák az iratokat, „lássák, érezzék a történelmet”. Mind levéltáros, mind pedagógiai szempontból azonban elgondolkodtató ennek haszna. Rövid távon nyilván a gyermek számára ez élményt jelent, de tényleges tudást, készséget nem szereznek vele. Mi több, a levéltári órák gyakori problémája, hogy az eredeti irat által nyújtott „élmény” és eufória felülírja, elhomályosítja a megszerzhető készséget és ismeretet. Kicsit ez olyan, mint amikor a gyermek állatkerti kirándulásról hazaérve, örömmel meséli, hogy simogatott kecskét és nyulat, de nem tudja elmondani, hogy néz ki az elefánt...

³ Rác, 2013: 49.

⁴ Nagy, 2010: 43.

Ezzel együtt az eredeti iratok oktatási célú alkalmazása során komoly állományvédelmi aggályok merülnek fel. Hatványozottan igaz ez akkor, ha belegondolunk, hogy miközben 12–18 éves gyerekek kezébe eredeti dokumentumokat adunk, addig profi kutatók sok esetben csak mikrofilmről vagy digitális másolatból dolgozhatnak. Mindazonáltal fontosnak tartjuk, hogy a foglalkozásokon a diákok empirikusan is minél közelebb kerüljenek az iratokhoz. Mégis hol élménypedagógia az, ha a gyerekek nem foghatják kézbe kutatásának tárgyát, a forrást magát? Ennek a problémának a legjobb megoldása egyértelműen a nemesmásolatok alkalmazása volna, mivel azonban ezek előállításuk meglehetősen költséges, ezt csak korlátozott számban tudjuk az oktatás céljára igénybe venni.

Nagyobb példányszámot enged meg, sokkal bátrabb játéklehetőséget biztosít, ha a forrásokat színesben kemény lapra nyomtatjuk. Igaz, így ez csak az eredetinek az illúzióját adja csupán, de relatíve olcsósága miatt a gyerekek is bátrabban nyúlhatnak hozzá, s károsodás esetén könnyebb a cseréje is.

A Vas Megyei Levéltár társintézményétől, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltártól vette át a „dokumentumgyűjtemény” vagy forrásgyűjtemény ötletét. Az egyházmegyei levéltár egy TÁMOP-os pályázat segítségével nagyon komoly levéltár-pedagógiai programot állított össze, s e pályázatnak köszönhetően sikerült egy jelentős nemesmásolat-gyűjteményre is szert tenniük. A levéltáros kollégák egy, a püspökség történetét bemutató tematikus mappát állítottak össze, amelybe több korszakból származó, többféle iratanyagból, több nyelven íródott iratokat válogattak bele. Ennek segítségével, a kollégák hihetetlen változatos programcsomaggal álltak a pedagógusok és a tanulók elé.⁵

A Vas Megyei Levéltár oktatási csomagjának lehetőségei a beszűkülő pályázati források miatt csekélyebbek, mégis a rendelkezésre álló támogatásoknak köszönhetően (Szent Márton-év, Reformáció 500) sikerült az egyházmegyei levéltárhoz hasonló két tematikus mappát összeállítani, s három nemesmásolatot elkészíttetni. „A dokumentumok a szombathelyi Szent Márton tisztelet történetéhez” inkább várostörténeti, míg „A dokumentumok a Vas vármegyei reformáció történetéhez” című mappa inkább megyetörténeti jellegű. Az A/4-es másolatokat véletlenszerűen szám- és betűkombinációval láttuk el, s hátoldalukra – bár a fő cél nem ez, de – az esetleges önálló munka érdekében, kérdéseket írtunk, amelyek megválaszolásával is fel lehet dolgozni a forrásokat.

Az így kialakított oktatási csomag alkalmas mind az egyéni, mind pedig a csoportmunka céljára. Segítségével számtalan olyan gyakorlatot tudunk megvalósítani, amely ténylegesen hasonlít a valós levéltári munkára. A dokumentumgyűjtemények tagadhatatlan előnye, hogy segítségükkel kiléphetünk a levéltár falai közül, s foglal-

⁵ „A vasvári káptalantól a Szombathelyi egyházmegyéig. Egyház és művelődés a Nyugat-Dunántúlon a középkortól a jelenkorig” TÁMOP-3.2.11/10-1-2010-0155. A múlt nyomában. TÁMOP-3.2.13-12/1-2013-0029.

kozásainkat elvihetjük az iskolákba is. Ezt bátran megtehetjük, hisz a levéltár-pedagógiának nem kifejezett célja – ellentétben a múzeumpedagógiával –, hogy a foglalkozások segítségével rendszeres levéltárlátogatót neveljünk.

Levéltári óráink típusai

A Vas Megyei Levéltárban jelenleg alapvetően három foglalkozástípust különböztetünk meg: az általunk „mappa-alapúnak” nevezett, dokumentumgyűjteményre épülő óráinkat, az „adatbázis alapút” és az úgynevezett levéltári tábort. Az első kettő magától értetődően levéltári órát jelent, míg a kutatótábor gyakorlatilag a Maribori Területi Levéltárral és a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárával közösen szervezett Szlovén–magyar Levéltári Kutatótábort jelenti. A tábor magyar oldalának programjait a Zala és a Vas Megyei Levéltárak felváltva szervezik, amelyben levéltárunk az elmúlt években néhány gyakorlati, s néhány szemléletbéli változást eszközölt.

Levéltári óráink szerkezetét tekintve nyilván több hasonlóságot mutat az iskolai tanórák felépítésével. Sajnos nem lehet megkerülni a feldolgozandó anyag rövid bemutatását, áttekintését. Ez minden foglalkozásunk legkényesebb része. Mindig kérdéses, hogy sikerül-e felkelteni a figyelmet a téma iránt, hogy sikerül-e átadnunk azt a néhány alapidatot, amely feltétlenül szükséges a feldolgozó munka megkezdéséhez. Ez egy passzív része az órának, amelyet ugyan próbálunk játékokkal élvezetesebbé tenni, amelyek viszont túl sok időt vesznek el a lényegi résztől. Így nem marad más hátra, mint frontális módszerrel, lehetőségig humorosan, a gyerekek aktivitását és figyelmét folyamatosan megtartva összefoglalni a foglalkozás megtartásához nélkülözhetetlen tényanyagot.

Intézményünkben a levéltári órák a legritkább esetben alapulnak egyéni munkára. Legtöbb esetben – ami valószínűleg már általánosan elterjedt gyakorlat minden levéltárban – csoportbontást alkalmazunk. Ennek nagy előnye, hogy három-négy fős csapatokban a gyerekek könnyebben levetik gátlásaikat, s nem rettennek meg a látszólag nehéznek tűnő feladatoktól sem.

A dokumentumgyűjteményeken alapuló órák központjában – szinte magától értetődően – legtöbb esetben a történeti segédtudományok egyikének vagy másikának felhasználása, illetve megismertetése áll.

E tekintetben alapvetésnek számít a paleográfia, és nem csak a magyar, de a latin, sőt a német paleográfia alapjaival is örömmel ismerkednek a gyerekek. Olyan ez számukra, mint egy kód- vagy rejtvényfejtés. Ha mindezeket társítjuk a klasszikus levéltárosi feladattal, a regesztakészítéssel, máris egy olyan szövegértési kompetencián alapuló foglalkozást kínálunk számukra, amelyet a pedagógusnak csak ritkán áll módjában tartani.

Témaként szinte kínálja magát a heraldika, de a tapasztalat azt mutatja, hogy a tényleges levéltári forrásokban képileg csak ritkán jelennek meg a címerábrázolások, illetve a viszonylag kisszámú címerleírásra nehéz foglalkozást felfűzni.

A kronológiát azonban sokféle módon lehet alkalmazni. A komoly levéltári ismereteket igénylő dátumfeloldás ugyanúgy örömet tud okozni, mint egy időrendi sor meghatározása. E tárgykörben a legegyszerűbb feladattípus a „Tedd időrendbe”. A kronológiai sor megállapítása folyamán a megoldó nemcsak az időrendet határozza meg, hanem a megfejtéséhez nélkülözhetetlen dátumok feloldása során megismerkedik a dokumentumok tartalmával is.

Azzal együtt, hogy a történelemoktatás során a térben és időben való tájékozódás központi jelleggel bír, ennek a kompetenciának elsajátítása azonban úgy tűnik a mai közoktatásban háttérbe szorul, illetve nem jut rá kellő időmennyiség. Éppen ezért szinte küldetésszerűen kerül foglalkozásainkon középpontba a történeti földrajz. A felhozott példák mellett a lehetőségek száma majdhogynem végtelen.

Kisebb csoportokkal bátran elő lehet venni idegen nyelvű – latin, német – szöveget is. És az arra affinis gyerekek ennek elolvasását, mint rejtvényt fogják fel, s a szótár és a megfelelő paleográfiai tábla alkalmazása mellett – kis segítséggel – a diákoknak nagy örömet tud okozni. Abban az esetben pedig, ha erre a csoport nem nyitott, lehetőség van arra is, hogy egyes szövegrészeket keressenek a csapatok. Így rövidebb úton, kisebb türelemmel érhetnek el sikereket.

A www.hungaricana.hu weboldal adta lehetőségeket intézményünk munkatársai igyekeznek maximálisan kihasználni. Ezek az órák majdhogynem több előkészületet igényelnek, mint a „papír alapú” levéltári órák. Sajnos itt sem tudtuk/tudjuk megkerülni azt az elméleti bevezetést, amellyel bemutatjuk a résztvevőknek azokat a térképeket, s elkészítésük okait, amelyekkel dolgozunk. Ez elsősorban a forráskezelés miatt fontos.

A kidolgozott (elő kutatott) óráink közül nagy népszerűségnek örvend a „Séta a középkori Szombathelyen” című. Ezen az órán a 18. század végén készült első és a 19. század elejéről való második katonai felmérés térképeinek szombathelyi szelvényeit hasonlítjuk össze. A gyerekek felfedezik a szombathelyi egyházmegye megalakulása utáni nagy építkezések eredményeit, s örömmel állapítják meg, hogy az új épületek elkészülte előtti állapotot az első katonai térkép helytel-közzel megőrizte számunkra. Ezek azonosítása után a gyerekeknek feltettük a kérdést, milyen középkori épületeket ismernek még Szombathelyen ezeken kívül? A válaszok közt általában elhangzik a városszerte ismert két templom, a Szent Márton és a Szent Erzsébet (ferences) templomok neve. A kataszteri térképen ámulva veszik észre, hogy ezek közül a Szent Márton nem is tartozott 1885-ig Szombathelyhez, mindemellett a ferences templom akkor még nem a városközpontban, hanem némileg elkülönülve, a városfalon kívül helyezkedett el. Ezeket a helyszíneket a foglalkozás során google street view segítségével meg is tekintettük.

A másik népszerű óránk a „Változások évszázada. Vas vármegye arculatának változása a 18-19. században”. Vas megyében nem sok falut kellett újjáalapítani, itt a török pusztítás nem hagyott olyan markáns nyomokat, mint az ország keleti vagy déli részén. Egy-két új telepítésű község azonban így is megtalálható a megyében, és így egy úrbéri térkép és az első katonai, valamint a kataszteri térkép segítségével bemutatható a táj változása, a település szerkezetének alakulása, sőt, egy-két példa alapján még néhány mezőgazdasági művelési módszerre is rá lehet világítani.

A kutatótábor magyar oldala szervezésének feladata csak két évente jut a Vas Megyei Levéltárra. Itt az addigi tapasztalataink alapján új alapokra helyeztük az adatgyűjtés módját és formáját. A táborban a falukutatás már nem játék, hanem kifejezetten komoly tudományos munka. Éppen ezért a diákok kiválasztása sem egyszerű. Megfelelő tanulmányi eredmény, történelem iránti érdeklődés elengedhetetlen a részvételhez. Annak érdekében, hogy a kutatáshoz a diákok kellő alapokat szerezhessenek, a magyar oldal munkáját egy ismeretterjesztő előadás megtartásával kezdjük, amellyel kettős cél vezérel minket: egyrészt megpróbáljuk elnyerni a helyiek bizalmát, másrészt a diákokat megismertetjük a községről elérhető szakirodalommal és ismerettel. A diákokat a lehető legkisebb csoportokra bontjuk, s a falubeliekkel a tábor előtt összeállított kérdéssor alapján interjút készítenek, azt jegyzetelik, s ők végzik a szkennelés, valamint a fotózás feladatát is. (A tábor szlovén oldalán a kollégák eredeti iratokat kölcsönöznek, amelyeket a program végén szkennelnek, majd visszaadják.) A digitalizálás során elsősorban a fotóanyagra koncentrálunk, részben azért, mert eleve kevesebb iratanyag áll rendelkezésre a családoknál, másrészt pedig mert a lakosokat jobban érdekli a képanyag, mint a szöveges dokumentum.

A tábor hagyományosan közös kiállítással zárul. Itt, ha van rá lehetőség az összegyűjtött digitális anyagot molinóra nyomtatva állítjuk ki, amelyre a szöveget a gyerekekkel közösen írjuk meg; ha nincs, úgy a digitális fotókat előhívjuk, s azok segítségével rendezzük be tárlóinkat. A tábor nemcsak, hogy mélyíti a résztvevők történelmi ismereteit, és valóban részeseivé válnak egy komoly kutatómunkának, de fejleszti a diákok szociális készségét is, hisz amellet, hogy általában idős emberekkel készítjük interjúinkat, számos érdekes helyzetbe kerülünk, ahol – bár felügyelet mellett, de – szükség van a gyerekek szociális és kommunikatív készségeire is.

A szemléletváltás és a jövő

A levéltári foglalkozások megtartása és irányítása sokáig egyfajta kiegészítő, marginális részként szerepelt a levéltárak munkabeszámolóiban. E tekintetben a változást az európai uniós pályázati források, s mellette a szolgáltató levéltárak fogalmának és igényének megjelenése hozta meg.

A figyelem nagyobb lett, de csaknem tíz évvel az említett változások után még számos levéltár az útkeresés időszakát éli. Tapasztalatom szerint több intézmény levéltári órája inkább történelem- dráma- vagy technika órára hasonlít, esetleg kézműves foglalkozásra. Elképzelhetőnek tartom, hogy ezek lehetnek hasznosak, népszerűek, de ilyen jellegű órákat más intézmények – múzeumok, közösségi házak – is tartanak, így ezek megtartásával nem tudunk önálló arculatot felmutatni, nem tudjuk megmutatni milyen az „igazi” levéltári munka.

E kis írásban felvázolt levéltár-pedagógiai foglalkozások egyik „hátránya”, hogy az ezekre való felkészülés a levéltárostól komoly odafigyelést és energiát igényel. A módszerünket előkutatás nélkül gyakorolni nem lehet, ráadásul eredményeinket olyan formába kell önteni, hogy az egyszerre jelentsen kihívást és sikerélményt is a diákoknak. Gyakorlatilag annyi energiát, időt, szakismeretet igényel egy óra tematikájának és didaktikájának kidolgozása, mint egy tanulmányé.

Bár a Vas Megyei Levéltár az elmúlt években rengeteg figyelmet fordított levéltár-pedagógiai eszköztárának, módszereinek fejlesztésére, de őszintén meg kell vallani, hogy ezen a téren még bőven van tennivalónk. Nagyon reménykedünk abban, hogy a jövőbeni pályázati források lehetővé teszik majd a további fejlődést, amely minden téren ránk férne. A mappa-alapú óráink kapcsán rendkívül fontos volna számunkra, hogy legalább négy-öt új dokumentumgyűjteményt összeállítsunk. Úgy hisszük, hogy ezekkel a megye- és a magyar köztörténet fontosabb eseményeit le tudnánk fedni. Már tervezzük a „Családtörténeti források Vas vármegye történetéhez” című, valamint egy, a megye történetét feldolgozó dokumentumgyűjteményt.

Az „adatbázis alapú” foglalkozásaink kapcsán nagy álmunk volna egy kis levéltári számítógépes labor berendezése. Erre már előkészítettünk egy pályázati anyagot, azonban az sajnos nem került a nyertesek közé, de remélhetőleg a nem túl távoli jövőben sor kerülhet erre a beruházásunkra is. A magyar–szlovén levéltári kutatótábor is egy kitűnő lehetőség a fiatalok számára, hogy kipróbálják magukat kutatóként. Mindezzel együtt – bár tevékenységünk megfér a tábor keretein belül – mégis szeretnénk e programot önállóan, napközis rendszerben megszervezni. Ebből kiindulva érdemes volna a helytörténet iránt nyitott diákokat bevonni abba a vidéktörténeti kutatómunkába, amelyet magánkezdeményezésként kolléganőnkkel, Kovács Eszterrel már amúgy is folytatunk.

Nyilván a fenti elképzelések még csak az álom kategóriába tartoznak, de ha nincsenek ilyen „álmaink”, akkor nincsenek hosszú távú terveink sem. Hosszú távú tervek nélkül pedig, ha adódik lehetőség, nem fogjuk tudni megragadni azt.

Szakirodalom

Simonkay, 2017 = Simonkay Márton: Levéltár-pedagógia ma és holnap. Levéltári Szemle, 2017. 4. sz. 50–65.

Rácz, 2013 = Rácz Attila: TÁMOP gyermekfoglalkozások Budapest Főváros Levéltára szervezésében: különös tekintettel az „irányított kutatás” program elemre. Levéltári Szemle, 2013. 4. sz. 48–54.

Nagy, 2010 = Nagy Lászlóné: A kutatásalapú tanulás/tanítás ('inquirybased learning/teaching', IBL) és a természettudományok tanítása Iskolakultúra: pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata, 2010. 20. évf. 12. sz. 31.

Mákos Judit

Szabóné Maslowski Madlen

Fókuszban a papír

*Beszámoló az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára
tematikus foglalkozásairól*

Előzmények

A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárának közművelődési tevékenysége az elmúlt években igen sokrétűvé vált. A korábbi évekre visszatekintve azonban elmondható, hogy 2009 végéig szinte csak a tradicionális értelemben vett levéltári alapfeladatainknak tettünk eleget. A szakmai munkák elvégzése mellett minden évben megrendeztük a már hagyománynak számító *Levéltári Nap* konferenciánkat, amelyen levéltárosaink, kutatóink számoltak be elsősorban levéltári forrásokon alapuló kutatási eredményeikről, ezzel is hangsúlyozva, hogy múltunk megismerésében mekkora szerepe van a közgyűjteményekben folyó tudományos munkának.

A 2000-es évek elején elkészítettünk egy állandó kiállítást „*Levéltári Kincsek*” címmel, melynek keretében levéltárunk legszebb, legértékesebb darabjait mutattuk be. E kiállítás az új raktárunkban kapott helyet, mely így mintegy interaktív bemutatótérként is funkcionált, ezzel már akkor előtérbe helyezve az élményszerű tudásszerzés biztosítását. Annak következtében azonban, hogy levéltárunk kapui a nagyközönség előtt ekkor még zárva voltak, a tárlatot nagyon ritkán látogatták; leginkább középiskolás, történelem fakultációs diákok egy-egy tematikus, forrásfeldolgozó óra keretén belül, akik a kiállítás megtekintésén és megismerésén túl a raktáraink addig még fel nem fedezett soraira is bekukkanthattak. Ezzel egyrészt betekintést engedtünk a nálunk folyó szakmai munkába, másrészt információkat adtunk a levéltári anyag sokféleségéről.

2008 decemberétől újtárra indítottunk egy új programsorozatot, amelynek a „*Levéltári esték*” fantázianevet adtuk. Ezen a rendezvényen egy-egy meghívott előadó a saját szak- és/vagy kutatási területéhez kapcsolódó témakörben tarthatott előadást, lehetőséget adva az érdeklődőknek arra, hogy a program zárásaként kérdéseket tegyenek fel, vagy kötetlenül beszélgethessenek az előadóval.

„Nyitott levéltárak”

Levéltárunk funkcióváltásának első komolyabb pontját az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 160. évfordulója alkalmából megrendezett, a szabadságharc eseményeire emlékező *„Áll a viharban maga a magyar”* című időszaki kiállítás és az ehhez kapcsolódó *„Tenni mertünk a honért”* című helytörténeti pályázat jelentette 2009-ben. A pályázatot általános- és középiskolás diákok számára hirdettük meg, azzal a feltétellel, hogy az alsó tagozatos diákok rajz, a felső tagozatosok rajz vagy esszé, a középiskolások pedig esszé kategóriában pályázhattak, és a benyújtott munkának valamilyen formában kapcsolódnia kellett a szabadságharchoz, emellett meg kellett jelenítenie a hősiesség, a vitézség és a magyarság szimbólumait. Magunk sem gondoltuk, hogy ilyen sikeres lesz a projekt, ugyanis a beadási határidő végére 76 pályázótól összesen 88 alkotást fogadtunk be, amelyekből 2010 tavaszán kiállítást is készítettünk *„1848 gyerekszemmel”* címmel.

A pályázat során a gyermekektől kapott, semmihez sem hasonlítható pozitív visszajelzés megerősített bennünket abban, hogy a levéltárakkal kapcsolatos megváltozott társadalmi elvárások okán mi magunk is kénytelenek leszünk az eddigi feladatainkon jócskán túlmutató perspektívában gondolkodni.

Közművelődési céljaink megvalósulását nagyban segítette a megszűnő Szolnoki Papírgyár papír- és írástörténeti tárlata, amelyet a Mondi Szolnok Zrt. vezetése ajánlott fel intézményünk számára 2009 őszén. A tárlat 1985-ben a Szolnoki Papírgyár fennállásának 50 éves évfordulója alkalmából nyílt meg, egyrészt a szakmai kultúra ápolása, másrészt a papírgyártás mint iparág iránti érdeklődés felkeltése céljából.

2010 januárjában szállították át az anyagot intézményünkbe, amelyből egy hónappal később nyitottuk meg a mai napig álló és látogatható *„A barlangrajztól a nyomtatott könyvig”* című állandó kiállításunkat. Ez a reprezentációs tárlat nem csupán kiegészíti a már említett *„Levéltári Kincsek”* című kiállítást, de emléket is állít a már megszűnt szolnoki papírgyártásnak, továbbá egy képzeletbeli időutazás keretén belül bemutatja az érdeklődőknek azt az utat, amelyen a papír és az íráshordozók fejlődése az évezredek folyamán keresztülment.

A közoktatás felé való nyitást rögtön egy nagyszabású programmal, egy új felhasználói réteg megszólításával indítottuk 2010 májusában, amikor a közelgő gyermeknapra való tekintettel meghirdettük a *„Gyermeknapi papírünnepet”*, és két szolnoki óvoda nagycsoportos ovisait invitáltuk egy játékos ismeretszerző foglalkozásra. A 100 főt számláló 6-7 éves gyermekcsoport végül 4 turnusra osztva látogatott meg minket. A gyermekek először a papír- és írástörténeti kiállítást tekinthették meg, természetesen az életkoruknak megfelelő formában. Közelről megcsodálhattak egy pergamen oklevelet és két papiruszt, egy hártypapírt, illetve rongypapírra írt, vízjeles iratokkal is megismerkedhettek. Mindezekén túl beszélgettünk a papír tulaj-

donságairól, és szinte végtelen számú felhasználási módjáról. Ezt követően az Italos Karton Környezetvédelmi Szolgáltató Egyesület munkatársai tartottak bemutatót a papír újrahasznosításának különféle lehetőségeiről, a szelektív hulladékgyűjtésről és a környezettudatos papírfelhasználásról, majd hagyományos kézi papírmérettel papírt mértettek. A programot kézműves foglalkozással zártuk, amelynek végén a gyerkőcök hulladékkartonból saját maguk által készített papírképkertet vihetek haza, a napot megörökítő csoportképpel. A tapasztalatcsere jegyében megfigyelőként jelen voltak az Országos Levéltár gyerekfoglalkozásokat tartó munkatársai is.

Összességében elmondható, hogy ez a nap nagy kihívás volt számunkra, hiszen egy teljesen új, addig még soha nem tapasztalt feladatnak kellett megfelelnünk. Rengeteg olyan sarkalatos pontja volt a megvalósításnak, amelyet a felkészülés során megfelelően át kellett gondolnunk. Ilyen volt például – az átadandó ismeretanyag bővítésén túl – a tudásátadás módja a gyermekek életkora miatt, hiszen korábban soha nem jártak még óvodáskorúak levéltárunk falain belül. Fontos volt, hogy olyan munkatársakat vonjunk be a programba, akik szívesen foglalkoznak ezzel a korosztállyal, és mindezen túl tudnak a gyermekek nyelvén beszélni. Kollégáink munkája bebizonyította, hogy megvan bennünk a kellő tudás és a megfelelő hozzáállás egy ilyen program lebonyolításához, miközben mi magunk is rengeteget tanultunk az óvodapedagógusoktól és a gyerekektől.

Környezettudatossági nevelési program

A Gyermeknap papírünnep sikerén felbuzdulva 2010 novemberében útjára indítottuk „A szelektív hulladékgyűjtéstől a papíröntésig” címet viselő, a papír köré felépített, környezettudatossági nevelési programunkat, amelyet Szolnok Megyei Jogú Város Közgyűlése Városgazdálkodási Bizottsága 300 ezer forinttal támogatott a Környezetvédelmi Alapból. A programba 8 általános iskola alsó tagozatos diákjait vontuk be és kapcsolódtunk ezzel a város iskoláiban folyó környezetvédelmi és környezettudatossági oktatáshoz. Célunk az volt, hogy összetett, komplex ismeretanyaghoz juttassuk a gyerekeket. Azzal tisztában voltunk, hogy a programban részt vevő gyermekeknek már van egy kialakult elgondolásuk a papírról, vagy ha másról nem, de arról, hogy miből is készül a papír. Meglepő, de nagyon sok gyermek a fát mint előállítási nyersanyagot ismerte és említette, de azt, hogy papírból is lehet papírt készíteni – vagyis, hogy ez az újrahasznosítás egyik legfontosabb alapanyaga –, csak nagyon kevesen vetették fel. Fontosnak tartottuk, hogy ezt az informatív napot a gyermekek már meglévő ismereteire építsük, elősegítve ezáltal azt, hogy az új adatokat és fogalmakat minél könnyebben befogadhasák. Túlnyúltunk a tanórai kereteken, a gyerekek folyamatosan kérdezhettek, visszakerdezhettek, akár közbe is vághattak, ezzel is kielégítve az őket körülvevő világ iránti kíváncsiságukat.

A foglalkozásokon először bemutattuk a papír- és írástörténeti kiállításunkat. Az emberiség kultúrájának kezdetétől, az őskortól kezdve beszélgettünk az őskor művészetének legismertebb emlékeiről, a barlang- és sziklarajzokról és a képírás jelentőségéről. Szót ejtettünk arról, hogy a barlang- és sziklarajzokon megjelenő ábrák fellelhetőek például állati csontokba, agancs- és agyardarabokra karcolva is. Ezután áttértünk az ókor emberére, aki már maga alakította ki és hozta létre az írásra alkalmas anyagokat. Beszélgettünk az egyiptomiak kőbe vésett történeteiről és a görög kultúrára oly jellemző díszített kerámiákról, valamint az azokhoz köthető cserépszavazásokról is, továbbá az ókori népi vallásosság egyik legjellegzetesebb produktumáról az ólomlemezre íródott átoktáblákról. Szóba kerültek a viasz- és agyagtáblák is, illetve az, hogy a történelemben először az ékírással agyagtáblákról készültek pontos, hiteles másolatok az úgynevezett negatív formák segítségével. Az íráshordozókon túl az íráseszközöket is számba vettük. Megtárgyaltuk a papirusz és a pergamen előállítási módjait, és azt, hogyan lett Egyiptom a maga idejében a papirusz világmonopóliuma, majd kettő – a kiállítás szerves részét képező – gazdagon díszített papiruszt is megcsodálhattak a gyerekek közvetlen közletről. Ezt követően megbeszéltük, hogyan kötődik a pergamen íráshordozóként II. Euménész pergamoni királyhoz, és azt, hogy milyen állatok bőrét használták fel erre a célra. Szemléltetesképp levéltárunk helyben őrzött emlékeinek egy különleges darabját tekinthették meg a diákok, Karczag-Uj-Szállás függőpecséttel ellátott, gazdagon díszített 1799-es datálású pergamen oklevelét, amely szerint „Ferencz császár a VI. Károly által 1734. szeptember 10-ikén adományozott vásárokat a kitűzött ünnepek hetének hétfőjére teszi át.”¹

A következőkben áttértünk arra, hogy a papírkészítés lelke a rostok vizes oldata, majd tisztáztuk, hogy mi a különbség a papírontás és a papírmerítés között. Eljutottunk a kínai őspapírig, és odáig, hogy Kína a papír bölcsője, hiszen a tudomány mai álláspontja szerint itt készítették először a mai értelemben vett papírt; illetve kitértünk arra is, hogy a helybeliek már a 2. században használtak papír zsebkendőt, a 4. század közepére pedig már el is készítették az első újságot, továbbá a 7. századra teljesen elfogadott fizetőeszköz volt arrafelé a papírpénz. Tisztáztuk, hogy a könyvnyomtatás is Kínához fűződik, hiszen a mai napig ismert legrégebbi kínai ősnymtatvány a Gyémánt Szútra, amelyet 868. májusi dátummal kelteztek, és melyet Stein Aurél fedezett fel.

Megismertettük a gyerekeket a kínai őspapír előállítási módjával, nevezetesen a növényi nyersanyag begyűjtésével – amely lehetett bambusznád vagy eperfa-háncs –, tisztításával, főzésével, zúzásával-pépesítésével, pépkeverésével, merítésével és szárításával. Felhívtuk a figyelmüket arra, hogy Kínában ebben az időben még bambusznádból készítették a merítőszitát. Hogy értsék a papírmerítés és -öntés közötti különbséget, kitértünk a nepáli papírkészítésre is, amely különböző faágak

¹ MNL JNSZML V. 100. Karcag Város Levéltára iratai. Privilegium 23.

lehúzott hánccsrészét használja fel – fentiekhez hasonló módon – öntéssel, és amely papírt hártypapírnak nevezzük. A kiállítás további részeként egy – a tárlathoz tartozó – hártypapír tulajdonságait is megfigyelhették a diákok, megállapíthatták, hogy ez a papír a vékonysága miatt kapta a nevét, valamint megbeszéltük ennek a produktumnak a lehetséges felhasználási módjait is.

A 17–18. századi európai papírkészítés kapcsán megismerkedtek a gyerekek a rongypapír jelentőségével, annak előállítási módjával, az első gépi meghajtású papírgéppel – a vízikerekes zúzóművel –, valamint a hollandiai őrlőmalommal. Elmondtuk, hogy mi a szárítópadlás jelentősége, és azt, hogy miért volt szükség arra, hogy az első száradás után a száraz papírlapokat enyves vízbe mártsák, majd újra megszáriítsák azokat. Továbbiakban bemutattuk a merítőműhely személyzetét – a mestert, a merítő-, a rakodó- és a fektetőlegényt, valamint az inast – és azt, hogy kinek mi volt a feladata a műhelyben. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy ekkoriban már – szemben a korábbiakkal – fémhuzalos merítőszitát alkalmaztak a műhelyekben, amely az első vízjeles papírok megjelenéséért is felelős. Megtárgyaltuk a vízjelek szerepét és alkalmazási módját, valamint azt, hogy a mai papírokon lévő vízjelek már más jellegűek, mint a régi, hagyományos kézi merítésű papírokon találhatóak. Megbeszéltük, hogy a vízjeleket eredetileg mesterjelnek hívták, és a papírkészítő műhely mesterének saját jele, jelzése volt. Mintegy érdekességként megjegyeztük, hogy a legkorábbi vízjeles papír – amelyen a lenyomat egy keresztet ábrázol – 1282-es datálású, és Fabrianóból származik, majd bemutattunk három – levéltárunkban őrzött – 1752-es rongypapírra íródott vízjeles iratot is, amelyen a gyerekek tanulmányozhatták a vízjeleket, valamint a merítőszita lenyomatát.

Mindezeket követően – rövid szünet után – a restaurátor műhelyünkbe vezettük a gyerekeket, ahol az újrahasznosítás, a környezetvédelem és a környezettudatos életmód fontosságáról beszélgettünk. Az Italos Karton Környezetvédelmi Szolgáltató Egyesület segítségével mi magunk is megtanultuk a hagyományos kézi papírmerítés módszerét, a Környezetvédelmi Alapból kapott támogatásból pedig – többek között – egy vízjeles merítőszitát is vásároltunk, amely segítségével bemutattuk a gyerekeknek a papírmerítés folyamatát és technikáját – ezt tojástartók újrahasznosításával tettük –, majd a vállalkozó kedvű gyerkőcök maguk is „merítőlegénnyé” válhattak, és saját merített papírt készíthettek.

A programot – mintegy levezetésként – minden alkalommal kézműves foglalkozással zártuk, amely során a gyerekek hulladékkartonból, teafiltertasakokból, tapéta- és színes papír maradékokból alkothattak például ajándékdobozt, irattartó mappát vagy farsangi álarcot.

„*A barlangrajztól a nyomtatott könyvig*” című kiállításunkra épülő „*A szelektív hulladékgyűjtéstől a papírontásig*” című sikeres környezetvédelmi pályázatunk 2010 novembere és 2011 áprilisa között valósult meg, amelyet a következő eredményekkel zártunk:

- a tanulók általános tudását fejlesztve és kiegészítve csatlakoztunk az iskolákban folyó környezetvédelmi és környezettudatossági oktatáshoz;
- környezettudatos gondolkodásra készítettük a gyerekeket és rajtuk keresztül környezetüket;
- környezettudatos nevelési programunk jó hírvének köszönhetően más oktatási intézmények is felkeresték levéltárunkat, jelezve, szívesen vennének részt foglalkozásainkon (pl. a szolnoki Hétszínvirág Óvoda)
- végül, de nem utolsósorban a programmal hozzájárultunk a levéltárnak mint kultúraközvetítő intézménynek a társadalmi köztudatba való bekerüléséhez. Programunkról a Magyar Televízió Zrt. Szolnok Körzeti Stúdiója is készített egy összefoglalót, továbbá foglalkozásaink egyikén a Bács-Kiskun Megyei Levéltár munkatársait is vendégül láttuk.

Pályázatunk eredményességéhez nagymértékben hozzájárult, hogy mind a kiállításunk, mind a programunk tematikája remekül kapcsolódik a környezettudatos életmódhoz, a környezetismerethez és a művelődéstörténethez, valamint, hogy mindezen tudáshoz egy megragadó levéltári miliőben, az írásos kulturális örökség helyben őrzött iratai között juttattuk hozzá a gyerekeket, ezzel biztosítva – a levéltárpedagógián túl – az élménypedagógia megvalósulását is.

„Nyitott levéltár – velünk élő múlt”

A sikerélményt nyújtó előzmények ellenére, amikor 2010 elején szóba került levéltárunkban az Európai Unió pályázat lehetősége, a nagyot álmodni akarás és az erőnket és tudásunkat meghaladó feladattól való félelem kettőssége kerített minket hatalmába. A TÁMOP 3.2.11/10/1. számú *„Nevelési-oktatási intézmények tanórai, tanórán kívüli és szabadidős tevékenységeinek támogatását”* célzó pályázata első ízben biztosított lehetőséget számunkra, hogy hosszú távú, az oktatási intézményekkel együttműködési megállapodással szabályozott, tartós partnerséggel és a korábbi forrásainkat jelentős mértékben meghaladó anyagi támogatással fogadhassunk iskolai csoportokat.² A levéltárban őrzött kulturális örökség oktatási területen történő felhasználására ekkoriban még nem a levéltár-pedagógia kifejezést használtuk, de elemeit, módszereit és célját tekintve tevékenységünk ugyanazt célozta: az elsődleges források szakmai útmutatással történő élményszerű feldolgozásával az iskolán kívüli ismeretszerzés elősegítését.

A *„Nyitott levéltár – velünk élő múlt”* című programsorozatunkban a pályázatban részt vevő munkatársak 6 témanapot dolgoztak ki. Az első, a megvalósítás évében félévente, míg az ötéves fenntartási időben évente, 3 egymásra épülő foglalkozáson jártak körül egy-egy témát, amelyeket a pályázati program és a kiválasztott iskolák

² Fülöp, 2011: 71.

pedagógiai programjainak és kerettanterveinek harmonizációjával, levéltárunk iratállományára építve alakítottak ki. Míg a Szolnok településtörténetét végigkísérő, valamint az 1848-49-es szabadságharc és a II. világháború eseményeit helyi vonatkozású adatokkal színesítő tematikák elsősorban a diákok történelmi, addig a levéltárunk térképgyűjteményét feldolgozó foglalkozások a földrajzi ismereteit bővítették. Már korábban is tartottunk tematikus levéltári órákat, iratbemutatókat általános iskola felső tagozatos és középiskolás diákok számára, ebben az esetben azonban a frontális ismeretátadáson túllépve – a pályázatban egyébiránt kötelezően előírt – egyéni és csoportos gyakorlati feladatokkal dolgoztuk fel az elméleti részben hallottakat, illetve tettük a gyerekeket motiválttá a foglalkozást vezetővel és csoporttársaikkal való kooperálásra.

Ezzel kapcsolatosan már rendelkezünk némi rutinnal, hisz „*A barlangrajztól a nyomtatott könyvig*” című állandó kiállításunkra épülő környezetvédelmi programjaink is ezen az elven működtek, igaz, ez idáig fiatalabb korosztályt céloztunk meg velük. Az írás és az íráshordozók, illetve a papír történetét bemutató foglalkozás témnapok közé beemelésével azonban lehetőségünk nyílt arra, hogy a már eddig is népszerű és a média által is figyelemmel kísért tárlatot még szélesebb körrel ismertethessük meg. A kérdéskör kifejtése a hármas tagolást követve az alábbiak szerint történt: első alkalommal az írás fejlődését követtük nyomon a diákokkal a képirástól a könyvnyomtatásig, valamint feltártuk a különböző írásrendszerek sajátosságait. Második alkalommal a különböző korokban használt íráshordozókkal, azok előállítási módszereivel, illetve az ókori sokszorosítási eljárásokkal ismerkedtünk meg. Végül a papírgyártás történetét tekintettük át a kínai papírröntő műhelytől a modern nagyipari termelésig. A témák kifejtése során nagy hangsúlyt fektettünk a szemléltetésre, amelyet a különböző íráshordozók előállítását a kiállítási tárlókban bemutató makettekkel túl kapcsolódó videók megtekintésével, valamint természetesen a papírmerítés élményének személyes meg tapasztalásával is biztosítottunk.

A történelem segédtudományaival foglalkozó „*Levéltári kincsek*” című témnapunk annyiban kapcsolódik az imént kifejtettekhez, hogy az oklevéltani alapismeretek taglalásakor a pergamenkészítési eljárását és az anyag tulajdonságait ismételtén górcső alá vettük a tanulókkal. A levéltárunk legértékesebb írásos emlékeket bemutató állandó kiállításának címét visszhangzó programunk kiváló apropót szolgáltatott arra, hogy a foglalkoztatóteremből kimozdulva egy új színhelyen, raktárhelyiségeinkben tekintsük meg e dokumentumokat és azok helyes tárolási módját.

Az európai uniós nyertes pályázat megvalósítása során az alábbi szakmai és logisztikai problémákkal, illetve megoldandó feladatokkal szembesültünk: a feltételeknek megfelelően a 6 együttműködő oktatási intézmény közül egy székhelye nem egyezhetett meg a pályázó székhelyével. A „vidéki” tanintézmény az együttműködési megállapodásban elviekben vállalta, hogy tanulói beutaztatását – amelyet az első évben a pályázat fedezett – a fenntartás öt évében saját forrásból finanszírozza. Ennek elle-

nére ezt csak a fenntartás első évében sikerült megoldani, a második év végén megdöbbenéssel szembesültünk azzal a ténnyel, hogy a 20 fős csoportot kísérő pedagógus saját költségéből fizette ki több alkalommal a diákok menetjegyét. Másik ilyen kitétel volt az, hogy be kell vonni legalább egy, hátrányos helyzetű gyermekek iskolai nevelésével foglalkozó tanintézményt. A mi esetünkben a 6 együttműködőből 4 felelt meg ennek a kritériumnak, ebből egy készségfejlesztő, speciális szakiskola, egy pedig tanulásukban akadályozott gyermekeket, fiatalokat oktató szakközép- és szakképző iskola volt. A tematika kialakítása során figyelembe kellett venni, hogy a célcsoport a pályázati kiírásnak megfelelően eltérő képességekkel és tudással fog rendelkezni, ezért amellett, hogy úgynevezett „könnyű” és „nehéz” témaköröket állítottunk össze, még ezeken belül is mindig a résztvevő csoport igényeihez alakítottuk, aktualizáltuk a foglalkozások hangvételét, tartalmi elemeit.³

A 6 év alatt megtartott 126 foglalkozáson összesen 2161 diák vett részt. Ha össze szeretnénk foglalni, mit is nyert ezzel a pályázattal a levéltár, illetve az abban részt vállaló kollégák, akkor a szokásos és hivatalosan is hangoztatott válaszokon túl – úgy mint: növelte a levéltár társadalmi elismertségét, az oktatási intézményekkel való sikeres együttműködést; hozzájárult a tanulók sokoldalú személyiségfejlesztéséhez, kompetencia alapú oktatásához, tehetséggondozásához, identitásuk megőrzéséhez – fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a *programsorozat* címében megjelenő *nyitás valóban megtörtént*. Nyitottakká váltunk arra, hogy a levéltári órákat a csoportok sajátosságainak illetve esetenként a pedagógusok kérésének megfelelően (át)alakítsuk, súlyozzuk, valamint arra, hogy a komfortzónánkból, azaz a levéltár épületéből kimozdulva oktatási intézményekben is tartalmas foglalkozásokat tudjunk tartani. A pályázat megvalósításának, illetve fenntartásának 6 éve alatt javultak adaptálódási képességeink, azaz rugalmasabb és kreatívabb a viszonyulásunk a feladatokhoz, hatékonyabban megy a csapatmunka és élénkebben reagálunk a kínálgató új lehetőségekre. Mindezeknek egyenes következményei az elkövetkezőkben ismertetett események.

Szakmai párbeszéd – levéltár-pedagógiai tapasztalatok

Környezetvédelmi programunknak és a levéltárak közt elsőként elnyert európai uniós pályázatunknak köszönhetően az országos hatókörű levéltári szakmai rendezvényeken az épp szárnyait bontogató és önmagát újradefiniáló levéltár-pedagógia úttörőinek egyikeivé váltunk. 2013-ban Esztergomban TÁMOP pályázatunkról és tém napjainkról,⁴ míg 2014-ben Szekszárdon gyakorlatcentrikus foglalkozásainkról, a gyerekek képesség- és kompetencia fejlesztéséről tartottunk előadást a Magyar

³ Fülöp–Mákos–Szabóné, 2013: 58.

⁴ Boross–Hermann–Somfai, 2013: 90.

Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlésein önálló szekciót alakító szakterületen.⁵ Ugyanezen év őszén már tematikus, országos kitekintésű közművelődési tanácskozást szervezett az MNL, amelyen nagyszámú érdeklődő részvételével nyílt alkalom eszmecserére, a sikeresen alkalmazott módszerek megismertetésére.⁶ 2015 októberében mintegy ennek a rendezvénynek a folytatása volt a *Problémafelvetés és útke-resés – Diskurzus a levéltárügy akut kérdéseiről* címmel meghirdetett, a BFL által rendezett workshop, amely hét levéltárnak – köztük a mienknek – biztosított lehetőséget levéltár-pedagógiai módszereik élő bemutatására, illetve tapasztalatgyűjtésre. Ez volt az első alkalom, amikor egy szakmai rendezvényen nemcsak beszélhettünk a papírmerítésről, hanem be is mutathattuk azt a kollégáknak, sőt, maguk is kipróbálhatták az újrapapír-készítés folyamatát. Erről szólt az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára „*Tematikus foglalkozások a levéltárban*” című programja is, amelynek keretében a helyi Jókai Mór Általános Iskola 6. osztályos diákjai vehettek részt az íráshordozók történetét végigkövető időutazáson, majd merítették maguk is papírt. Ez a bemutató óra azért volt érdekes, mert a nyíregyházi kollégák – azon túl, hogy maguk is részesei, hallgatói-nézői voltak az előadásnak és az azt követő gyakorlati résznek – közvetlenül a célcsoporton mérhették le, mennyire köti le a gyerekeket a téma.

A levéltári, múzeumi kreatív tevékenységet hajlamosak vagyunk gyermekprogramokként számon tartani, pedig ezek egy része ugyanolyan felfedezés, kikapcsolódás, olykor kihívás a felnőttek számára is. A Múzeumok Éjszakája rendezvényein, vagy a BFL által immár két alkalommal megrendezett Levéltári Pikniken azt tapasztaltuk, hogy a kíváncsi, kalandvágyó felnőttek szinte félve kérdezték, hogy ők is kipróbálhatják-e a merítést. A szokásosnak mondható gyerekcsoportokon túl nyugdíjas klub tagjai, valamint a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Szervezetének ellátottjai is részt vettek programunkon, utóbbi esetben a gördülékeny kommunikációt jeltolmács segítette. *Levéltári kincseink* című, a Szolnok Televízió levéltári érdekességeket bemutató magazinműsorának köszönhetően még szélesebb nyilvánosságot kapott állandó kiállításunk, ahol három egymást követő adás foglalkozott az őspapír, a rongypapír és a korai íráshordozók történetével, amelyeket a helyi tv-adó rendszeresen ismételt.

Bármilyen korosztályú csoport látogasson is el a levéltárba, koruknak, igényüknek, valamint háttértudásuknak megfelelően szoktuk számukra a foglalkozások elemeit összeválogatni. A levéltár-látogatás kezdődhet raktári sétával, ahol beszélhetünk az MNL szolnoki tagintézményének történetéről, feladatairól, gyűjteményének érdekesebb darabjairól. Utóbbi témához jól illeszkedik *Levéltári kincsek* című állandó kiállításunk. A *barlangrajztól a nyomtatott könyvig* című papír- és írástörténeti állandó tárlatunk szintén bármely korosztály számára jól adaptálható. Érdekes kérdéskör

⁵ Várady, 2014: 92.

⁶ Garadnai, 2014: 86.

az állományvédelem, amelyet annak alapelveivel, az iratanyag állapotát befolyásoló tényezőkkel, a raktár kialakításának normáival, az iratok őrzési és tárolási módjaival magában a raktárban a legszemléletesebb körbejárni. Ennek folytatása is lehet akár – de külön témaként is megállja a helyét – a restaurátor-műhely felfedezése, ahol szemléltethetjük az iratok károsodásának lehetséges módozatait, bemutathatjuk a restaurátor által használt eszközöket és alapanyagokat, illetve az iratok tisztításának, javításának munkafázisait. Aki úgy gondolja, hogy ez a minden levéltáros és kezelő által jól ismert, tanfolyamok és képzések tematikájában kötelezően szereplő szaktudás a felnőtt és gyermek látogatók számára száraz és érdektelen, az téved. Ha a foglalkozást tartó a frontális ismeretátadás keretein túllépve az induktív, avagy a cselekvésből kiinduló ismeretfeldolgozást alkalmazza, a csoport tagjaival mintegy párbeszédet kialakítva együtt tárja fel velük a tényeket, vezeti rá a résztvevőket az összefüggésekre, akkor az ismeretszerzés élményszerűvé válik.

Előfordul, hogy olyan – például irodai titkári vagy alapfokú művészeti – szakképzésben részesülő diákok érkeznek intézményünkbe, akik választott szakmájuk okán tágabb háttérismeretekkel rendelkeznek. Ilyenkor lehetőségünk nyílik más jellegű témák kifejtésére is: hogyan kapcsolódik levéltárunk a megyei iratképzőkhöz, milyen módon keletkezik az irat, milyen iratanyag jut el az irattárból a levéltári raktárba, mit is takar a levéltári rendezés és jegyzékelés tevékenysége, mik azok a segédkönyvek és milyen módon vannak a segítségünkre, valamint bemutathatjuk akár egy klasszikus ügyfeles megkeresés menetét is. A restaurátor műhelyben is részletesebben szemléltethetjük a papír tulajdonságának vizsgálatait, ismertethetjük az egyes ragasztóanyagok, vegyszerek tulajdonságait, felhasználási körüket. Külön ki lehet térni a könyvrestaurálásra, amely magában foglalhatja egy régi kötet savtalanítását, tisztítását, javítását és/vagy újrakötését. Az ilyen alkalmak ideálisak arra, hogy a papírmerítők után egy újabb szakmát, a restaurátor sokoldalú, nagy türelmet, kitartást és anyagismeretet igénylő, értékmentő munkáját is bemutathassuk.

Egészen más módszert igényelnek a levéltárba látogató óvodás csoportok. Az 5–7 éves korosztály életkori sajátosságai alapján már folyékonyan beszél, kérdez, érti a válaszokat és magyarázat útján képes tanulni, emellett alkalmas a csoportmunkára is. Kíváncsisága igen erős tanulási motivációt eredményez. Az iskolaérett gyerek egyre jobban képes feldolgozni, tárolni, előhívni az emlékezetéből azt, amit hallott. Mindezek alkalmassá teszik őket arra, hogy a levéltárban olyan tematikus foglalkozáson vegyenek részt, amelyek mind időben, mind tartalmilag rájuk vannak szabva. A papírtörténeti kiállításunk látványos vitrinjei háromdimenziós formában segítik az ovisokat a korai papírgyártás munkamenetének elképzelésében. Törökülésben, párnákra ültetve őket a foglalkozást tartó is közéjük telepszik, így bensőséges hangulatú beszélgetést kezdeményezve – akár kézbe is adható szemléltető eszközöket felhasználva – járhatjuk körül a korai íráshordozók vagy a papír újrahasznosításának témáját. A különböző papírféleségek tulajdonságainak vizsgálatára kiválóan

alkalmas terep a restaurátorműhely, ahol a gyerekekkel teszteltethetjük azok szerkezetét, vastagságát, nedvszívó és teherbíró képességét, vagy szakítószilárdságát. A papírmerítés folyamatát lépcsőről lépésre haladva mutatjuk meg és mondjuk el nekik, majd elisméltetjük velük, ezáltal elősegítve az információk minél mélyebb rögzülését.

Egy-egy ilyen foglalkozás – bár gyerekjátéknak tűnik – rengeteg előkészítő munkát, koncentrációt, türelmet és nem utolsósorban megfelelő kontaktusteremtő képességet igényel. Tapasztalataink azonban azt mutatják, hogy az 5–7 évesen intézményünkben megélt pozitív élmény erőteljesen kihat a gyermek levéltárhoz fűződő későbbi viszonyára. Az idestova 10 éve folytatott levéltár-pedagógiai tevékenységünk elegendő ahhoz, hogy nyomon követhessük a foglalkozásainkon megforduló gyerekeket, és elmondhatatlan öröm számunkra, hogy a korábbi óvodás vagy alsó tagozatos látogatóinkat felső tagozatos vagy középiskolás diákként is viszontláthatjuk. 2018 szeptemberében a berlini Stasi-iratokat őrző levéltárból érkező és hazánkban nyolc hetet gyakornokoskodó Anna Lüders is meglepve látta, hogy az általánosan kevésbé „levéltárba valónak” tartott korosztállyal is milyen tartalmasan, a gyerekek figyelmét megfelelő mértékben lekötve, játékosan tanulva lehet eltölteni az időt.

Problémafelvetések

Bár sok pozitívum hangzott el beszámolónkban, a küzdelmeinket, kétségeinket és negatív tapasztalatainkat sem szeretnénk elhallgatni. Hiába került be a 2012. évi Nemzeti Alaptantervbe – a múzeumok és könyvtárak mellett végre a levéltárat is nevesítve –, hogy „az 5–8. évfolyamokon [...] fontos szempont a szűkebb és tágabb környezet történelmi, kulturális, vallási értékeinek átadása, valamint az, hogy a diákok megismerjék a történelmi múltat feldolgozók (történész, régész, nyelvész) munkájának alapelemeit. Ezt a törekvést támogatja a múzeumok és más közgyűjtemények (pl.: levéltárak) látogatása, rendeltetésének, szerepének ismerete.”⁷ Sajnos a gyakorlat azt mutatja, hogy néhány rendszeresen visszajáró pedagóguson kívül nehéz a levéltári foglalkozásokat „eladni” az iskoláknak. Nyilván közrejátszik ebben a feszített tempójú tanmenet, amely kevésbé segíti elő külső helyszínek kínálatának a tanítás idejébe történő integrálását. A tanórán kívüli foglalkozások szervezését a Pedagógiai Programok alapján a rendelkezésre álló órakereten belül úgy írják elő, hogy azok ne akadályozzák a tanítási órák megtartását. A délutáni levéltár-látogatásokra pedig szinte lasszóval kell manapság összefogdosni a nagyobb gyerekeket, hiszen különóráról edzésre vándorolnak, vagy fordítva.

⁷ Magyar Közlöny, 2012: 10707.

Az egyéb nehézségekkel már a 2017. évi MLE vándorgyűlésen is foglalkozott a levéltár-pedagógiai szekció kerekasztal-beszélgetés formájában,⁸ de sajnos az ország több levéltárát is sújtó kérdésekben csak ezek jelzéséig, összefoglalásáig sikerült eljutni, a megoldásuk továbbra is várat magára. A levéltári foglalkozásokra járó oktatási intézmények igényeit egy évre előre lehetetlen felmérni, ezáltal a programokhoz szükséges alapanyagok előzetes megigénylése közbeszerzés útján esélytelen (már ha egyáltalán rajta van a listán). Előfordul, hogy színes másolatokra lenne szükség, de megfelelő nyomtató híján ez házilag kivitelezhetetlen. A foglalkozásokért, levéltár-látogatásokért költségtérítést nem szedhetünk, így marad a restaurátor-műhely hulladékaival való zsonglőrködés és a kollégák által behordott, összegyűjtött alapanyagok új életre keltése.

Bár a levéltári törvény a közlevéltár feladatai között rendelkezik a levéltári anyag oktatási és közművelődési célú felhasználásáról,⁹ illetve az éves szakmai beszámoló készítésekor a kérdéssor kiter a látogatói számra, valamint a foglalkozásokra érkező csoportok számára, sajátos módon az adatok összesítésén és nyugtázásán kívül ezen a területen évek óta nem sok minden történt. Pedig a felmerülő nehézségek orvoslásával, szakmai továbbképzések szervezésével és a meglévő levéltár-pedagógiai kínálat bővítésével elérhetnénk, hogy gyarapodjon azon gyermek, diák és felnőtt látogatók száma, akik a levéltárat saját elhatározásukból és kedvükre keresik fel, nem pedig szükségszerűségből, kizárólag közigazgatási ügyeiket intézve.

Szakirodalom

1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99500066>.TV (A letöltés ideje: 2019. január 30.)
- 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a NAT kiadásáról. Magyar Közlöny 2012, 66. sz. 10653-10847.
- Boross–Hermann–Somfai, 2013 = Boross István–Hermann István–Somfai Balázs: Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesületének 2013. évi vándorgyűléséről. Levéltári Szemle, 2013. 2. sz. 84–93.
- Fülöp, 2011 = Fülöp Tamás: „Tantae molis erat...” Rövid helyzetjelentés a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár uniós pályázatáról. Levéltári Szemle, 2011. 4. sz. 71–74.
- Fülöp–Mákos–Szabóné, 2013 = Fülöp Tamás–Mákos Judit–Szabóné Maslowski Madlen: „Nyitott levéltár – velünk élő múlt”: az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár történelmi programsorozata általános és középiskolás tanulók számára. Levéltári Szemle, 2013. 4. sz. 55–60.

⁸ Horváth J.–Németh, 2017: 18–19.

⁹ 1995. évi LXVI. Tv. 13. § h)

Garadnai, 2014 = Garadnai Zoltán: Közművelődési kerekasztal a Magyar Nemzeti Levéltárban. Levéltári Szemle, 2014. 4. sz. 80–91.

Horváth J.–Németh, 2017 = Horváth J. András–Németh Ágnes: Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2017. évi vándorgyűléséről. Levéltári Szemle, 2017. 3. sz. 7–26.

Várady, 2014 = Várady Zoltán: Magyar Levéltárosok Egyesülete Vándorgyűlése, Szekszárd. 2014. június 30–július 2. Levéltári Szemle, 2014. 2. sz. 90–93.

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

Kiemelkedő szakmai tevékenységének elismeréseként *dr. Kovács Ilona* főlevéltáros, az **MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának** munkatársa, a „*Pro Archivum Nationali*” díj I. (arany) fokozatában részesült.

Az **MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltárának** nyugalmazott igazgatóhelyettese, *Apró Erzsébet* 2019. május 24-én jelentős elismerésben részesült. Sokéves magas színvonalú munkásságát, a Délvidék történetének kutatása terén végzett kiemelkedő és áldozatos tevékenységét a Délvidék Kutató Központ a „*Délvidék Kutatásáért Emlékérem*” adományozásával ismerte el.

Az **MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára** a Közép és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány XX. Század Intézetének támogatásával valósíthatta meg „*Sorspoggyászok, karrierek, életutak, kereszteződések a Nagy Háború árnyékában Sopronban*” című kiállítását. A projekt abból az alapkoncepcióból indult ki, hogy öt eltérő soproni életút keretében mutassa be az I. világháború poklába került emberek életútját és kényszerpályáját. A hagyományos kiállítás koncepcióján túlmutatva egy modern multimédiás tárlat született, az életutakat egy-egy kisfilmes animáció segítségével mutatták be, amelyek mellett a „sorspoggyászokban” az öt soproni személy pályáíve papír alapú dokumentációinak másolatai is szerepelnek a kiállításon.

A *Milton Friedman Egyetem Magyar Zsidó Történeti Intézete* és **Budapest Főváros Levéltára** 2019. június 21-én együttműködési megállapodást kötött. A felek kifejezték szándékukat közös forráskiadványok kiadására és konferenciák rendezésére, a zsidó egyesületek és szervezetek történetére vonatkozó közös adatbázis építésére és a zsidóság történetére vonatkozó források feltárásában való együttműködésre.

2019. július 10-én tíz évre szóló együttműködési keretmegállapodást írt alá *Cseh Gergő* Bendegúz, az **ÁBTL** főigazgatója és *Andriy Kohut*, *Ukrajna Biztonsági Szolgálat (SZBU)* Levéltárának igazgatója. Az együttműködés magában foglalja a levéltári tapasztalatcserét, iratfeltárást és dokumentumok cseréjét, tudományos projektek

megvalósítását, tudományos művek és forráskiadványok közös publikálását, valamint kiállítások szervezését.

Az MNL Országos Levéltárában *dr. Rácz György* öt éves főigazgató-helyettesi megbízása 2019 májusában lejárt. 2019. július 12-én az EMMI kulturális államtitkára jóváhagyta *dr. Germuska Pál* kinevezését, aki július 15-től az MNL új országos levéltári főigazgató-helyettese.

Manapság igen ritka, hogy valaki saját családjára vonatkozóan több száz éves eredeti iratokkal rendelkezzen. Dr. Hatvani Zoltán kutatómunkája során egyik rokonától jutott hozzá az 1612-ben nemességet szerző szigeti Hatvani család többségében 17-18. századi irataihoz, amelyeket 2019 nyarán adott át az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának. A mintegy 100 eredeti dokumentumot tartalmazó ajándék feldolgozása azonnal megkezdődött.

2019. augusztus 5-én megtörtént bejegyzésével hivatalosan is létrejött a görög-katolikus Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára. Az egyházmegyét 2015-ben hozta létre Ferenc pápa a Hajdúdorogi Egyházmegye szétválasztásával. Ez azt jelentette, hogy az egyházmegye levéltára is kettévált. Egyik része a Hajdúdorogi Főegyházmegye hivatalával együtt Debrecenbe költözött, másik része pedig, amely a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében lévő parókiák iratait tartalmazza, körülbelül 40 iratfolyóméter terjedelemben, Nyíregyházán maradt.

Dr. Gyimesi Endre, Zalaegerszeg korábbi polgármestere, miniszteri biztos az augusztus 20-i nemzeti ünnep alkalmából városvezetői tevékenységéért, valamint a levéltári szakterület fejlesztéséhez való hozzájárulásáért a Magyar Érdemrend Tiszti-keresztje kitüntetést kapta Áder János köztársasági elnöktől.

Augusztus 20-án *Pauler Gyula-díj*ban részesült *dr. Bernád Rita Magdolna*, a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség főlevéltárosa, akinek közel húszéves szakmai tevékenysége során a főegyházmegye területén kilenc regionális gyűjtőlevéltár jött létre. Sokoldalú munkáját, a levéltári hálózat fölállítását és működtetését példás hivatástudattal, szolgálatkészen és kitartóan végzi. Az idén kiosztott másik Pauler-díjat *dr. Hermann István*, a Veszprémi Érseki Levéltár egykori vezetője kapta, aki utóbb a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára igazgatója, majd főlevéltá-

rosa lett, ahol előremutató gondolkodásával és emberi hozzáállásával példát mutatott az intézmény minden dolgozójának. Emellett a Nemzeti Kulturális Alap közgyűjtésményi kuratóriumának tagjaként és a Magyar Levéltárosok Egyesülete alelnökeként is sokat tett a magyar levéltárügyért.

A Magyar Nemzeti Levéltár Informatikai és E-levéltári Osztályán dolgozó *Kántás Balázs* az irodalomtörténet területén kifejtett tevékenységéért az Emberi Erőforrások Minisztere által adományozható *Gérecz Attila-díj*ban részesült.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** 2019. szeptember 1-jén vizuális arculatváltáson esett át. Az új profil – a tervezői szándék szerint – a történelmi múlt és a levéltárszakma digitális jövőjének jegyeit egyesíti: egyszerre fejezi ki az ország legnagyobb és legrégebbi közgyűjteményét megillető státuszt, miközben egy 21. századi modern, szolgáltató intézmény képét is sugározza. Az arculatváltás stratégiai célja, hogy egy új, karakteres forma segítségével szólítsa meg a nagyközönséget, ezzel is növelve az intézmény társadalmi beágyazottságát.

2019. szeptember 6-án nemzetközi konferenciát rendezett a **Nyitrai Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltára**. A rendezvényen először adták át a Pro Archivó-plaketteket azoknak, akik az intézmény munkáját segítették. Az elismerésben többek között *Kujbusné dr. Mecsei Éva*, az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárának igazgatója részesült.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** 2019 őszétől többéves, családtörténet-kutatást népszerűsítő és segítő projektet indít *Hetedíziglen* címmel. A projekt bemutatójára szeptember 17-én került sor az MNL Országos Levéltára Bécsi kapu téri épületében.

2019. április 4-én a **Magyar Nemzeti Levéltár** és a *Nemzeti Színház* együttműködési megállapodást írt alá, amelynek értelmébe a két intézmény a 2019/2020-as évadban kiállítás-sorozatot indít útjára *Kincstár* címmel. A sorozat első tárlata – amely szeptember 21-én nyílt meg – az új Nemzeti Színház épületére 1912-ben kiírt pályázat terveit és Váradi Aranka színésznő naplóját mutatja be. A kiállítás 2020. január 31-ig tekinthető meg a Nemzeti Színház épületében.

A Ráday Levéltár és a Ráday Gyűjtemény Kézirattárának iratanyaga 2019. szeptember 25-től Budapest Főváros Levéltára kutatótermében vált kutathatóvá. A Ráday Kollégium Markosovszky tér felőli szárnyát – amely korábban otthont adott a levéltárnak is – lebontják, és teljesen újjáépítik.

2019. szeptember 30. és október 2. között a Soproni Egyetemen tartotta vándorgyűlését a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség. A rendezvény három fő kérdéskört járt körül az egyetemi levéltárak aktuális kérdésein túl: az egyetemi jubileumok – egyetemi levéltárak, 1919 és a magyar egyetemek, valamint a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia és az egyetemi levéltárak témaköröket. A Nyitott Levéltárak programsorozat 2019. évi tematikájához – fürdő kultúra, turizmus – kapcsolódva is hangzott el előadás a rendezvényen.

Budapest Főváros Levéltárának főigazgatója, dr. Kenyeres István 2019. október 1-jével öt évre megbízta dr. Hermann Istvánt az intézmény tudományos–szakmai főigazgató-helyettesi feladatainak ellátásával.

Október 2-án ünnepélyes sajtótájékoztató keretében adta át Kásler Miklós az emberi erőforrások minisztere az MNL Országos Levéltára részére Kiss Ernő honvéd altábornagy, aradi vértanú, eddig ismeretlen búcsúlevelét. A Kiss Ernő által írt, ismert búcsúlevelek száma ezzel háromra bővült. A levél Kiss Ernő címeres levélpapírára íródott német nyelven, a címzett, a tábornok féltestvére, Juliana von Leeuwen volt. A levélből kitűnik: Kiss Ernő rokonai próbáltak közbenjárni érdekében, valamint az írás arra is bizonyíték, hogy a tábornok valóban kérte felmentését 1849 januárjában.

Új történelmi blog indult az MNL Nógrád Megyei Levéltárának honlapján „Sodrásban és ellenállásban” – Nógrád megye 1918–1924 címmel.

A Magyar Nemzeti Levéltár gondozásába kerül hatszázezer, a II. világháborúban és azt követően szovjet táborokba hurcolt magyar fogoly azonosító kártyája – jelentették be 2019. október 14-én a Parlamentben tartott sajtótájékoztatón. Az együttműködési egyezmény értelmében 2019. december 1-jéig öt szakaszban, összesen 682.131 nyilvántartó kártya másolata került a Magyar Nemzeti Levéltár őrizetébe, ami 1 364 262 digitális felvételt jelent. Az anyag feldolgozása a jövő évben indulhat meg. A teljes adatfeltöltés várhatóan 2020 végére készül el.

■

Október 15-én szentmisével adtak hálát az **Országos Katolikus Gyűjteményi Központ** (OKGYK) alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából. Ezt követően előadások hangzottak el az intézmény múltjáról. Az esemény végén az OKGYK egykori vezetésében, illetve a katolikus gyűjtemények feldolgozásában legrégebben dolgozók díjat vehettek át az igazgatótól, Varga Lajos váci segédpüspöktől.

■

Október 15–16-án Szolnokon tartotta soros, immáron nyolcadik ülését a **Magyar–Orosz Levéltári Együttműködési Bizottság**. Az eseményre, és az azt kísérő szakmai programokra Andrej Juraszovval, a Föderációs Levéltári Ügynökség (Roszarhiv) helyettes vezetőjének vezetésével hatfős orosz levéltári delegáció érkezett Magyarországra. A magyar fél ennek az ülésnek a keretében jutott olyan információk birtokába az oroszországi szakhatósági levéltárakban őrzött hungarika-anyagokról, amelyek eddig a magyar kutatók előtt nem voltak ismertek. A tárgyalófelek megállapodtak abban, hogy az I. világháború galíciai frontjának 1914–1915. évi eseményeit bemutató, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, illetve az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltár (RGVIA) közös szerkesztésében készülő kétnyelvű albumot előreláthatólag 2020 első felében a magyar fél adja ki Magyarországon. A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) és az Orosz Állami Gazdasági Levéltár (RGAE) együttműködésében megvalósuló Budapest–Moszkva: két főváros metrója című történelmi albumot pedig a Roszarhiv adja ki Oroszországban 2020 második felében. 2020 tavaszán egy dokumentumkiállítást és ahhoz kapcsolódva kerekasztal beszélgetést szerveznek Budapesten Magyarok a Kominternben címmel, továbbá 2021-ben orosz nyelvű dokumentumgyűjteményt jelentetnek meg Magyarország és a Komintern címmel. Ennek a kötetnek a magyar nyelvű változata várhatóan 2022-ben lát majd napvilágot. Az ülés zárásaként Andrej Juraszov ünnepélyes keretek között adta át dr. Szabó Csabának, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatójának azt a 30 tételből álló, Mindszenty József esztergomi érsekre, hercegprímásra vonatkozó iratlistát és a hozzá tartozó iratmásolatokat, amelyeket az orosz kollégák az Orosz Állami Társadalom- és Politikatörténeti Levéltár és az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Levéltárának fondjaiból reprezentatív jelleggel válogattak ki.

■

Az *Eszterházy Károly Egyetem* kezdeményezésére tíz Heves és Borsod megyei oktatási, kulturális és közgyűjteményi intézmény, köztük az **MNL Heves és Borsod Megyei Levéltárai** regionális szakmai együttműködési megállapodást kötöttek. A megállapodás fő célja, hogy olyan hosszú távú szakmai fórum jöjjön létre, amely a lehető legszélesebb körben igyekszik a regionális történettudományi és társada-

lomtudományi kutatásokat felkarolni, segíteni, összehangolni és az eredményeket közzétenni. A Régiótörténeti Szakmai Fórum évente régiótörténeti konferenciát szervez és megjelenteti a Régiókn története című közös periodikát. Ezzel összefüggésben újtára indult az AgriAnno Program, amelynek célja az Eger és vonzáskörzetének 20. századi történelmére vonatkozó kulturális örökség gyűjtése, megőrzése, feldolgozása és sokoldalú, élményszerű bemutatása a város és a környék lakosságának bevonásával. A program keretében az együttműködő felek kampányt szerveznek, amelynek célja a 20. századi Eger mindennapi életével kapcsolatos írásos és tárgyi emlékek összegyűjtése, valamint a tudományos ismeretterjesztés olyan fórumainak megteremtése és összehangolása, amelyek által az egri civilek is bekapcsolódhatnak a város 20. századi történetének feltárásába.

2016 és 2019 között az MNL Nógrád Megyei Levéltárának Balassagyarmati Fióklevéltárában több jelentős beruházás történt. Lecserélték az elavult fűtési rendszert, új kazánok és radiátorok biztosítják az egyenletes fűtést és a hatékony energiafelhasználást. Az energetikai megújulást szolgálja a régi ajtók és ablakok cseréje. Az átalakítások során az épület új tetőhéjazatot kapott, és homlokzata is megújult.

A *Shanghai Városi Levéltár* négytagú delegációja 2019. november 11-én érkezett **Budapest Főváros Levéltárába**. Shanghaiból első alkalommal látogattak Magyarországra a levéltár képviselői. Látogatásuk célja az intézményben folyó digitalizálási tevékenység tanulmányozása, valamint a két városi levéltár közötti együttműködési lehetőségek feltérképezése volt. A tárgyalások során a két város építészetét bemutató kölcsönös kiállítások megvalósítására tettek javaslatokat.

Az utóbbi időszakban számos egyházi levéltár törekedett arra, hogy iratanyagának frekvéntáltan kutatott részeit digitalizálja, s azt a szélesebb közönség számára is elérhetővé tegye. Ehhez a körhöz csatlakozott az idei esztendőben a **Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár**, valamint a **Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára e-kutatási szolgáltatásai** elindításával. Ezzel párhuzamosan a **Pécsi Egyházmegyei Levéltár** tovább bővítette internetes szolgáltatását az iskolaszékek és az egyházközségi képviselőtestületek jegyzőkönyvi anyagának közzétételével.

Világi Dávid

A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése

Gyula, 2019. szeptember 9–11.

A tudósítás több munkatársunk közös munkája:

Bédek Eszter, Breinich Gábor, Kovács Eleonóra, Laczlavik György, Polgár Tamás, Rácz Attila, Szálkai Tamás, Szlabey Dorottya, Zsidi Bernát.

2019. szeptember 9. és 11-e között került sor az MLE 2019. évi vándorgyűlésére, amely ezúttal Békés megyében, Gyulán valósult meg. A rendezvényt a szokott módon az ünnepi események nyitották. Köszöntőt mondott Görgényi Ernő polgármester (Gyula Város Önkormányzata), Zalai Mihály elnök (Békés Megyei Közgyűlés), Kenyeres István elnök (Magyar Levéltárosok Egyesülete), valamint Erdész Ádám igazgató (MNL Békés Megyei Levéltára). Ezt követően Kenyeres István üdvözölte a külföldi levéltáros vendégeket, az egyesületek képviselőit. A köszöntők elhangzása után került sor a Dóka Klára-díj átadására.

A vándorgyűlés két nagy, meghatározó téma köré szerveződött, s ezek adták a rendezvény szakmai háttérét. Az első a *Levéltár és közigazgatás* témaköre, amely az első nap plenáris ülésének témáit meghatározta, a második *Fürdőkultúra, gyógyturizmus* története és levéltári forrásai, amely a harmadik nap plenáris konferenciájának tárgya volt. A második napon a szekcióülések zajlottak.

A *Levéltár és közigazgatás* témakör mindig is a levéltárügy egyik komoly meghatározó eleme, hiszen az archívumoknak már létrejöttükkor eleve jogi és közigazgatási célok segítségét, a hivatalos szervek és az állam lakosainak mint ügyfeleknek az ügyeit kellett ellátniuk. E feladatkör mindvégig az intézmények feladata maradt, akkor is, amikor a levéltárak szerepkörébe a tudományos, majd később a közművelődési feladatok is beépültek. A közelmúltban annyiban vált ez hangsúlyossá, hogy Magyarországon is kialakult, illetve kialakulóban van az európai mintákat követő elektronikus ügyfélszolgálati rendszer, az elektronikus ügyintézés és velejárói.

Három előadás világította meg különböző hangsúlyokkal az intézmények előtt álló feladatokat és követelményrendszert, a jelen és a közeljövő kérdéseit. Latorcai Csaba, az EMMI közigazgatási államtitkára *Közigazgatás és a levéltárak* című előadásában az intézmények felé irányuló igények és a feléjük támasztott követelményrendszer, az új típusú levéltáros tudás fontossága, az új levéltári gyakorlat kulcs-gondolatokra építette előadását.

Takács Árpád, a Békés Megyei Kormányhivatal kormány megbízottja azokat a kérdéseket és együttműködési pontokat mutatta be, amelyek munkája során, a gyakorlatban megvalósultak az illetékes levéltárral *Békés megye területi közigazgatása, az iratkezelés sajátosságai* című előadásában.

Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója *Levéltárak és a közigazgatás* című előadása a levéltárak szemszögéből vázolta a jelenlegi helyzetet. Az intézmények új követelményekkel kerültek szembe, az erre adandó válaszok mind szakmai, mind technikai, infrastrukturális téren változásokat, fejlesztéseket feltételeznek. Hogy tudnak az intézmények e kihívásoknak megfelelni, s pontosan hogy működik majd mindez a gyakorlatban? Ezek csak a főbb kérdések a témakört illetően, amelyek nem válaszolhatók meg csak az intézmények oldaláról, hanem az igényeket megfogalmazó, egyben együttműködő fenntartó részvétele is szükséges.

A fentiek jegyében elhangzó három előadás után Biszak Sándor, az Arcanum Adatbázis Kft. vezetője tartotta meg előadását, amelyben egy jól sikerült együttműködés eredményeit mutatta be *A helyi sajtótermékek tömeges digitalizálása a megyei levéltárakkal együttműködésben* címmel.

Nemzetközi szekció

A nemzetközi szekció referátumai is a levéltárak és a közigazgatás témakörhöz kapcsolódtak. Résztvevői Kenyeres István (Magyar Levéltárosok Egyesülete), Karin Sperl (Verband Österreichischer Archivarinnen und Archivare), Brigitte Rigele (Österreichischer Arbeitskreis für Kommunalarchivarinnen und Kommunalarchivare), Dražen Kušen (Hrvatsko Arhivističko Društvo), Martina Orosová (Spoločnosť slovenských archivárov), Wiesław Nowosad (Stowarzyszenia Archiwistów Polskich), Ralf Jacob (Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e.V.), Misiuk Mykhailo (Kárpátaljai Állami Levéltár) saját országaik levéltári tapasztalata alapján többek között a következő kérdéseket érintették:

- Mi az általános viszony a levéltárak és az állami, önkormányzati közigazgatási szervek között?
- Mennyire tekinti a közigazgatás partnernek a levéltárakat?
- Milyen főbb szolgáltatásokat nyújtanak a levéltárak a közigazgatás felé?
- Milyen főbb jogosítványaik vannak a levéltáraknak a közigazgatási szervek iratkezelése kapcsán?
- A közigazgatásban Európa-szerte bevezetett elektronikus ügyintézési szolgáltatások mennyire hatnak a levéltárak munkájára?
- A levéltárosok képzése, továbbképzése milyen mértékben segíti elő a paradigmaváltást?

Forrásközlő szekció

A forrásközlő szekció ülésének témája *A magyar arisztokrácia utazásai itthon és külföldön (18–20. század)* volt.

Laczlavik György (főosztályvezető, MNL OL) előadásában (*A magyarországi arisztokraták utazásainak levéltári forrásai*) az utazások történetének kutatása szempontjából legjellemzőbb irattípusokat mutatta be. A naplókön visszaemlékezéseken, levezésen kívül szóba kerültek az ezeket kiegészítő nem ego-dokumentumok is, egy-egy jellemző példával.

Arany Krisztina (főlevéltáros, MNL OL) *Arisztokraták vidéki utazásai a 18. századi Magyarországon. Theresa Corsan naplója* című előadása Gyulához is köthető tartalommal bírt. Az MNL-en belül működő kutatócsoport terve, hogy a Családtörténeti Lendület Kutatócsoporttal közösen kiadja Harruckern Josefa (Károlyi Antalné) zongoratanárnőjének 1757–1758 közötti naplóját, továbbá egy ugyannerre az időre vonatkozó visszaemlékezést Anton Hueber tollából, aki a Harruckernek káplánja volt gyulai tartózkodásaik idején. Az előadás során betekintést nyerhettünk a Harruckernek, illetve a Károlyaik mindennapjaiba elsősorban utazásaikon keresztül.

Fazekas Rózsa (főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem) *Károlyi György utazásai* című előadásában elsősorban Károlyi párizsi utazásait vizsgálta, az előadások ismertetésén túl arra is kitért, hogy ezek az utazások milyen hatással voltak az utazóra, illetve feleségére, hogyan hasznosították ezeket későbbi életükben.

Bakó Zsigmond (levéltáros, MNL OL) előadása speciális módon kapcsolódott a szekció tematikájához. *Az utazás egy sajátos válfa. Út az emigrációba – Windischgrätz Mária visszaemlékezése* című előadása a kényszerből történő kivándorlás esetét mutatta be. Az előadó részletesen a Windischgrätz Mária iratai között fennmaradó naplók, visszaemlékezések és levelezések feldolgozásával az utolsó történetet, vagyis az 1949-es emigrációt mutatta be.

A Forrásközlő szekció előadásai a tudományos hozadék mellett számos érdeklődőnek tartogattak új történeti információkat és érdekességeket.

Oktatás- és tudománytörténeti szekció

Az oktatás- és tudománytörténeti szekció a vándorgyűlésen két témát vett górcső alá: a fürdőkultúrát és a Tanácsköztársaság időszakának felsőoktatás-politikáját.

Draskóczy István (egyetemi tanár, ELTE BTK) *16. század közepi leírás Magyarországy gyógyvizeiről* című előadásában áttekintést adott Wernher György humanista *De admirandis Hungariae aquis hypomnematum (1549)* című művéről. Bemutatta Wernher életútját, majd elemezte a humanista fürdő (például Buda, Pest, Esztergom, Galgóc, Stubnya, Selmecbánya), savanyúvíz (például Zólyom, Beszterce) és hideg forrás (például Mislóka) leírásait.

Magasházyné Székesvári Ildikó (levéltáros, SE Levéltára) előadását elfoglaltsága miatt Molnár László (igazgató, SE Levéltára) tartotta meg *Gyógyfürdők és fürdőkultúra Magyarországon - A Semmelweis Egyetem Levéltárának Magary-Kossa Gyula képgyűjteménye alapján* címmel. Ismertette a neves orvos(történész) életét, illetve képgyűjteményének fürdőkre vonatkozó darabjait. Többek között az alábbi fürdőhelyekről és a hozzájuk kapcsolódó forrásrészletekről adott áttekintést: Szejke fürdő, Borszék, Marilla, Mehádiai gyógyhely – Herkulesfürdő, Tusnádfürdő, Suli-guli, Luhi Margit-forrás.

Vajda Tamás (igazgató, SZTE Levéltára) *Törekvések balneológiai intézet alapítására a szegedi egyetem első évtizedeiben* című előadásában bepillantást engedett a szegedi fürdőkultúra kialakulásának történetébe. Megmutatta, hogy a szegedi gőzfürdő (1896) hogyan vált gyógyfürdővé (artézi fűrés, 1927), majd ismertette a szegedi egyetem hogyan tett sikertelen kísérletet egy, a gyógyfürdőhöz kapcsolódó, balneológiai intézet létrehozására az 1940-es években.

Osváth Zsolt (levéltáros, SE Levéltára) *Sport- és turisztikai élet a kolozsvári tudományegyetemen 1872–1919* címmel tartott előadásában a kolozsvári egyetem sportklubjai és híres sportolói (diákok és tanárok egyaránt) között kalauzolta végig a hallgatóságot. Ennek a körében szó esett a Kolozsvári Athletikai Club (KAC)-ról, a Kolozsvári Egyetemi Athletikai Clubról, illetve sportolóikról: pl. Borbély Györgyről (KAC), Göllner Béláról (KAC), Somodi Istvánról (KEAC).

Levéltár-pedagógiai szekció

Szintén a vándorgyűlés második napján került sorra a levéltár-pedagógiai szekció ülése, amelyen Décsey Sándor (igazgató, Wass Albert Könyvtár és Múzeum) *Múzeumpedagógiai foglalkozások a Tapolcán őrzött dokumentumok alapján* című előadásában lényegében azokat a forrástípusokat mutatta be, amelyeket a tapolcai múzeum használ a múzeumpedagógiai foglalkozásai során.

Rácz Attila (főosztályvezető, Budapest Főváros Levéltára,) *Levéltár-pedagógiai képzés, illetve 2 foglalkozás bemutatása Budapest Főváros Levéltárában* című felszólalásában a március 15-i nemzeti ünnephez kapcsolódó levéltár-pedagógiai foglalkozást, valamint egy 4 ország részvételével zajlott Európai Unió táborát mutatott be.

Állományvédelmi szekció

Az állományvédelmi szekció első felszólalója, Balogh Sándor (főrestaurátor, BFL) előadásában (*Kötés restaurálások tanulságokkal*) három gyakorlati példán keresztül látszólag a könyvkötés oldaláról közelítette meg a gyakorlati munka végzése közben jelentkező problémákat. Valójában több elméleti kérdést vetett fel az elvégzendő munka mértékének szükségességéről és a restaurátor kompetenciájáról, a restaurátori munka megtervezésének fontosságáról.

P. Holl Adrien (főosztályvezető, BFL) előadásában (*Katasztrófa utáni iratanyag mentése a Ráday Levéltár példáján*) a januárban történt tragikus tüzeset utáni azonnali levéltári iratmentési eljárást mutatta be, amelyet irányításával a Budapest Főváros Levéltára szárító, restauráló és könyvkötő műhelyeiben mintegy 25 fő levéltári munkatárs végzett együttes munkával. Ezután a teljes Ráday Levéltár és a muzeális könyvtári rész (összesen 1300 ifm-nyi) anyagának költöztetését és az ehhez kapcsolódó megelőző állományvédelmi intézkedéseket mutatta be. Összegzőként elhangzott, nincs katasztrófa esetén közös közgyűjteményi protokoll és nem állnak rendelkezésre Magyarországon a fagyasztva szárítás vagy tömeges (több kamrás) fertőtlenítéshez szükséges berendezések. A témához hozzászólt Hajdú Zsófia, a Pre-Con Restaurátor Kft. vezetője is saját iratmentési tapasztalatai alapján.

Nemes L. Ágnes (osztályvezető helyettes, MNL OL) és Szlabey Dorottya (főrestaurátor, MNL OL) a víz témájához kapcsolódva tartotta meg *Nedves tisztítás, párasítás és gélek használata a papírrestaurálásban* című előadását. A papírrestaurálás első lépése a dokumentumokon található szennyeződések mechanikus eltávolítása a száraz tisztítás során. A felületen található szennyeződések a tárgyra nézve több veszélyt is jelentenek. A por különböző alkotóelemei vonzzák a kártevőket és a gombákat, mert részben táplálékul szolgál, részben képes a nedvességet magába szívni és megtartani. Másrészt az apró, érdes szemcsék koptatják, csiszolják a papír és a pergamen felületét. A papíron található foltok, elszíneződések csökkentése érdekében tehető leghatásosabb lépés a papír nedves tisztítása. Azonban a folyadékok alkalmazása mindig egy magas kockázatú beavatkozás, csak abban az esetben végezhető el, ha a papír állapota és az azon található festék- és íróanyagok jellege megengedi.

Gélek használatával, sokkal jobb eredményeket érhetünk el, mint adott esetben egy oldószerbe merítés alkalmazásával, mivel a gélbe zárt oldószer sokkal lassabban párolog. Az előadók hangsúlyozták, hogy a gélek használata a papírrestaurálásban még kísérleti fázisban van, de az eredmények biztatóak.

Az előadások után beszélgetés alakult ki, különösen a katasztrófák megelőzése és az iratmentés problémájának témájában.

Informatikai szekció

Az informatikai szekció előadásainak középpontjában a közigazgatás és a levéltárak kapcsolatának kérdései, illetve a levéltári nyilvántartások problémája állt. Elsőként *A közigazgatási adatigénylések kiszolgálása a kormányzati informatikai infrastruktúrán keresztül* című előadás hangzott el. Szatucsek Zoltán igazgató és Kohút Sára igazgatóhelyettes (MNL Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Uniók Projekt Igazgatósága) közösen *összeállított* előadását utóbbi mutatta be. Elmondta, hogy az MNL-ben 2015-ben elindult el a Közigazgatási eljárásokhoz kapcsolódó levéltári szolgáltatás fejlesztése című projekt megvalósítása, amelynek célja az állampolgárok

és a közigazgatási intézményrendszer számára nyújtott szolgáltatások egyszerűsítése, elektronizálása és országos kiterjesztése. Az intézmény ennek jegyében olyan elektronikus szolgáltatáscsomagot alakított ki, amelynek a segítségével a hivatali ügyek intézéséhez automatikusan biztosítja a kérelmező vagy az ügyintéző szervek részére a szükséges igazoló iratanyagot. A közigazgatási eljárásokhoz kapcsolódó szolgáltató-képesség kialakításához szükséges volt a meglévő szakrendszerek alkalmazás-fejlesztésére, illetve a projekt keretében elektronizált feladatok ellátásához új szakrendszerek implementálására. Jelentős átalakuláson ment keresztül az Elektronikus Levéltári Portál, ezzel összefüggésben a nyilvántartó (scopeArchiv) és archiválást biztosító (Preservica) rendszerek, továbbá bevetésre kerül az elektronikus ügyintézés biztosító Poszeidon, az e-learning képzést támogató Moodle, Hiba- és igénykezelő, valamint egy Vezetői Információs Rendszer is.

Bodó Attila Pál (főosztályvezető, EMMI), az *E-kormányzat, E-igazgatás és az E-ügyintézés jogi kérdései* címmel tartott előadásában az elektronikus ügyintézés aktuális kérdéseiről tartott átfogó tájékoztatást. Bevezetőjében az igazgatási folyamatok elektronizálására vonatkozó szempontrendszer követelményeinek rögzítésére és ehhez kapcsolódóan az e-igazgatás körében felmerülő ügyvitelszervezési kérdések bemutatására került sor. Ezen alapvetéshez igazodva elsőként az elektronikus ügyintézésre vonatkozó főbb szabályzók mellett az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény által előírt alapkötelezettségeknek és az elektronikus ügyintézés biztosítására kötelezett szerv által teljesítendő ún. minimumkövetelmények ismertetésére került sor. Egy igazgatási folyamatára segítségével szemléltette az elektronikus igazgatási ügyintézési folyamat főbb lépéseit úgy, hogy az igazgatási és iratkezelési folyamathoz kapcsolódó, ún. minimumkövetelményeknek megfelelő szabályozott- és központi elektronikus ügyintézési szolgáltatások is bekerültek a folyamatba. Az igazgatási folyamatára és a minimumkövetelmények együttesen demonstrálták az elektronikus ügyintézési szolgáltatások szükségességét és megfelelőségét egy adott igazgatási részfolyamat tekintetében. A szervezeti szabályzók körében mintegy figyelemfelhívásként a kötelezően elkészítendő szabályzatok bemutatása is megtörtént. Ennek keretében az információátadási-, az elektronikus aláírási és bélyegzési-, a másolatkészítési, valamint archiválási szabályzat tartalmi elemeit is külön-külön ismertette. Az előadás kitért a kormányzati adattrezor és a kormányzati adatközpont főbb elemeire. Zárásként az egységes Állami Alkalmazás-fejlesztési Környezetről és az Állami Alkalmazáskatalógusról szóló jogszabályokat érintő rövid kitekintésre is sor került, amelyet ezt követően összegzésként a jövőben jelentkező feladatok is megemlítsre kerültek.

Cseh Gergő Bendegúz (főigazgató, ÁBTL) Úton az egységes levéltári nyilvántartó rendszer felől címmel a magyar levéltáros szakma régóta húzódozó, megoldatlan problémájáról, az egységes levéltári nyilvántartó rendszer működéséről vagy éppen annak hiányáról tartott előadást, amely azt járta körül, hogy milyen jogszabályi

kötelezettség vonatkozik a levéltári törzskönyvi- és szervnyilvántartások vezetésére, azok egységes gyűjtésére és nyilvánosságra hozatalára, illetve milyen megoldásokat használ jelenleg a szakma. A hatályos szakmai követelményrendelet, a 27/2015 (V.27.) sz. EMMI rendelet nem írja elő egységes levéltári nyilvántartó rendszer alkalmazását, a korábbi azonban még tartalmazta ezt a kitétele. Ennek megfelelően 2005 és 2012 között működött még az ún. e-Archívum, amely rengeteg feladatot (és bosszúságot) is okozott ugyan a levéltárosok számára, de legalább biztosította a kötelezően vezetendő nyilvántartások egységes informatikai hátterét. Ennek a programnak a fokozatos „elenyészésével” nincs ma ilyen egységes elektronikus rendszer Magyarországon, ezért több levéltár még mindig az elavult és mindenféle informatikai támogatást nélkülöző e-Archívumot használja ma is. A szakfelügyeleti tapasztalatok azt mutatják, hogy 2018-ban például a közlevéltárak 65,2%-a papír alapon vezeti a hivatalos szervnyilvántartását. Alternatív megoldásként a scopeArchiv jöhet szóba, amelyet a közlevéltárak közel fele használ (az MNL tagintézményei és Budapest Főváros Levéltára), a többi közlevéltár azonban ennek költségeit nem tudja önmaga vállalni. Ezek az intézmények általában az ICA szabványira épülő, nyílt forráskódú, ingyenes ATOM-rendszert használják, amely sok tekintetben hasznos és megfelelő a kisebb intézmények számára, bár nem alkalmas minden kötelező nyilvántartás vezetésére. Jelenleg az ATOM rendszert használják az egyházi levéltárak „Arca” néven (51 intézmény), illetve a felsőoktatási intézmények UnivA név alatt (17 intézmény). A jövőben valószínűleg nem várható egységes levéltári nyilvántartó rendszer fejlesztése vagy megvásárlása, legalábbis az MNL által vezetett levéltári aggregációs munkabizottság tervei között ez nem szerepel. Ami az egységesítés területén várható, hogy az adatszolgáltatás és a publikálás egységesítését megpróbálják megoldani az Európai Levéltári Portálon, vagy a hazai Elektronikus Levéltári Portálon keresztül.

A záró előadást Gerhard Péter (osztályvezető, Budapest Főváros Levéltára) tartotta a *„Közigazgatási eljárásokhoz kapcsolódó levéltári szolgáltatás fejlesztése”* címmel.

A KÖFOP projektről szólva elmondta, hogy bár az E-levéltár projekt: konzorciumi keretben valósult meg: MNL, BFL, NISZ részvételével, azonban a BFL nem kedvezményezettje ennek a projektnek, viszont számos e-levéltári funkcionalitás átalakul, ami érinti a BFL-t is. A KÖFOP projekt céljai közül a BFL-t az új Elektronikus Levéltári Portál (ELP), a scopeQuery kiváltása, az új Preservica-folyamatok, az LNYRK, és a NISZ-hardverek lecserélése érinti. Az új Elektronikus Levéltári Portál lehetőségei közül megemlítette a korábbi tapasztalatok felhasználásával az egyszerűbb működés felé lépést, és a megjelenítés korszerűsítését. A kockázati oldalon a visszalépés az eddig használt funkciókban, a megbízhatatlan vagy lassú működés, hosszú teljes leállás mellett főként az emelte ki, hogy a fejlesztés még nincs kész.

Ezt követően a kutatói adminisztráció régi-új menetének összevetésével bemutatta a változásokat, majd az Elektronikus Levéltári Portál keresési funkcióinak

problémaival foglalkozva szólt a megvalósítás alatt álló fejlesztés irányairól. Nevezetesen arról, hogy az egyes forrásrendszerek (MNL LNYR, BFL LNYR, Preservica) egyben kereshetőek lesznek (egyszerű, részletes, struktúra). A BFL adatai külön is kereshetővé válnak. Az összefésült scope- és Preservica-találatok új szinkronizációs mechanizmussal fognak dolgozni, és az összes találat megjeleníthető. Az ELP Közös Kereső fejlesztése kapcsán vázolta a keresési lehetőségek és a találatok megjelenítésének újabb lehetőségeit. Ezután kitért a Preservica alkalmazással végzendő feladatokra, és megemlítette a munkafolyamatok felhasználóbarát módosítását. Előadása összegzésében jó elképzelésekről számolt be, azonban megemlítette, hogy a megvalósítás elhúzódnása miatt a rendszer finomhangolására már nincs lehetőség, ami kockázatot jelent a teljeskörű megvalósulás terén. Kérdés, mondta, hogy vajon sikerül-e változtatni az ELP látogatottsági arányán. Problémának jelezte, hogy továbbra sem lesz egy levéltári alapoldal, valamint, hogy a találatok relevancia szerinti elrendezése továbbra sem lesz megoldott.

Az előadásokat élénk eszmecsere követte. A felvetett kérdésekre az előadók és az igen aktív résztvevők közösen kerestek válaszokat, és próbálták meg értelmezni az előadásokban elhangzottakat.

Plenáris ülés

A harmadik nap plenáris ülése a már említett *Fürdőkkultúra, gyógyturizmus* témakört tárgyalta.

Varga István könyvtáros, helytörténész (Fonyód) érdekes társadalomrajzot mutatott be *A társadalmi és politikai elit a fonyódi villasoron a két háború között* címmel. A képekkel bőségesen ellátott előadás szemléletesen mutatta be egy társadalmi csoport kapcsolati hálóját, életmódját, valamint a hozzájuk kapcsolódó épületeket is.

Polgár Tamás az MNL Somogy Megyei Levéltára igazgatója *A Balatoni Sportélet története 1935–1946* című előadása az évente megrendezett program háttérét, szervezését, jelentőségét mutatta be korabeli sajtó és filmfelvételek felhasználásával.

Bódán Zsolt, az MNL Békés Megyei Levéltára osztályvezetője egy korábbi korszakba kalauzolta a hallgatóságot. *Egy gyulai polgárcsalád fürdőbe járási szokásai* című felszólalása során a Ladics család tagjainak utazási szokásaival, fürdőlátogatási élményeivel, valamint a család irathagyatékával ismerkedhettek meg a konferencia résztvevői.

Erdész Ádám, az MNL Békés Megyei Levéltára igazgatója más spektrumból indította előadását, azt vizsgálta, hogy a turizmus miként befolyásolja egy település életét, fejlődését. *A fürdőskultúra, a turisztika mint városformáló erő* című előadása a gyulai tapasztalatokkal ismertette meg a közönséget.

E témához kapcsolódott Béres István, Gyula város főépítészének előadása *A sziget-erőd projekt – egy múltira alapozott nagy turisztikai beruházás tervei*.

Kerényi Éva, a Gömör-Kishonti Múzeum munkatársa (Rimaszombat) jelenlegi határainkon túlra kalauzolta az érdeklődőket azzal az érdekes elemző, majd összegző előadással, amelyet *Gömör fürdőjele* címmel tartott. Zárásként egy összefoglaló, a turizmus fejlődésének törvényszerűségeit, a jelenség általános leírását is adó, s nem utolsósorban az ország nyugati felére kalauzoló előadás hangzott el Halász Imre főiskolai tanár (BGE GKZ) jóvoltából *A turizmus kezdetei Nyugat-Magyarországon* címmel.

A Dóka Klára-díj díjazottjainak laudációja

■ DOMINKOVITSNÉ SZAKÁCS ANITA

(MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára)

Dominkovitsné Szakács Anita 1986-ban lett a Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság Soproni Levéltárának munkatársa, mely a mai munkahelye jogelődje volt. Ezt követően több felsőfokú végzettséget (történelem, német nyelvtanári és német nyelv) is szerzett.

Magas szintű német nyelvtudással és paleográfiai ismerettel rendelkezik, és ezeket kitűnően hasznosítja levéltári munkája és tudományos kutatásai során. Érdeklődési területe: Sopron város újkori társadalma és igazgatása, továbbá mentalitástörténeti és mikrotörténeti vizsgálatok. Rendszeresen vett és vesz részt szakmai konferenciákon itthon és külföldön.

Iratrendezési és a segédletkészítési feladatai mellett az elmúlt közel három évtized alatt több hazai és nemzetközi adatgyűjtésben forrásfeltárásban vett részt, 1996 óta pedig több mint 30, Magyarországon és Ausztriában napvilágot látott magyar- és németnyelvű publikáció – közöttük 10 önálló kötet – szerzője illetve társszerzője volt.

Kitűnő vezetői képességeiről és nagy teherbírásáról tett tanúságot, amikor férje hosszú betegsége, kezelése és rehabilitációja idején ő irányította a levéltárat.

Dominkovitsné Szakács Anita több, mint három évtizeden át kifejtett magas szintű, elsődlegesen a forrásfeltárás és forráspublikálás területén kifejtett, hazai és nemzetközi szinten is ismert és elismert levéltárszakmai tevékenysége tette érdekessé a Dóka Klára-díjra.

■ HIDVÉGI VIOLETTA

(Budapest Főváros Levéltára)

Hidvégi Violetta 1977. november 1-jén pályakezdőként lett Budapest Főváros Levéltárának munkatársa, és ez az intézmény volt a munkahelye 2019. augusztus 31-én történt nyugdíjba vonulásáig. E több, mint négy évtized alatt mindvégig a BFL építészeti tervtárát kezelte. Számos jelentős hatósági és vállalati tervtár átvételében, rendezésében, illetőleg a szükséges segédletek elkészítésében vett részt. Ő rendezte az 1873-ban bekövetkezett városegysítés előtt Pesten, Budán és Óbudán keletkezett

terveket, valamint Ybl Miklós nagy értékű hagyatékát. Előkészítette azokat számítógépes feldolgozásra, valamint a világhálón történő közzétételre. E munkák során olyan mély és speciális ismeretekre tett szert, amelyek révén nem csupán segítője, hanem aktív résztvevője és létrehozója lett különféle, igen rangos építészettörténeti kutatásoknak, programoknak és rendezvényeknek.

Az 1980-as évek eleje óta aktív és eredményes, elsődlegesen építészettörténeti kutatómunkát folytat. Eddig több, mint 80 nyomtatott és digitális publikáció – önálló kötet, tanulmány, újságcikk, CD-ROM – fűződik nevéhez, amelyeknek szerzője, társszerzője, szerkesztője, társszerkesztője vagy összeállítója volt. A tudományos célú és igényű kutatások mellett szívügyének tartotta és tartja, hogy a levéltárban folytatott építészettörténeti kutatások eredményeit a széles nagyközönség is megismerje. Számos, kiemelkedő színvonalú levéltári szakmai kiállítás fűződik nevéhez.

Hidvégi Violetta több mint négy évtizedes, intézményéhez és választott kutatási területeihez elkötelezetten hűséges, kiemelkedő jelentőségű, a későbbi levéltáros generációk számára például szolgáló szakmai pályafutása elismerésül veheti át a Dóka Klára-díjat.

■ MUDRI ANDOR

(MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára)

Mudri Andor 1990-ben állt munkába a Helvécia Állami Gazdaságnál, 2003 óta pedig a Bács-Kiskun Megyei Levéltár munkatársa. Ezt követően egyrészt tipográfusi, másrészt levéltárkezelői végzettséget szerzett. A kezelői feladatai mellett, ennek eredményeként, ő a technikai szerkesztője az intézmény nyomtatott és elektronikus kiadványainak, illetőleg meghívóinak. Ugyancsak ő aktualizálja és fejleszti a levéltár honlapját, és jelentős szerepet vállal az intézmény különféle digitalizációs feladatainak elvégzésében is.

Fontosnak tartja a levéltár nyitását a nagyközönség felé, melyet saját ötleteivel, javaslataival és munkájával is segít.

Rábízott feladatait nagy odafigyeléssel és elmélyült felkészültséggel teljesíti, és szívesen vesz részt az újszerű, ezért ismeretlen kihívásokkal járó levéltári munkákban is. Levéltári kollektívánknak olyan meghatározó tagja, aki a munkahelyi közösség létrehozásáért sokat tett és tesz.

Mudri Andor magas színvonalú, igen értékes levéltárszakmai tevékenységéért, valamint a levéltári közösség kialakításában és összekovácsolásában vállalt nagy fontosságú szerepéért részesül a Dóka Klára-díjban.

■ POLLÁK MARIANNA

(Győri Egyházmegyei Levéltár)

Pollák Marianna 1970-ben Győr Város Tanácsának Művelődési Osztályán gépirónőként kezdett dolgozni. 1983-tól 1999-ig a Győri Városi Könyvtár, 1999-től 2011-ig Győr Megye Jogú Város Levéltár munkatársa volt. Itt előbb levéltár kezelői, majd segédlevéltárosi képesítést szerzett, és a kis létszámú intézményekre jellemző módon, közmegelegedésre, sokféle levéltári feladatot végzett.

2011-től 2013-ban történt nyugdíjba vonulásáig a győri Xantus János Megyei Hatókörű Városi Múzeumban dolgozott, majd 2013-ban a Győri Egyházmegyei Levéltár segédlevéltárosa lett, és jelenleg is itt dolgozik.

A három közgyűjtemény-típusban megszerzett sokrétű és óriási munkatapasztalata magas szintű felkészültséggel, továbbá jó szervezőképességgel, nagy munkabírással és megbízhatósággal párosulnak. Nagyon segítőkész személy, akire kollégái mindig és minden esetben számíthatnak.

Pollák Marianna közel két évtizeden át magas szinten, elkötelezetten és nagy precizitással végzett levéltárszakmai munka érdemesítette a Dóka Klára-díjra.

■ ANDRÁSinÉ FODOR RÓZSA

(MNL Hajdu-Bihar Megyei Levéltára)

Andrásiné Fodor Rózsa azt követően, hogy több mint egy évtizedig köztisztviselő volt, 2010-ben lett a Hajdu-Bihar Megyei Levéltár munkatársa, ahol előzőleg megszerzett, sokrétű ismereteit és munkatapasztalatait kiválóan tudta és tudja alkalmazni, illetőleg kamatoztatni. Igazgatási ügyintézőként és titkárnőként végzett sokféle, és nagy fotosságú ügyviteli teendői mellett személyi titkári feladatokat is ellát a tagintézmény igazgatója és igazgatóhelyettese mellett.

Megbízható és igen szorgalmas munkatárs, aki feladatait kreatívan, magas fokú precizitással és nagy elkötelezettséggel végzi. Önzetlen és figyelmes kollegina, akinek segítségére és támogatására az intézmény minden dolgozója bizton számíthat. Feladatkörei és személyes tulajdonságai következtében a levéltár szervezetének rendkívül fontos és értékes láncszeme.

Andrásiné Fodor Rózsa magas színvonalú és szorgalmas munkája, valamint közösségteremtő és közösségformáló személyisége alapján kapja meg a Dóka Klára-díjat.

■ KOVÁCS SÁNDORNÉ KEMÉNY ERIKA

(MNL Veszprém Megyei Levéltára)

Kovács Sándorné Kemény Erika 1983-tól a Herendi Általános Iskolában, 2003-tól pedig a Herendi Polgármesteri Hivatalban dolgozott. 2008-tól a Veszprém Megyei Levéltár gazdasági vezetője lett, és ebből az intézményből ment nyugdíjba gazdasági ügyintézőként 2018-ban.

Munkáját mindig is az elmélyült szakmai tudás és a magas fokú precizitás jellemezte, mely révén levéltári szolgálata alatt a gazdálkodási és a munkaügyi kérdésekben igen jelentős támogatást tudott nyújtani a különféle vezetői döntések meghozatalához. Amellett, hogy számos szakmai pályázat pénzügyi lebonyolítását irányította mintaszerűen, nagyon sok szakmai konferencia, rendezvény és kiadvány előkészítésében és létrehozásában végzett pótolhatatlan munkát. Kiemelkedő, sőt meghatározó szerepe volt abban, hogy a Veszprém Megyei Levéltár 2016-ban elnyerte az Év Levéltára-díjat.

Kovács Sándorné Kemény Erikát odaadó, hivatásszeretettel és mintaszerű felkészültséggel végzett, példamutató szakmai munkája tette méltóvá a Dóka Klára-díjra.

III. MLE focikupa

Gyula, 2019. szeptember 10.

Az MLE gyulai vándorgyűlésén ismét sor került a levéltárak közötti hagyományos focikupára. A pécsi tornához hasonlóan ismét hét csapat versengett a helyezésekért.

- *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (csapatkapitány Okváth Imre)*
- *Barbaricum Magyar Nemzeti Levéltár vidéki levéltárainak keleti válogatottja (csapatkapitány Varsányi Attila, MNL CSML)*
- *Budapest Főváros Levéltára (csapatkapitány Mátyás Zoltán)*
- *Cathedrale Egyetemi és egyházi levéltárosok közös csapata (csapatkapitány Zsidi Vilmos)*
- *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (csapatkapitány Török Ádám)*
- *MLE válogatott (csapatkapitány Kántor Balázs, EMMI)*
- *Pannonia, Magyar Nemzeti Levéltár vidéki levéltárainak nyugati válogatottja (csapatkapitány Polgár Tamás, MNL SML)*

A hét csapat egy három és egy négycsapatos csoportban játszott először, majd az első és második helyezettek játszottak a döntőbe jutásért. A helyosztókon az ötödik, harmadik és első helyekért folytatódott tovább a küzdelem.

Az eddigi két tornát a BFL csapata nyerte, de a gyulai kupán megtört a fővárosi csapat hegemoniája. Az elődöntőben büntetőkkel alul maradtak az Országos Levéltár csapatával szemben. Meglepetésre a hazai pálya előnyét kihasználó MNL Keleti válogatottja került még a döntőbe. A fináléban azonban a nagyobb tudás és Magos Gergely szenzációs kapusteljesítménye az Országos Levéltár csapata kezébe juttatta a kupát.

A sportdelutánt sportszerű játék, kiváló hangulat, lelkes játékosok és szép gólok jellemezték.

I.

MNL Országos Levéltára ■ Demeczky János, Bakó Zsigmond, Főcze János,
Hegedüs István, Kárbin Ákos, Kiss András, Magos Gergely, *Török Ádám*

II.

Barbaricum MNL Keleti válogatottja ■ Biró György, Bódán Zsolt (MNL BéML),
Galambos Sándor (MNL SZSZBML), Király Erzsébet (MNL BéML),
Kovács Gergely (MNL HBML), Németh Csaba (MNL BéML), Oláh Tamás,
Rózsa György (MNL BAZML), Sáfár Gyula (MNL BéML),
Sipos Tamás (MNL SZSZBML), Szikla Gergő (MNL HBML),
Takács Gábor (MNL BéML), *Varsányi Attila* (MNL CSML)

III.

Budapest Főváros Levéltára ■ Becze Csaba, Erdélyi Pál, Holozsai Ádám,
Kenyeres István, Keserő Norbert, Málik Zoltán, *Mátyás Zoltán*, Rác Attila,
Sarusi-Kis Béla, Sólyom Tibor, Varga Bálint, Vezsenyi Péter

IV.

MLE válogatott ■ Farkas Dániel (MTA BTK TTI), Fodor István (TLZ),
Kántor Balázs (EMMI), Katona Csaba (MTA BTK TTI), Körmendi Tamás (ELTE BTK),
Nagy Mihály Zoltán (RÁL), Szügyi Ferenc (IKM)

V.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára ■ Bognár Roland, Cseh Gergő
Bendegúz, Krahulcsán Zsolt, *Okváth Imre*, Orbán Balázs, Pócs Nándor,
Szuhanik Zoltán, Takács Dániel, Takács Tibor

VI.

Cathedrale ■ Boros Zoltán (PFL), Kiss Márton (BME OMIKK),
Koltai András (PRMT KL), Mihajlo Misyuk (PRMT KL), Molnár László (SOTE L),
Szekér Barnabás, Vajk Ádám (GYEL), Vass Csongor (GYFL),
Zsidi Bernát (MTA KIK AL), *Zsidi Vilmos* (BCE L)

VII.

Pannonia MNL Nyugati válogatottja Czetz Balázs (MNL FML),
Csekő Ernő (MNL GYMSM SL), Hermann István (MNL VeML),
Kálócz Zsolt (MNL GYMSM SL), *Polgár Tamás* (MNL SML),
Suslik Ádám (MNL GYMSM SL)

Összeállította: *Szálkai Tamás*

Árpád-kori kolostortól a régi szemináriumig és tovább...

Beszámoló a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének vándorgyűléséről

Rendhagyó módon gyűjteménylátogatással, a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény megtekintésével kezdődött idén július 1-jén a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlése, amelyet immár hagyományosan az Egyházi Muzeológusok Egyesületével közösen szerveztünk. Hazánk egyik legrégebbi, jelentős részben a 13. század óta álló kolostorában *Zágorhidi Czigány Balázs* gyűjteményigazgató kalauzolt végig bennünket a rend gyűjteményein, amelyekhez a középkori Vas megyét bemutató kiállítás kapcsolódik. Ezután az egyesületek tagsága Szombathelyre utazott, ahol a MELTE programja közgyűléssel folytatódott. Az elhangzott beszámolók és hozzászólások aktuális egyesületi és szakmai ügyek mellett a levéltári törvény módosításával és közös internetes fejlesztésekkel foglalkoztak.

A helyszínválasztást a domonkos gyűjtemény és a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár utóbbi időben tapasztalt fejlődése, megújult helyiségei, valamint a püspöki látogatóközpont kialakítása is indokolták. A vándorgyűlésnek a felújított Brenner János Kollégium – a régi szeminárium – díszterme adott otthont.

Másnapi konferenciánk első szekciójában a szervnyilvántartással, szervellenőrzéssel és általában a gyűjtőterületi munkával kapcsolatos jó gyakorlatokba avatott be bennünket elsőként *Haraszi Viktor*. Budapest Főváros Levéltára főigazgató-helyettese az oktatási és egészségügyi intézményekre hívta fel a közönség figyelmét, amelyek iratait egyházi levéltárak is gyűjthetik majd a várható törvényt módosítás után. Közel múltbéli esetekkel megvilágítva szóba került, hogy közirat sosem válhat magánirattá, illetve hogy az iratképző nem válogathat a fondok egyes elemei között, azt egészben kell átadni a levéltár számára. Nem került el olyan kényes témák említését sem, mint például az egyes egyházi iratképzők állami levéltár által lefolytatott ellenőrzéseinek kérdése. *Nagy Szabolcs*, az MNL Veszprém Megyei Levéltárának igazgatóhelyettese hasonló tapasztalatokról számolhatott be: az oktatási intézmények jobbára kevés maradandó értékű iratot adnak át, míg az eleve alulfinanszírozott egészségügyi és szociális intézmények óriási mennyiségű anyaga általában siralmas állapotok között, a levéltárak elől elzártnak tárolódik. Tovább ront a helyzeten, hogy utóbbiak esetében a selejtezési és a joggyakorlat egyaránt kiforratlan (személyiségi jogok). A fenntartó-váltáson átesett intézmények iratainak sorsát ugyancsak érintette az előadó, amely kérdéskör tulajdonképpen a fond megbonthatatlanságának szakmai alapelvét feszegeti.

Cseh Gergő Bendegúz vezető szakfelügyelő az országos tapasztalatok alapján több érdekes tényről számolt be, mint olykor hiányzó, sokszor nem naprakész és eltérő módszertan szerint készülő szervnyilvántartások, a raktári vagy más kapacitási gondok miatt megoldatlan iratátvételek. A levéltárak dolgát nem könnyíti meg az állami intézményrendszer és cégek gyakori átszervezése, ahogyan az egységes nyilvántartó szoftver hiánya sem. Felhívta a figyelmet, hogy bár a szakfelügyelet ellenőrzési programja az utóbbi években erre külön nem tért ki, mégis feltűnő az egyes egyházi levéltárakban őrzött köziratok nagy mennyisége. Ennek ellenére szervellenőrzési terv vezetését nem feltétlenül tartotta szükségesnek az egyházi levéltárak körében. Az előadásokat kiadványbörze követte, ahol ezúttal zömmel dunántúli és Duna-menti katolikus gyűjtemények kiadványait mutatták be a kollégák.

Az idei vándorgyűlésen ismét helyet kapott a szakma vezető képviselőivel tartott kerekasztal beszélgetés. *Cseh Gergő Bendegúz* (MLVT elnök), *Kenyeres István* (MLE elnök), *Hermann István* (NKA Közgyűjtemények Kollégiuma) és *Vajda Tamás* (MFLSZ elnök) vettek részt ezen *Koltai András* MELTE elnök moderálásával. A raktárkapacitás hiánya, a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia és a közalkalmazotti bértábla mellett egyes fejlesztési irányok is szóba kerültek. Utóbbiak kivételével azonban a közönség nem lett sokkal tájékozottabb, mivel az állami szervek részéről – akkor még – nem érkezett megfelelő információ a szóban forgó kérdésekről.

A szakmai program délután a nemzetközi szekcióval folytatódott. *Melega Miklós*, az MNL Vas Megyei Levéltára igazgatója az évek óta mintaszerűen működő szlovén–magyar levéltárközi együttműködést mutatta be, amely kutatótáborok, kiadványok és legutóbb az e-Documenta Pannonica program (http://mnl.gov.hu/mnl/vaml/e_documenta_annonica) révén erősíti a helyi identitást. Ezután *Vajk Ádám*, a Győri Egyházmegyei Levéltár igazgatója a Kismartoni Egyházmegyei Gyűjteménnyel, míg *Stevan Mačković*, a Szabadkai Történelmi Levéltár igazgatója a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárral folyó közös munkáról számolt be, amelyek középtávú eredménye a burgenlandi és vajdasági plébániák anyakönyveinek közzététele lesz az egyházi levéltárak közös e-kutatási platformján, a már bejáratott IT-háttérrel. Mindez jó példája annak, hogy nagy pályázatok híján, saját forrásokból, kis lépésekkel is komoly szakmai teljesítményekre vagyunk képesek.

A konferencia keddi programja a székesegyháznak, a Szombathelyi Egyházmegye gyűjteményeinek és látogatóközpontjának megtekintésével, majd *Kiss Gábor*, a Savaria Múzeum régészének vezetésével rendhagyó, esti városnézéssel zárult. A vándorgyűlés utolsó napján végül burgenlandi és stájer kiránduláson folytattuk a szakmai és baráti eszmecsere.

Vajk Ádám

Labádi Lajos

1953–2019

A volt vármegyeháza homlokzatán lengő fekete zászló jelezte 2019 júniusában a Szent-es városát és a közgyűjteményi szakmát sújtó pótolhatatlan veszteséget. Az elmúlás szomorú szimbólumát a fájoan korán, élete 66. évében elhunyt kollégánk, igazgatónk, barátunk, Labádi Lajos emlékére helyeztük el. Még most is hitetlenkedve írom az emlékezés sorait, pedig tudtunk a súlyos betegségről. A kórházi ágy mellett mégis bíztunk a felépülésben és a jövő terveinek megvalósulásában. Reményeink egy pillanat alatt semmivé foszlottak.

Labádi Lajos 1953. szeptember 3-án született Szentesen. Alsó- és középfokú tanulmányait szülővárosában végezte. A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán 1977-ben magyar–történelem szakos tanári diplomát, 1982-ben az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán levéltárosi oklevelet szerzett. A főiskola befejezését követően a Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltárának lett munkatársa, amely egyetlen munkahelye volt pályája során. 1977-től segédlevéltáros, 1980-tól levéltáros, 1987-től főlevéltáros, 1995 és 2010 között a levéltár igazgatója, 2011-től főtanácsos.

Kutatási területe a közigazgatás- és politikatörténet, sajtótörténet, építészettörténet, heraldika, biográfia. Főbb kutatási korszakai a neoabszolutizmus és a dualizmus kora, illetve a Horthy-korszak. Több önálló és társszerzőkkel írt munkája jelent meg nyomtatásban, köztük számtalan hiánypótló, elsőként megkutatott forrásanyagra épülő szintézisek és alapmunkák szerzője volt. *Szent-es város közigazgatása és politikai élete (1849–1918)*, *Szent-es (Városismertető album)*, amely két kiadást is megélt. Szent-es többszázéves történetét időrendben bemutató *Szent-es története évszámokban*. *Várostarténeti kronológia (1075–1945)*, a *Szent-es város díszpolgárai 1881–2007*, illetve *A szentesi városháza építéstörténete* címmel megjelent munkái, a műfaj módszertanában is újat nyújtottak.

A történelem segédtudományai közül leginkább a címertan foglalkoztatta. 1989-ben jelent meg *Szent-es címertörténete* címmel írt tanulmánya. Ezt követően hat község címerének történetét kutatta és tervezte meg. A címerek tervezésekor fontosnak tartotta, hogy a „tudomány is érvényesüljön, de a község lakói is megtalálják a címerben múltjukat és a jelenüket. Érzelmileg is azonosuljanak a jelképpel és büszkén vállalják azt”.

Ismeretterjesztő cikkei évtizedek óta jelentek meg a Szentesi Élet hasábjain, de a Honismeret, a Levéltári Szemle, az Orvostörténeti Közlemények és a Bácsország szerzői között is megtaláljuk a nevét. Rendszeresen tartott tudományos és ismeret-

terjesztő előadásokat. Publikációi megkerülhetetlen források a helytörténet kutatásával foglalkozó tudományos és amatőr kutatók számára. Több mint húsz kötet, köztük több kézikönyv és tanulmánykötet szerkesztője. Nemcsak szerkesztője, hanem elindítója a Szentesi Levéltár által megjelentetett Szentesi Műhelyfüzetek, Szentesi Morzsák és a Történelem Sodrában című periodikáknak. Számtalan kiadvány, tanulmány lektora, szakdolgozatok opponense.

Helytörténeti kutatásainak eredményét szívesen mutatta be kiválóan megrendezett kiállításokon is. Hatvanöt kiállítás fűződik nevéhez, köztük a Koszta József Múzeum állandó helytörténeti kiállítása. Rendszeresen tartott levéltár-ismertető órákat, tárlatvezetést és várostörténeti sétákat. Az iskolai oktató-nevelő munkát segítette az általános iskolás csoportoknak tartott helyismereti foglalkozásokkal.

A hagyományörzéshez és honismerethez kapcsolódó civil kezdeményezések iránt is felelősséget érzett. 1977-ben kapcsolódott be a honismereti mozgalomba. A főiskolai évek alatt kötelezte el magát a helytörténet kutatása mellett. Az országos versenyen különdíjat nyert diákköri dolgozata témáját is szülővárosa adta. 1986-ban újjáalakult a Szentesi Honismereti Bizottság. Ekkor kérték fel a titkári teendők ellátására, amely tisztséget 1989-ig töltötte be. A bizottság megszűnését követően is folytatta a honismereti munkát. A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület tagjaként találkozóiknak nemcsak résztvevője, hanem aktív részese is volt. Állandó előadója volt az egyesület rendezvényeinek, írásai jelentek meg kiadványaiban, javaslataival segítette az egyesület munkáját.

Több szervezetnek, bizottságnak volt tagja, vezetője. A Magyar Levéltárosok Egyesületének 1987-től tagja, az Alföldi Szekciónak 1997 és 2002 között vezetője volt. A Hazafias Népfront Szentos Városi Honismereti Bizottságának tagja, három éven át titkára volt. A Magyar Történelmi Társulatnak 1982-től, Csongrád Megyei Elnökségének 1992-től tagja. A Városvédő és Városszépítő Egyesületnek 1987–1990, az Erdélyi Szövetségnek 1989–1994 között volt tagja. Tagja a szentesi Csallány Gábor Múzeum Baráti Körének, a Hajnal István Körnek, a Zalotay Asztaltársaságnak, a hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaságnak. A Szentos Városért Közalapítvány és az Oppidum Csongrád Alapítvány kuratóriumának elnöke. Tagja volt a 425-ös Emlékbizottságnak és a Széchenyi Emlékbizottságnak is. A Révai új lexikona munkatársa (1995–2008). A felsorolt egyesületek, bizottságok munkáját kimagasló szakmai felkészültségével segítette.

Munkásságát több díjjal ismerték el. Érdemes Társadalmi Munkás (1988); Pro Urbe Szentos (1999); Csongrád Megye Közművelődéséért díj (2003); Csongrád Megyéért Emlékérem (2010); Honismereti Emléklap (2010). Levéltári munkásságának elismeréseként a kollégák egyhangú szavazata alapján 2009-ben az Oltvai Ferenc-díjat adományozták számára.

Szentos város történetét feldolgozó, termékeny munkássága példamutató a jövővendő helytörténészek számára, a jelen nemzedéket pedig egészséges lokálpatrio-

tizmusra és a szűkebb haza szeretetére neveli. Ahogyan nagyra becsült és szeretett tanára, dr. Nagy István címzetes főiskolai tanár fogalmazott „... a helytörténészt történésszé avató munkásságát őszinte elismerés kíséri nemcsak a levéltárosok, hanem az ország ismert történészeinek körében is”.

Kevés a hely azt a példaértékű, értékes szellemi hagyatékot felidézni, amelyet kedves barátunk az utókorra hagyott. Annyi bizonyos, hogy eltökélten, rendkívüli intellektuális kíváncsisággal készült a tudományos pályára. Egyértelmű célja volt: levéltári kutatás, helytörténetírás. Munkáját az alapkutatási precizitás, a pontos múltrekonstrukció és a felkészültség jellemezte. Kutatási eredményeit remek íráskészséggel, kutatói szenvedélyéből adódó hitelességgel tette közkinccsé. Tiszta, igaz és tartalmas életet élt, helyén lévő ember volt. Összegzőként annyi biztonsággal kijelenthető, Labádi Lajos a példája annak, hogy igenis van pótolhatatlan ember. Tollban maradt tervei, ahogyan Ő maga is, hiányozni fognak. Nem csak szeretett családjának, de a levéltári szakma egészének és Szentes városának is pótolhatatlan a veszteség.

A Szentesi és a Csongrádi Levéltár munkatársai nevében volt igazgatónkat, a nagyra becsült kollégát és barátot búcsúztatjuk. Szakmai felkészültsége, elhivatottsága, helytörténeti munkássága, a honismereti mozgalom terén végzett tevékenysége, emberi „értékállósága” példa a jövő levéltárosai és minden lokálpatrióta számára. Emléke örökké élni fog, hiszen nevét 42 önálló, illetve társszerzőkkel írott könyve, 80 tanulmánya és 1419 újságcikke teszi megkerülhetlenné a Dél-Alföld és Szentes históriájának tanulmányozásakor. Isten veled Lajos!

Tánczos Roland (Szentesi Levéltár)
Georgiádes Ildikó (Csongrádi Levéltár)

Dr. Kiss Mária

1930–2019

Életének 90. évében, 2019. október 29-én Vasegerszegen, a Szent Miklós Idősek Otthonában elhunyt dr. Kiss Mária nyugalmazott Vas megyei levéltár-igazgató.

Ismereteink szerint ő volt az egyetlen kolléga, aki szakmai tevékenysége során három levéltárnak is igazgatója volt. 1930. október 6-án Szombathelyen született. A Kanizsai Orsolya Leánygimnáziumban tett érettségi vizsga után felsőfokú tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1953-ban fejezte be. Kötelező gyakornoki évét a Magyar Országos Levéltárban töltötte, ezt követően 1954-ben vette át történelem–levéltáros diplomáját.

A Szombathelyi Állami Levéltárban segédlevéltárosként kezdett dolgozni. 1955. szeptember 1-jétől Magyarország első női levéltár-igazgatójaként a Győri Állami Levéltárat vezette, majd 1959 februárjában a Veszprémi Állami Levéltár igazgatójának nevezték ki. 1961-ben beosztott levéltárosként tért vissza Szombathelyre. Doktori fokozatát 1966-ban a Szombathely céhes iparának története a 17–19. században című dolgozatának megvédésével szerezte meg. 1981 januárjától a Vas Megyei Levéltár igazgatóhelyettesévé nevezték ki. 1982-től 1986. október 1-jén történt nyugdíjba vonulásáig a Vas Megyei Levéltár igazgatója volt.

Dr. Kiss Mária levéltárosi munkásságának fő területe az iratgyűjteményekben rejtőző diplomatikai anyag felkutatása, a családi irattárak rendezése volt. 1984-ben indította útjára a Vas Megyei Levéltári Napokat. Megyei levéltárvezetőként a magyar levéltárügy hősi szakaszainak terheit hordta a vállán azokban a nehéz években, amikor gyakran a „papírgyűjtő kampányoktól” kellett a múlt iratait megőrizni az utókor számára. Közösségi emberként is aktív volt. 1963-tól Szombathely város tanácsának, majd 1965-től 1980-ig a városi végrehajtó bizottság tagjaként vett részt szülővárosa közéletében.

A tanácsért hozzá forduló kollégák, kutatók és levéltári ügyfelek számára bizalmat keltő és megnyugtató volt jó kedélyt sugárzó személyisége. Egyik kezdeményezője és motorja volt a Magyar Levéltárosok Egyesülete megalapításának. Rendszeres kapcsolatot ápolt a szomszédos burgenlandi és szlovéniai társintézmények vezetőivel, levéltárosaival. Számos kitüntetésben részesült, 2005-ben vehette át a Széchényi Ferenc-díjat.

Aktivitását egy baleset és az azt követő lassú regenerálódás törte meg, majd az egy esztendővel ezelőtt bekövetkezett második sajnálatos eset végleg lehetetlenné tette. Nehéz élethelyzetében váratlan örömként fogadta alma materének jubileumi vasdiploma adományozásáról szóló értesítését.

Dr. Kiss Mária személyével az 1950-es években átalakult levéltári szakma úttörő nemzedékének egyik utolsó személyisége távozott. Szeretetre méltó, színes egyéniségének emlékét kegyelettel fogjuk őrizni. Temetése 2019. november 6-án Szombat helyen a szalézi templom kriptájában volt. Nyugodjék békében!

Feiszt György

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle közlési és hivatkozási szabályzata a 2018. 3. lapszámtól megváltozott. Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél már az új szabályzatot vegyék figyelembe, amely a Levéltári Szemle 2018. 1. számában, illetve az archivportálon érhető el.

www.archivportal.hu/leveltari-szemle

A borítón:

illusztráció a levéltár-pedagógiai tanulmányokhoz (MNL VeML)

450 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE